

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier

KUN350

Mastergradsoppgave i kunsthistorie

Høstsemester 2022

Verdensarvstedet Bryggen og lokal identitet

Lokal forankring av verdensarvstedet Bryggen

Karina Rongved Mollerin

Verdensarvstedet Bryggen og lokal identitet

Lokal forankring av verdensarvstedet Bryggen

© Karina Rongved Mollerin 2022

Verdensarvstedet Bryggen og lokal identitet: Lokal forankring av verdensarvstedet Bryggen.

Karina Rongved Mollerin

<http://www.bora.uib.no/>

Abstract

The subject of this thesis is the World Heritage Site Bryggen and local identity. UNESCO's World Heritage Convention was established in 1972, with the first World Heritage Sites being inscribed on the World Heritage List in 1978. The World Heritage Site Bryggen, located in Bergen, Norway, was inscribed the following year. The fundamental idea of the World Heritage Convention is that there exists a common heritage of humanity, with outstanding universal value. The World Heritage Sites, regardless of the universal value attributed to them, are also part of local contexts. This is recognised in the World Heritage Convention's *Operational Guidelines* and is also reflected in Norwegian government documents on a national and a local level.

On this basis I place the World Heritage Site Bryggen within the history of Bergen. Heritage is recognised both nationally and internationally as relevant for identity and a sense of belonging. The World Heritage Site Bryggen is not only World Heritage, but also part of the local cultural Heritage. Therefore, I argue that the local population, as rightful owners of the local heritage, are rightful cultural owners of the World Heritage Site as well and should be recognised as such. I further claim that this is important, not only to local identity, but also in order to make the World Heritage Site relevant to the local population.

Despite of, and maybe also because of, Bryggens early inscription on the World Heritage List, it is at an early stage in the work to connect with the local community. In the final part of this thesis, I therefore look at what has been done at two other World Heritage Sites to build connections with their respective local communities.

Forord

Når jeg nå er ferdig med å skrive masteroppgaven er det selvfølgelig på sin plass å takke de som har hjulpet meg gjennom denne til tider frustrerende, men gjennomgående interessante prosessen. Uten mer om og men vil jeg derfor begynne med å takke min veileder, Henning Laugerud, for gode tilbakemeldinger, forslag og generelt oppmuntrende samtaler.

Takk også til Erlend Gjelsvik, tidligere verdensarvkoordinator for verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen, for inspirerende samtale og hjelp med arkivmateriale. Verdensarvkoordinatorene Hege Bakke-Alisøy (Bryggen), Odd Sletten (Røros bergstad og Circumferensen) og Louise Hoffman Borgö (Hansestaden Visby) har også vært veldig hjelpsomme og imøtekommende. Takk til dere.

Takk også til andre som har kommet med tips og hjelp underveis, og ikke minst til de som har lest gjennom hele eller deler av oppgaven min nå mot slutten.

Sist, men ikke minst, må jeg takke min samboer, Kenneth. Du har vært stødig ved min side gjennom det hele og minner meg stadig på at livet hverken begynner eller slutter med en skarve masteroppgave. Takk for at jeg har fått gjennomføre dette spennende prosjektet med din støtte.

Bergen, november 2022

Karina Rongved Mollerin

Innhold

Abstract	III
Forord	IV
Innhold	VI
Figurliste	VIII
Akronymer og forkortelser	IX
Innledning	1
Bakgrunn	1
Problemstilling	4
Bryggen og verdensarvstedet	5
Røros bergstad og Circumferensen	7
Hansestaden Visby	8
Teori	9
Kulturarv og verdensarv	10
Fremgangsmåte	12
Kapittel 1 Verdensarvstedet Bryggen	14
Verdensarvstedets geografiske avgrensning	14
Verdensarvstedets fremragende universelle verdi	17
Havnekvarter og tidlig handelssete	19
Hanseatisk vitnesbyrd	19
Bygningstradisjon	20
Immaterielle verdensarvverdier	22
Oppsluttende verdier	22
Fra «rottereir» til kulturminne	24
Verdensarvstatus	25
Verdensarvstedet Bryggen i dag	27
Formidlingsaktører	28
Forvaltning	29
Andre aktører på Bryggen	30
Opprettelse av verdensarvsenter	31
Oppsummering	32
Kapittel 2 Bryggens historiske og geografiske sammenheng	34

1000–1100-tallet: Bergen blir by – konge, kirke og handel	35
1200-tallet: Byvekst, storbrann, bylov og hanseater	39
1300- og 1400-tallet: Kongemakt, kirkemakt og Det tyske kontor	43
1500-tallet: Kongemakt og kirkemakt	47
1600- og 1700-tallet: Det norske kontor og folketelling	51
Nyere historie	53
I dag: Kulturarven	54
Oppsummering	56
Kapittel 3 Hvem «eier» verdensarven?	58
Eierskap	59
Viktigheten av lokalt eierskap	60
Bergensidentiteten	61
Tildeling av innhold og verdi	62
Verdien av verdensarv	66
Verdiskaping	68
Verdensarv og lokalt eierskap	71
«Lokal forankring» og eierskap	76
Oppsummering	79
Kapittel 4 Arbeid med lokal forankring	81
Verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen	82
Verdensarvstedet Hansestaden Visby	84
Nyinnskriving og lokal deltagelse	86
Lokal deltagelse i forvaltningen	89
Lokal forankring og formidling	93
Formidling i skolen	97
Oppsummering	100
Avslutning	102
Verdensarvstedet Bryggen og den lokalhistoriske sammenhengen	102
Eierskap og identitet	103
Kommunikasjon og formidling	105
Lærdom fra Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby	106
Konklusjon	108
Referanser	111

Figurliste

- 1.1** Fredet middelaldergrunn og verdensarvstedet Bryggen. Kart fra Bergen kommunes kartportal. bergenskart.no.
- 1.2** Offisielt kart over verdensarvstedet Bryggen. *Bryggen – Map of the Inscribed Property*. 2006. UNESCO World Heritage Centre. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/59/documents/>.
- 2.1** Fredet middelaldergrunn og verdensarvstedet Bryggen. Kart fra Bergen kommunes kartportal. bergenskart.no.
- 2.2** Kart over middelalderkirkers påviste eller antatte beliggenhet. Bergen byleksikon, nettutgave 2013, s.v. «Middelalderkirker». Etter Lidén og Magerøy, *Norges kirker, Bergen*, bind.1, 135. Bearbeidet av Kunnskapsforlaget.
- 2.3** *Variant av Hieronimus Scholeus-stikket fra 1588*. Foto. ubb-bs-fol-00813a. Universitetsbiblioteket i Bergen. <https://marcus.uib.no/instance/photograph/ubb-bs-fol-00813a>.
- 2.4** *Bergen 1772*. Kart fra Bergen kommunes kartportal. bergenskart.no.
- 4.1** Offisielt kart over verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen. *Røros Mining Town and the Circumference – Map of the Extended Property*. 2010. UNESCO World Heritage Centre. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/55/documents/>.
- 4.2** Offisielt kart over verdensarvstedet Hansestaden Visby. *Hanseatic Town of Visby – Map of the Inscribed Property*. 1994. UNESCO World Heritage Centre. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/731/documents/>.

Akronymer og forkortelser

2003-konvensjonen	Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.
ICCROM	International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
ICOMOS	International Council of Monuments and Sites.
IUCN	International Union for Conservation of Nature.
MiST	Museene i Sør-Trøndelag. Rørosmuseet er en del av MiST.
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
Verdensarvkomiteen	UNESCO: World Heritage Committee. Offisiell tittel: Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.
Verdensarvkonvensjonen	World Heritage Convention. Offisiell tittel: Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.

«World Heritage Sites may belong to all of us,
but I think they belong to some of us more than others.»

– James Rebanks*

* Rebanks, «The Stories We Tell About Places», 788.

Innledning

Bakgrunn

Bryggen i Bergen, i strålende sol eller øsende regn, er i dag selve symbolet på Bergen. Når de fargerike trefasadene vises på fjernsynet svulmer nok mangt et bergenshjerne av stolthet. Også debatten om bybane over Bryggen har vist med all tydelighet at Bryggen er viktig for bergenserne.¹ I 1979 ble deler av Bryggen også offisielt internasjonalt anerkjent, som «verdensarv» – kulturarv med verdi for hele menneskeheten.

UNESCOs Verdensarvkonvensjon (Konvensjonen for vern av verdens kultur- og naturarv) ble etablert 16. november 1972, for ganske nøyaktig femti år siden.² Den ble til som følge av internasjonale bevegelser for å redde kultur- og naturarv som man mente var truet av ødeleggelse.³ Per i dag har 194 land (statsparter) sluttet seg til konvensjonen.⁴ Statspartene kan nominere kultur- og naturarv innenfor eget territorium til verdensarvstatus. Denne statusen gir ikke i seg selv noe formelt vern til kulturarven, men hvis kultur- og/eller naturarven blir godkjent og offisielt klassifisert som verdensarv av UNESCOs verdensarvkomité, forplikter det aktuelle landet seg til å ta vare på den.⁵ De forplikter seg også til å gjøre den tilgjengelig for et internasjonalt publikum. Verdensarven regnes som en del av menneskehetens felles kulturarv, og skal i så måte «tilhøre» alle. Samtidig anerkjenner verdensarvkonvensjonen de eierforhold som gjelder ifølge den respektive statsparts lovgivning, og verdensarvstedets tilhørighet til en gitt kultur.⁶

Per i dag står 1154 ulike kultur- og naturarvsteder fra hele verden på listen over verdensarv.⁷ Dette er kultur- og naturarv med det som regnes som «fremragende universell verdi», basert på

¹ Askeland og Hansen, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 31.10.2020; Iversen, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 26.10.2020; Otterlei, Oldeide og Bolstad, «Fire av fem sier nei»; Simonsen og Bergh, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 21.10.2020; Øystese, «Dei står på kvar si side».

² General Conference of UNESCO, World Heritage Convention.

³ Harrison, *Heritage: Critical approaches*, 42–61; «World Heritage Convention», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO: World Heritage Centre, besøkt 25.09.2022, <https://whc.unesco.org/en/convention>.

⁴ «States Parties Ratification Status», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, oppdatert 23.10.2020, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/>.

⁵ Dette er en formell forpliktelse som ligger i *Verdensarvkonvensjonen*, men det finnes sjelden reelle sanksjonsmuligheter. Dette diskuteres blant annet i Meskill, *A Future in Ruins*, 90–117.

⁶ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention, s. 1 (innledning), og artikkel 6, punkt 1.

⁷ «World Heritage List», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 16.08.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/>.

ulike (og økende antall mulige) kriterier fastlagt av Verdensarvkomiteen.⁸ Disse kriteriene legger også føringer for hvilke aspekter ved den aktuelle kultur- og naturarven som trekkes frem. I tillegg til kriteriene er kulturarvens autentisitet og tilstand (integritet), samt plan for bevaring grunnpilarer for den universelle verdien. Verdensarvstatusen er en internasjonal anerkjennelse av den aktuelle kultur- og/eller naturarven, og står derfor høyt i kurs. Som følge av verdensarvstatusen får stedet også økt internasjonal interesse og turisttrafikk. Det sistnevnte aspektet har blitt viktigere og viktigere etter hvert som turistindustrien har vokst og kulturturismen har bredt om seg.

Det er over førti år siden verdensarvstedet Bryggen fikk sin verdensarvstatus, og nominasjonsprosessen var en helt annen enn den er i dag. De første norske innskrivingene, deriblant Bryggen, involverte kun noen få aktører. Man hadde heller ikke noe grunnlag for å vite hvilke muligheter og farer verdensarvstatusen innebar. I dag er verdensarvlisten veletablert og nominasjonsprosessen er mye mer omfattende. Det er blant annet fokus på lokal forankring, både for nye og eksisterende verdensarvsteder.⁹ Dette følges opp i Klima- og miljødepartementets «Plan for prioriteringer i arbeidet med å etablere verdensarvsentre ved alle de norske verdensarvområdene 2017-2026», i *Verdensarvstedet Bryggen: Forvaltningsplan 2021–2025*, og i *Verdensarvsenter for Bryggen*, en rapport om fremtidig opprettelse av et verdensarvsenter for verdensarvstedet Bryggen.¹⁰ I denne masteroppgaven vil jeg derfor ta for meg verdensarvstedet Bryggen og arbeidet med «lokal forankring».

Kulturarv knyttes til identitet både hos UNESCO, i kulturminneloven, stortingsmeldinger og i Bergens kommunes kulturminnestrategi.¹¹ Derfor kan man forvente at forbindelsen mellom identitet og kulturarv også er en viktig del av arbeidet med lokal forankring. De kjente trehusfasadene er et gjenkjennelig symbol på Bergen, og Bryggen er veldig godt besøkt av turister.¹² Til tross for motstand mot bevaring av Bryggen etter andre verdenskrig, og etter en

⁸ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention, artikkel 8, artikkel 11 punkt 6.

⁹ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 12, 39–40, 117, 123.

¹⁰ Klima- og miljødepartementet, «Plan for prioriteringer»; Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 10; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 102, 129.

¹¹ Bergen kommune, *Kulturminnestrategi: Identitet med særpreg*, 7–10; General Conference of UNESCO, 2003 Convention; Lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner, § 1, (Kulturminneloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>; Meld. St. 16 (2019–2020), 21, 54–55; Meld. St. 35 (2012–2013), 5, 42; UNESCO, *World Heritage Information Kit*, 5.

¹² Besøkstall for 2019, før koronapandemien, forteller om 2.020.000 besøkende. Se Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, *Årbok 2019*, 6.

storbrann i 1955,¹³ er bergenserne i dag stolte av Bryggen. Likevel er det vanskelig å skape et bredt lokalt engasjement for verdensarvstedet.¹⁴ Verdensarvstedet Bryggen er snevert definert og står på mange måter isolert – som en øy – både historisk og geografisk.¹⁵ Verdensarvstatusen er i stor grad knyttet til hanseatene (tyske handelsmenn) som bodde og arbeidet på Bryggen, i en slags handelskoloni. I perioden hanseatene hadde sin handelskoloni på Bryggen, var området på mange måter adskilt fra resten av Bergen. Hanseatene skulle i liten grad ha noe med lokalbefolkningen å gjøre, og de hadde i praksis sin egen jurisdiksjon.¹⁶ Samtidig spilte de en viktig rolle, både for Bergen og store deler av Europa. Mye det samme kan man si om Bryggen i dag. Helt fra nominasjonsprosessen har Bryggen i stor grad blitt løftet frem som noe annet enn, og adskilt fra, resten av Bergen – ikke som en del av byen og dens historie. Verdensarvstedet Bryggen er tilsynelatende også mer aktuelt for turister enn for lokalbefolkningen. Besøkstall fra Stiftelsen Bryggen viser at 80% av trafikken skjer i turistsesongen, mai–september.¹⁷ Dette gjør det trangt om plassen i høysesongen og fører til nedskalering i åpningstider og ansatte i lavsesong.¹⁸ Det tyder også på at lokalbefolkningen i begrenset grad besøker verdensarvstedet. Dette er et paradoks når kulturarv knyttes tett opp til identitet.

I Meld. St. 35 (2012-2013) *Fremtid med fotfeste: kulturminnepolitikken*, la Klima- og miljødepartementet frem sine ambisjoner om å etablere verdensarvsentre ved alle de norske verdensarvstedene.¹⁹ Dette ble fulgt opp med «Plan for prioriteringer».²⁰ Verdensarvstedet Bryggen har foreløpig ikke noe verdensarvsenter. På mandat fra Hordaland fylkeskommune utredet Det hanseatiske Museum, Bryggens Museum og Stiftelsen Bryggen hva det vil innebære å etablere et verdensarvsenter for Bryggen. Rapporten fra utredningen understreker blant annet viktigheten av å styrke den lokale forankringen og derfor prioritere lokalbefolkningen i forbindelsen med et fremtidig verdensarvsenter.²¹ I tillegg til det fremtidige

¹³ «To av tre i Bergen vil rive Bryggen!», *Bergens Tidende*, 22.10.1955.

¹⁴ Menon Economics, *Ringvirkningsanalyse*, 6; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 60 og 79–82.

¹⁵ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation (Bryggen)*; UNESCO World Heritage Committee, Adoption of Retrospective Statements (2013), 261–262.

¹⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 747–748.

¹⁷ Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, *Årbok 2020*, 6–7.

¹⁸ Menon Economics, *Ringvirkningsanalyse*, 14; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 59–60.

¹⁹ Meld. St. 35 (2012–2013), 65.

²⁰ Klima- og miljødepartementet, «Plan for prioriteringer».

²¹ Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 10.

verdensarvsenteret skal det etableres en buffersone for verdensarvstedet, og det arbeides med muligheten for å justere grensene for verdensarvstedet.²² Målet er å inkludere flere kulturarvelementer i verdensarvstatusen, men uten at dette skal medføre en nyinnskriving og dermed en ny nominasjonsprosess.

Problemstilling

Der er ingen grunn til å anta at bergensere er mer interesserte i historie enn andre. Denne oppgaven skal heller ikke ta for seg bergensernes historieinteresse eller spekulere i deres forhold til den lokale kulturarven. I og med at forbindelsen mellom kulturarv og identitet anerkjennes, både i internasjonale, nasjonale og lokale dokumenter, er det interessant å se på hvordan dette kommer til uttrykk i forbindelse med verdensarvstedet Bryggen. Jeg vil blant annet trekke frem nominasjonsprosessen, innskrivningsdokumenter, *Forvaltningsplan 2021–2025* og rapporten *Verdensarvsenter for Bryggen*. I og med at man befinner seg på planleggingsstadiet i et omfattende arbeid med eventuelle grensejusteringer, verdensarvsenter og arbeid med lokal forankring, er det også hensiktsmessig å se hvordan man har arbeidet med lokal forankring ved andre verdensarvsteder. Jeg trekker derfor også inn verdensarvstedene *Røros bergstad og Circumferensen* og *Hansestaden Visby*.

Røros var, sammen med Bryggen, på Norges aller første liste over nominasjoner, og gikk gjennom den samme nominasjonsprosessen. Bryggen fikk verdensarvstatus i 1979, mens Røros ble lagt til året etter. Verdensarvstatusen er knyttet til gruvevirksomheten i Rørosregionen, og det samfunnet som vokste opp rundt denne virksomheten.²³ Verdensarvstedet Hansestaden Visby ligger på Gotland i Sverige og fikk verdensarvstatus i 1995. Verdensarvstedet er en befestet middelalderby som har utviklet seg gjennom bruk og tilpasning og som derfor også synliggjør ulike historiske epoker. Verdensarvstedet regnes som den best bevarte befestede handelsbyen i Nord-Europa.²⁴ De to verdensarvstedene Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby er vel verd å se på i sin egen rett. I denne omgang er de dog interessante i den grad de kan kaste lys over pågående og fremtidig arbeid med lokal forankring ved verdensarvstedet Bryggen.

²² Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 45, 80, 128.

²³ «Røros Mining Town and the Circumference», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.12.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/55>.

²⁴ «Hanseatic Town of Visby», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.10.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/731/>.

De gamle bryggegårdene på østsiden av Vågen i Bergen er verdensarv, men de er også en del av lokalhistorien. Verdensarvstatusen er i dag en merkevare med stor internasjonal markedsføringsverdi. Dette kan lett føre til en overfokusering av verdensarvfortellingen på bekostning av lokalhistorien. I det arbeidet som gjøres og som planlegges i tilknytning til verdensarvstedet Bryggen ligger det gode muligheter for å styrke den lokale forankringen til både verdensarvstedet, Verdensarvkonvensjonen og den øvrige kulturarven i området. Samtidig innebærer det også muligheter for å styrke verdensarvfortellingen på bekostning av lokalhistorien, lokal identitet og lokal forankring. For å synliggjøre den lokale tilhørigheten vil jeg også sette verdensarvstedet inn i en større lokalhistorisk sammenheng. Verdensarvstedet Bryggen er geografisk og tematisk avgrenset, men er samtidig en del av den lokale kulturarven. Kulturarv kan knyttes til identitet, som igjen knyttes til opplevelsen av eierskap til kulturarven. Jeg vil derfor arbeide ut fra følgende problemstilling: *På hvilke måter kan verdensarvstedet Bryggens lokalhistoriske sammenheng bidra til å styrke den lokale forankringen? Og; hva kan man lære av andre verdensarvsteders arbeid med lokal forankring?*

Bryggen og verdensarvstedet

Verdensarvstedet Bryggen er en del av det større området Bryggen, på østsiden av Vågen i Bergen sentrum. Verdensarvstedet Bryggen har altså stått på verdensarvlisten siden 1979. Formålet var primært å bevare den resterende trehusbebyggelsen fra 1700-tallet. Derfor er også nettopp bygningsmassen vesentlig for verdensarvstatusen. I innstillingen fra ICOMOS beskrives Bryggen som en unik rest av hanseatenes kulturarv.²⁵ Bryggegårdene er bygninger som, tross gjenoppbygging etter brann, forteller historien om hanseatene i Bergen, en del av Hansaforbundets historie. Hansaen var opprinnelig lokale sammenslutninger av handelsmenn i ulike nordeuropeiske byer. Ord som hansa og hanseater brukes primært om de tyske handelssammenslutningene, selv om det historisk også i noen grad ble brukt om mindre handelsforbund fra eksempelvis Flandern.²⁶ Den tyske hansaen utviklet seg etter hvert til et stort og mektig handelsnettverk. I 1356 hadde de sitt første møte i Hansadagen, Hansaforbundets høyeste organ.²⁷ Da var de allerede blitt en maktfaktor i Nord-Europa. I Norge hadde Lübeck fått en handelsavtale i stand med Håkon Håkonsson i 1250, og nye privilegier i

²⁵ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation (Bryggen)*; UNESCO World Heritage Committee, Adoption of Retrospective Statements (2013), 261–262.

²⁶ *Store norske leksikon*, nettutgave, s.v. «Hansaforbundet», oppdatert 11. desember 2020, <https://snl.no/hansaforbundet>.

²⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 731.

1294.²⁸ Disse ble stadfestet i 1343.²⁹ Flere og flere hanseater overvintret i Bergen fra 1250. De leide hus (stuer) på Bryggen til lager og bolig, og etter hvert ble de også eiere. De eide imidlertid aldri tomten bygningen stod på.³⁰ Midt på 1300-tallet organiserte hanseatene i Bergen seg under Lübeck i det som kalles Det tyske kontor.³¹ I løpet av 1400-tallet ble Bryggen en organisert hanseatisk koloni der de i praksis styrte seg selv og hadde sitt eget rettssystem.³² På 1500- og 1600-tallet gikk det nedover med hanseatene i Bergen. Det ble færre og færre hanseatiske stuer. Noen hanseater dro hjem, andre gjorde Bergen til sitt hjem og ble bergensborgere. I 1754 ble Det tyske kontor erstattet av Det norske kontor.³³

Hanseatene har spilt en viktig rolle i Nord-Europa, og i Bergen, gjennom flere hundre år. Verdensarvstedet Bryggen står dermed også i dag i en *internasjonal* sammenheng som er større enn Bergen og inkluderer hanseatenes internasjonale nettverk. Verdensarvstedet Bryggen knytter Bergen til en større fortelling om hanseatene. Denne fortellingen inkluderer også andre verdensarvsteder i blant annet Lübeck i Tyskland, Tallinn i Estland og Visby i Sverige.³⁴ Selv om denne sammenhengen også er både interessant og viktig, vil jeg i denne masteroppgaven ikke gå nevneverdig inn på dette.

Verdensarvstedet Bryggen står imidlertid også i en *lokal* sammenheng som er større enn hanseatene i Bergen, og større enn disse ikoniske trehusene som ble gjenoppbygget etter en bybrann i 1702. Olav Kyrre bygget en Kristkirke i tre like bortenfor Bryggen, på Holmen (dagens Bergenhus), på slutten av 1000-tallet, og begynte på en større Kristkirke i stein.³⁵ På begynnelsen av 1100-tallet ble kongsgården også flyttet dit.³⁶ Byen fikk i samme århundre tre klostre og i overkant av ti kirker, deriblant Mariakirken og Korskirken.³⁷ Bispesetet ble

²⁸ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 365, 382.

²⁹ Helle, 732.

³⁰ Ersland, *Kven eigde byen?*, 204, 225.

³¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 732.

³² Helle, 747–748.

³³ «Bergen byarkiv forteller: Nordlandshandelsarkivene», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 14.04.2020, <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/bergen-byarkiv-forteller/byhistorie/norges-dokumentarv/nordlandshandelsarkivene>.

³⁴ «Historic Centre (Old Town) of Tallinn», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.10.2021. <https://whc.unesco.org/en/list/822>; «Hanseatic City of Lübeck», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.10.2021. <https://whc.unesco.org/en/list/272>; «Hanseatic Town of Visby», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.10.2021. <https://whc.unesco.org/en/list/731>.

³⁵ Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 144–147.

³⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 115, 153–154.

³⁷ Hansen, «Konger og byfolk», 28, 30–31; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 149.

antageligvis også flyttet fra Selja til Bergen på slutten av 1000-tallet.³⁸ Bergen var dog i første rekke en handelsby, med tilreisende og tilflyttere fra Norden og Nord-Europa for øvrig. Etter hvert etablerte det seg både håndverkere og ulike former for tjenestefunksjoner.³⁹ Området på østsiden av Vågen er, så langt man vet, den eldste delen av Bergen. Her bygget man lagerbygninger og båthus og etter hvert boliger. I 1276 kom Magnus Lagabøtes bylov, som regulerte bebyggelsen og livet i byen.⁴⁰ En rådstue stod ferdig senest 1315, og lå på Bryggen,⁴¹ men funksjonen ble flyttet etter at hanseatene «overtok» Bryggen.⁴² Byen utviklet seg og utvidet seg. Det var bebyggelse ovenfor Bryggen, men også etter hvert rundt hele Vågen og ved foten av Fløyen. Etter hvert som hanseatene rådet grunnen på Bryggen, fortsatte byen å vokse og utvikle seg. Med konflikter og samarbeid, sammen og hver for seg levde hanseatene og resten av byens flerkulturelle befolkning, til hanseatene etter hvert dro fra byen eller ble værende som bergensborgere.

I området rundt verdensarvstedet finnes også annen kulturarv som forteller sin del av denne historien om både hanseatene og Bergen: Mariakirken, Håkonshallen, Rosenkrantzårnet, den gamle rådstueruinen, Nikolaikirkeallmenningen og Schøtstuene. Denne kulturarven knytter også hanseatenes historie tettere til Bergen bys historie, en historie som begynte før hanseatenes handelsdominans, og som har fortsatt helt frem til i dag. Både verdensarvstedet Bryggen og Bryggen som sådan er i tillegg en del av et lokalområde, med naboer; både beboere og bedrifter. Den er en viktig del av Bergen by.

Røros bergstad og Circumferensen

Røros er en gammel gruveby, fra 1600-tallet. I totalt 333 år var gruvedrift grunnlaget for rørossamfunnet, før gruvedriften ble nedlagt i 1977. I 1980 ble det verdensarvstatus. Verdensarvstedet omfattet primært bykjernen og trehusbebyggelsen. I 2010 ble verdensarvstedet utvidet, sånn at det i dag inkluderer deler av den såkalte *Circumferensen*. Circumferensen er betegnelsen på et område på ca. 5000 km², hvor Røros Kobberverk hadde

³⁸ Helle, «Det første bispedømmet på Vestlandet»; Ommundsen, Hommedal og O'Hara, «Den heilige Sunniva», 37.

³⁹ Hansen, «Konger og byfolk», 34–35.

⁴⁰ Byloven av 1276 har bygget på tidligere lovtekster. Helle, *Kongsete og kjøpstad*, 494; Sunde, «Lovgjeving i kongsgarden i Bergen», 59–61.

⁴¹ Helle, *Kongsete og kjøpstad*, 197.

⁴² Fossen, *Borgerskapets by*, 75–76.

rettighetene til å utnytte alle ressursene.⁴³ Verdensarvstedet omfatter sentrale deler av dette området som strekker seg inn i flere kommuner.⁴⁴ I det som utgjør dagens Røros kommune bodde det kanskje rundt femti mennesker før 1644, da det ble funnet kobbermalm og det ble startet bergverksdrift. I et nesten folketomt område utviklet det seg et gruvesamfunn på et ganske utilgjengelig sted med et krevende klima. Røros ble fylt av tilflyttende gruvearbeidere og mennesker som ytte ulike tjenestefunksjoner for gruvene. Ikke minst var bønder bosatt i Circumferensen en viktig ressurs.⁴⁵ I forbindelse med nyinnskrivingen av verdensarvstedet ble det gjennomført en ny nominasjonsprosess som fulgte nye retningslinjer. Røros bergstad og Circumferensen fikk i 2019 et verdensarvsenter tilknyttet MiST Rørosmuseet.⁴⁶

Hansestaden Visby

Verdensarvstedet Hansestaden Visby ligger i Visby på øyen Gotland i Østersjøen. Beliggenheten gjorde øyen sentral i handelsvirksomheten mellom Øst- og Vest-Europa på 1100- til 1300-tallet. Handelsvirksomheten førte også til at handelsmenn fra områdene rundt Østersjøen bosatte seg på øyen. Ikke minst ble de tyske handelsmennene, hanseatene, dominerende. Visbys status og velstand ble styrket ved at byen ble den eneste byen på Gotland som fikk handle med hanseatene.⁴⁷ Arbeidet med lokal forankring av verdensarvstedet Hansestaden Visby er interessant, til tross for at de på Gotland hverken har verdensarvsenter eller umiddelbare planer om å etablere et. I Sverige har man nemlig en annen, mer direkte tilnærming til lokal forankring og lokal deltagelse i forvaltningen av verdensarven enn det man har i Norge.⁴⁸

⁴³ «Utvidelsen av verdensarvområdet i 2010», Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 30.08.2022, <https://verdensarvenroros.no/utvidelsen-i-2010>.

⁴⁴ «Circumferensen som verdensarv», Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 12.01. 2022, <https://verdensarvenroros.no/circumferensen-som-verdensarv>.

⁴⁵ «Arbeidskraft» Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 12.01.2022, <https://verdensarvenroros.no/arbeidskraft>; «Utvidelsen av verdensarvområdet i 2010», Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 30.08.2022, <https://verdensarvenroros.no/utvidelsen-i-2010>.

⁴⁶ «Røros Mining Town and the Circumference», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.12.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/55>; «Verdensarvsenter for Røros», Riksantikvaren (nettside), Riksantikvaren, endret 19.12.2019. <https://www.riksantikvaren.no/verdensarvsenter-for-roros/>.

⁴⁷ Malmros og Hallberg, «A short history», 49–50; UNESCO World Heritage Committee, Adoption of Retrospective Statements (2017), 37.

⁴⁸ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 12, 16–17.

Teori

Kulturarv knyttes nært opp til identitet. Gjenkjennelse og tilhørighet er viktige elementer i forbindelsen mellom kulturarven og menneskene som er tenkt å skulle ha et forhold til den. Kulturarven bidrar til å forme samfunn, grupper og enkeltindividers forståelse av seg selv, ved å representere en felles fortid. Det kan for eksempel være samisk kulturarv som viser til samisk historie, og bidrar til samisk tilhørighet. Kulturarven kan også være ekskluderende, som blant annet har vært – og er – tilfelle for mange urfolk. Grupper som ikke får «sin» kulturarv anerkjent av storsamfunnet – som ikke kjenner seg igjen i den kulturarven som løftes frem – kan føle seg mindre verdsatt eller til og med undertrykket, enten dette er tilsiktet eller ikke.⁴⁹ Opplevelsen av historisk kontinuitet knytter oss sammen som familier, grupper og samfunn. Identitet er dog ingen fast, uforanderlig størrelse. Tvert imot er den gjenstand for stadige forhandlinger. Man tilhører flere grupper samtidig, og opplevelsen av egen identitet påvirkes både av egne opplevelser og av samfunnsmessige forhold.⁵⁰

Det finnes ingen objektiv og altomfattende historiefortelling. Noen deler av historien vil alltid trekkes frem på bekostning av andre. Samtidig er identiteten en kompleks størrelse, som hele tiden justeres. Jeg vil knytte an til litteratur om kulturell erindring for å se på forbindelsen mellom kulturarv og identitet. Litteratur om kulturell erindring kan bidra til forståelse av hvordan historien – og kulturarven – brukes for å skape, opprettholde og legitimere en felles kulturell identitet. Aktuell litteratur er blant annet professor emerita i engelsk, egyptologi, litteratur- og kulturvitenskap, Aleida Assmanns «Canon and Archive».⁵¹ Hun deler kulturell erindring inn i kanon (kulturelt arbeidsminne) – det som aktivt forvaltes og formidles, og arkiv (kulturell referanse) – som lagres, men som ikke aktivt formidles. Jan Assmann, professor emeritus i egyptologi, religion og kulturvitenskap, skriver i «Communicative and Cultural memory», om sammenhengen mellom kunnskap, erindring og identitet.⁵²

Verdensarven har også en tendens til å ende opp som turistfeller. I større eller mindre grad bidrar dette til at de blir avsondret fra sin lokale sammenheng noe som også påpekes innenfor

⁴⁹ Se eksempelvis McDowell, «Heritage, Memory and Identity», 49; Nicholas og Smith, «Considering the denigration and destruction», 136–144.

⁵⁰ J. Assmann, «Communicative and Cultural Memory», 113–118; Cubitt, *History and Memory*, 170–171; Lowenthal, «The Heritage Crusade and its contradictions», 37; Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, 55–63; Macdonald, *Memorylands*, 5, 167–168; MacDowell, «Heritage, Memory and Identity», 49; Nicholas og Smith, 131; Smith, *Uses of Heritage*, 5, 44–53.

⁵¹ A. Assmann, «Canon and Archive».

⁵² J. Assmann, «Communicative and Cultural Memory».

kulturarvstudier.⁵³ I kjølvannet av UNESCOs verdensarvliste har man også problematisert Verdensarvkonvensjonen og det universalitetsprinsippet som legges til grunn for tildeling av verdensarvstatus.⁵⁴ Laurajane Smith, Director of the Centre for Heritage and Museum Studies ved Australian National University og forfatter av *Uses of Heritage*, og Rodney Harrison, Professor of Heritage Studies ved University College London, er blant dem som har pekt på dette.⁵⁵ Lynn Meskell, professor of anthropology ved University of Pennsylvania trekker i boken *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage and the Dream of Peace* også frem problematiske sider ved UNESCOs verdensarvliste; hva den betyr, hvem som har makt til å ta avgjørelser og hvem som inkluderes i disse avgjørelsene. I 2014 utkom boken *Røros: refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, redigert av tidligere verdensarvkoordinator for verdensarvstedet Røros Bergstad og Circumferensen, Erlend Gjelsvik. Denne boken ser med et litt kritisk blikk på blant annet verdensarvstedet og dets forhold til lokalbefolkningen.⁵⁶

Kulturarv og verdensarv

Før jeg går nærmere inn på verdensarvstedet Bryggen, skal jeg gå gjennom noen sentrale begreper. Det første begrepet er «kulturarv». Det er et vidt og mangefasettert begrep som kan betegne og omfatte alt fra håndverksteknikker, matretter, tradisjoner og verdier til arkeologiske funn, bygninger og dokumenter. Frem til 1990-tallet var begrepet lite brukt. Det har imidlertid utviklet seg til å bli et begrep folk flest både bruker og forstår. Legfolk og fagfolk bruker kulturarvbegrepet, men uten nødvendigvis å ha noe bevisst forhold til bruken.⁵⁷

Det sammensatte ordet «kulturarv» har med seg innhold fra «kultur» og «arv». «Kultur» refererer til menneskelig aktivitet av ulik art. Ofte er dette en type aktivitet man ønsker å fremelske eller bevare. I likhet med «kulturarv» blir «kultur» sjelden definert.⁵⁸ Kulturbegrepet kan knyttes til ulike grupper, som for eksempel «hanseatenes kultur». Man kan snakke om kulturelt mangfold, finkultur, organisasjonskultur og et utvidet kulturbegrep⁵⁹. Kulturen er hele tiden i endring, og også begrepet er i bevegelse. Selv om det ikke er lett å avgrense, har vi en

⁵³ Se bl.a. Tucker og Carnegie, «World Heritage and the Contradictions»; Smith, *Uses of Heritage*, 189–190.

⁵⁴ Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, 110–112, 114–118, 136–138; Rakic og Chambers, «World Heritage: Exploring the Tension»; Smith, *Uses of heritage*, 95–102; Tucker og Carnegie, «World Heritage and the Contradictions».

⁵⁵ Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, 110–112, 114–118, 136–138; Smith, *Uses of heritage*, 95–102.

⁵⁶ Gjelsvik, *Røros: refleksjoner*.

⁵⁷ Jensen, «At forvalte kulturarv», 38–40.

⁵⁸ Matthes, «The Ethics of Cultural Heritage».

⁵⁹ Håkon Larsen har en gjennomgang av kulturbegrepets utvikling i «Kulturbegrepets historie i den nye kulturpolitikken».

bruksforståelse av kulturbegrepet som gjør det anvendelig. I tillegg til den mellommenneskelige betydningen, kan «kultur» knyttes til dyrking av jord, arvemateriale eller bakterier.⁶⁰ Den andre delen av «kulturarv», «arv», betegner *noe* som på en eller annen måte tilhørte *noen* i fortiden, og som tilhører *noen andre* i dag.⁶¹ I tillegg til gjenstander kan denne arven ha form av eksempelvis genetisk materiale, myter, vaner, holdninger eller annen form for påvirkning. Kulturarven kan altså være materiell eller immateriell. Også UNESCO anerkjenner begge disse typene kulturarv.⁶²

Innenfor kulturarvstudier snakker man ofte om kulturarv som noe som, i varierende grad, ligger utenfor det materielle (eller immaterielle) uttrykket. Bruken, den politiske verdien eller diskursen er det sentrale, mens eksempelvis bygninger, tradisjoner og klesdrakter representerer en ressurs.⁶³ Denne forståelsen synliggjør viktige aspekter knyttet til kulturarvens ulike roller i samfunnet. Dette fokuset er imidlertid bedre egnet til å peke på maktstrukturer og aspekter ved kulturarvforvaltning som sådan, en diskusjon som ligger utenfor rammene av denne oppgaven. I denne sammenhengen er det mer hensiktsmessig å bruke kulturarvbegrepet om de konkrete uttrykkene. Jeg vil likevel ta utgangspunkt i at kulturarven ikke har noen iboende verdi som automatisk gjør den til kulturarv. Den er avhengig av kulturen den tilhører. Den gis verdi, og defineres som kulturarv, basert på holdninger og verdier i dagens samfunn. Dette reflekteres til dels i lovverket, som kulturminneloven, og til dels utenfor, som når mange bruker bunad på 17. mai.

Verdensarv defineres i *Verdensarvkonvensjonen* som kultur- og naturarv som har fremragende universell verdi (outstanding universal value – OUV).⁶⁴ Dette betyr at det finnes kultur- og naturarv som har verdi for hele verden. Det innebærer at det også finnes kultur- og naturarv som ikke har denne verdien. Det er den enkelte statspart som nominerer kultur- og naturarv i eget territorium og rådgivende organer som ICOMOS gir sine anbefalinger, påpeker eventuelle mangler i nominasjonene osv. Vedtak om å gi verdensarvstatus, gjøres imidlertid i Verdensarvkomiteen. De statspartene som til enhver tid sitter i komiteen har statistisk sett

⁶⁰ Jensen, «At forvalte kulturarv», 41.

⁶¹ Matthes, «The Ethics of Cultural Heritage».

⁶² General Conference of UNESCO, 2003 Convention; General Conference of UNESCO, World Heritage Convention.

⁶³ Se eksempelvis Graham og Howard, «Introduction: Heritage and Identity», 1–5; McDowell, «Heritage, Memory and Identity», 37; Smith, *Uses of Heritage*, 1–84.

⁶⁴ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention, artikkel 1–2.

større sjanse for å få gjennomslag for sine nominasjoner.⁶⁵ Blant annet derfor diskuteres også spørsmålet om hvem som sitter med makten til både å definere universell verdi og til å innskrive verdensarv.⁶⁶ Verdensarv er ment å være av verdi for hele menneskeheten. Verdensarvstatusen innebærer derfor en forventning om at verdensarven skal være tilgjengelig for alle. Forholdet mellom lokal, nasjonal og internasjonal tilhørighet og tilgjengelighet er i en del tilfeller konfliktfylt.⁶⁷ I tilfellet Bryggen har det ikke ført til store konflikter, men det store antallet turister som besøker Bryggen i en normalsesong bidrar nok til at lokalbefolkningen ofte unngår Bryggen.⁶⁸ Dette er ikke diskusjoner jeg kommer til å gå direkte inn i. Jeg vil derfor definere verdensarv som kultur- eller naturarv som står på UNESCOs verdensarvliste. Verdensarvstatusen er forbeholdt kultur- og naturarv som står på denne listen. Begrepet «verdensarv» henger dermed uløselig sammen med verdensarvlisten.

Verdensarvstedet Bryggen er definert og avgrenset i verdensarvdokumentene.⁶⁹ I UNESCOs dokumenter er *Bryggen* det offisielle navnet,⁷⁰ selv om man i Norge ofte snakker om *Bryggen i Bergen*. Vi har jo tross alt en del brygger. Jeg vil imidlertid bruke betegnelsene *Bryggen* og *verdensarvstedet Bryggen*, da det ikke er aktuelt å trekke inn andre brygger i denne sammenhengen.

Fremgangsmåte

Jeg vil i kapittel 1 begynne med å se på verdensarvstedet Bryggen. I forbindelse med den nye forvaltningsplanen for verdensarvstedet Bryggen har man gått detaljert igjennom hva som innbefattes av verdensarvstatusen.⁷¹ Jeg vil derfor i stor grad støtte meg til denne når jeg beskriver verdensarvstedet og dets «fremragende universelle verdier». Jeg vil også se nærmere på veien frem mot verdensarvstatusen. Mot slutten av kapitlet vil jeg se på verdensarvstedet som det fremstår i dag. Kapittel 2 setter verdensarvstedet inn i lokalhistorien, sammen med

⁶⁵ Bertacchini og Saccone, «Toward a Political Economy», 345; Meskell, *A Future in Ruins*, 131.

⁶⁶ Bertacchini et al., «World Heritage Decision Making»; Meskell, *A Future in Ruins*, 90–142; Smith, *Uses of heritage*, 95–102.

⁶⁷ Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, 64, 110–111, 115–123, 145–162; Rakic og Chambers, «World Heritage: Exploring the Tension».

⁶⁸ Edvardsen, «Brødrene eier syv butikker», 15.04.2020; Rosef og Skålevik, «Slår alarm om turismen», *E24*, 15.09.2020.

⁶⁹ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation (Bryggen)*; UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements (2013)*, 161–162. Se også figur 1.2.

⁷⁰ «Bryggen: Documents», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 16.08.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/59/documents/>.

⁷¹ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 26–47.

annen kulturarv i den gamle bykjernen. I kapittel 3 spør jeg hvem som eier verdensarvstedet Bryggen. Som verdensarv «tilhører» den alle mennesker.⁷² Samtidig er de gamle bryggegårdene en del av Bergens nesten tusenårige historie. Jeg ser på viktigheten av lokalt eierskap og diskuterer om det er rom for det lokale eierskapet. I kapittel 4 tar jeg for meg konkret arbeid med lokal forankring, men ser også på hva som planlegges fremover. For å utvide perspektivet trekker jeg inn verdensarvstedene Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby og deres arbeid med lokal forankring. Verdensarvstedet Bryggen er på et tidlig stadium i arbeidet med lokal forankring, og det er derfor interessant å se nærmere på hva andre har gjort på området. Som grunnlag for sammenligningen benytter jeg primært skriftlige kilder, blant annet UNESCOs dokumenter om de ulike verdensarvstedene, forvaltningsplaner samt nettsider med forbindelse til verdensarvstedene.

⁷² «World Heritage», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 16.08.2021, <https://whc.unesco.org/en/about/>.

Kapittel 1 – Verdensarvstedet Bryggen

Bryggen i Bergen. De ikoniske trehusene har for mange blitt selve symbolet på Bergen. I dag tas det nærmest for gitt at de står der. De har jo «alltid» stått der. De hører til i bylandskapet, og er blitt et ikon, et symbol på Bergen. Sånn har det imidlertid ikke alltid vært. I 1946 ønsket 85% av Bergens befolkning at den gjenstående trehusbebyggelsen på Bryggen skulle rives. I 1955 hadde andelen sunket til 66%.⁷³ Fremdeles mente imidlertid flertallet at man burde rive «rottereiret» og heller gi plass til moderne bebyggelse.⁷⁴ At den den gang så forslummede og foraktede «Tyskebryggen» skulle bli verdensarvstedet Bryggen har ikke vært noen selvfølge. Nå har imidlertid Bryggen vært verdensarv i mer enn 40 år. I dette kapittelet skal jeg se nærmere på Bryggen som verdensarvsted. Jeg skal begynne med en oversikt over verdensarvstedet Bryggen. Hva konkret regnes som verdensarv på Bryggen? Hvilke fremragende universelle verdier har gitt Bryggen verdensarvstatus? Deretter vil jeg se på veien frem mot verdensarvstatusen. Hvordan foregikk nominasjonsprosessen, og hvem deltok i prosessen? Mot slutten av kapittelet vil jeg se på dagens situasjon. Hvordan fremstår verdensarvstedet Bryggen i dag? Hvilke aktører er involvert i forvaltningen? Hvilke utfordringer har man, og hvilke planer for fremtiden?

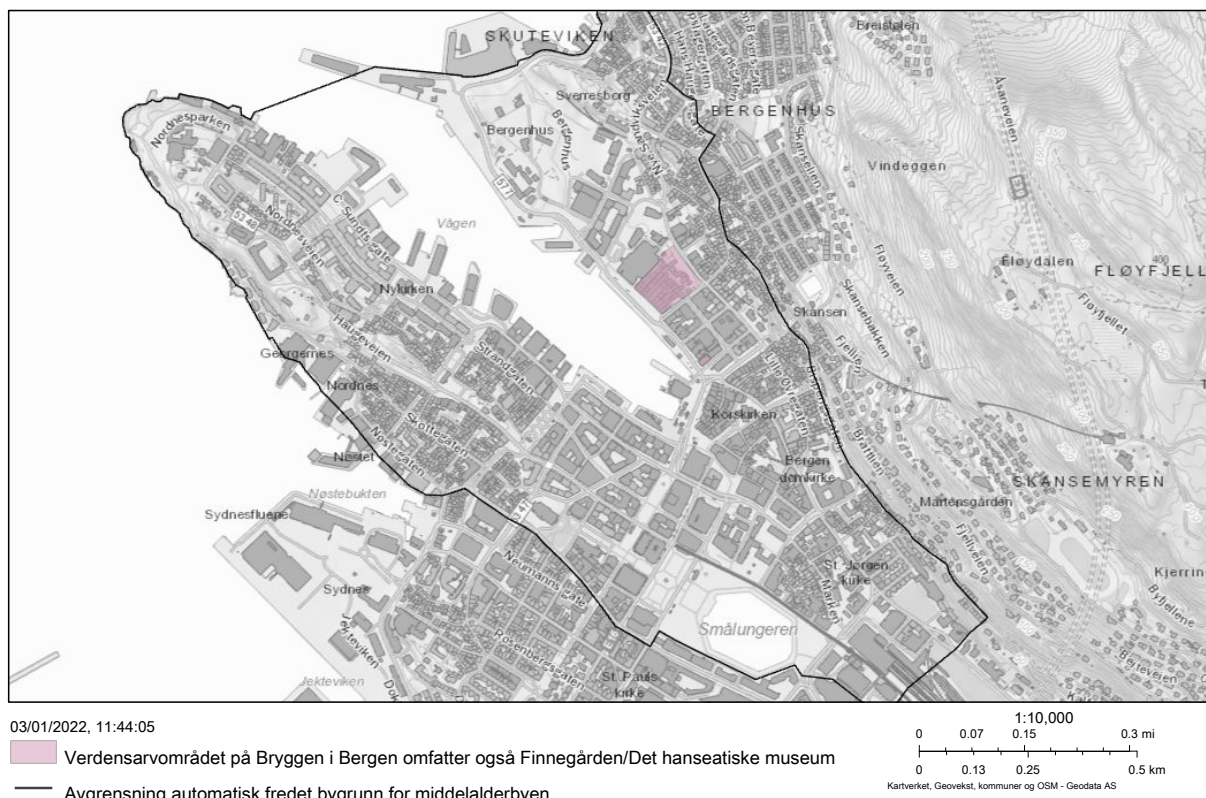
Verdensarvstedets geografiske avgrensning

Bryggen ligger på østsiden av Vågen, i sentrum av Bergen. Fra gammelt av betegnet «Bryggen» hele østsiden av Vågen, mellom Holmen (dagens Bergenhus) og Olavskirken (dagens domkirke). Bryggen og verdensarvstedet Bryggen er heller ikke det samme, og ordbruken går ofte litt om hverandre. Når man eksempelvis debatterer en mulig bybane over Bryggen, gjelder det naturligvis ikke en trasé over trehusbebyggelsen. I det følgende vil jeg forsøke å klargjøre dette skillet. Betegnelsen *Bryggen* beskriver i dag området fra Dreggsallmenningen til og med Det Hanseatiske Museum. Verdensarvstedet Bryggen er mye mindre. De geografiske grensene for verdensarvstedet er en del av de offisielle dokumentene for verdensarvstedet Bryggen.⁷⁵

⁷³ Ifølge spørreundersøkelser utført av Gallup for Bergens Tidende. Referert i «To av tre i Bergen vil rive Bryggen!», *Bergens Tidende*, 22.10.1955.

⁷⁴ Bryggen omtales som «rottereir» i debatten rundt Bryggen på 1950-tallet. Se eksempelvis leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 19.02.1958; «Bergen og Bryggen», NRK.

⁷⁵ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen). Se også figur 1.2.

Figur 1.1 Fredet middelaldergrunn og verdensarvstedet Bryggen. Kart fra Bergen kommunes kartportal.

I forbindelse med innskriving på verdensarvlisten på slutten av 1970-tallet, var dokumentasjonen betraktelig mer begrenset enn ved innskrivninger som gjøres i dag. I verdensarvstedet Bryggens tilfelle består den opprinnelige dokumentasjonen av et utfylt nominasjonsskjema, bilder og kart, til sammen 16 sider.⁷⁶ Tilsvarende er opprinnelig dokumentasjon om det samtidige forslaget Røros på totalt 17 sider.⁷⁷ Informasjonen er kortfattet og til dels mangelfull. Øvrig dokumentasjon er en tosidig anbefaling fra ICOMOS, som inneholder anbefalingsteksten på fransk og engelsk.⁷⁸ Til sammenligning består nominasjonsdokumentet for nyinnskrivingen av Røros bergstad og Circumferensen av 252 sider.⁷⁹

I 2006 ble et kart (figur 1.2), samt GIS-data som presiserte grensene for verdensarvstedet godkjent av Verdensarvkomiteen.⁸⁰ I forbindelse med denne godkjenningen ble det presisert at Finnegårdens fremre del er en del av verdensarvstedet Bryggen. Bygningen, som er geografisk

⁷⁶ Riksantikvaren, WHC Nomination Documentation (Bryggen).

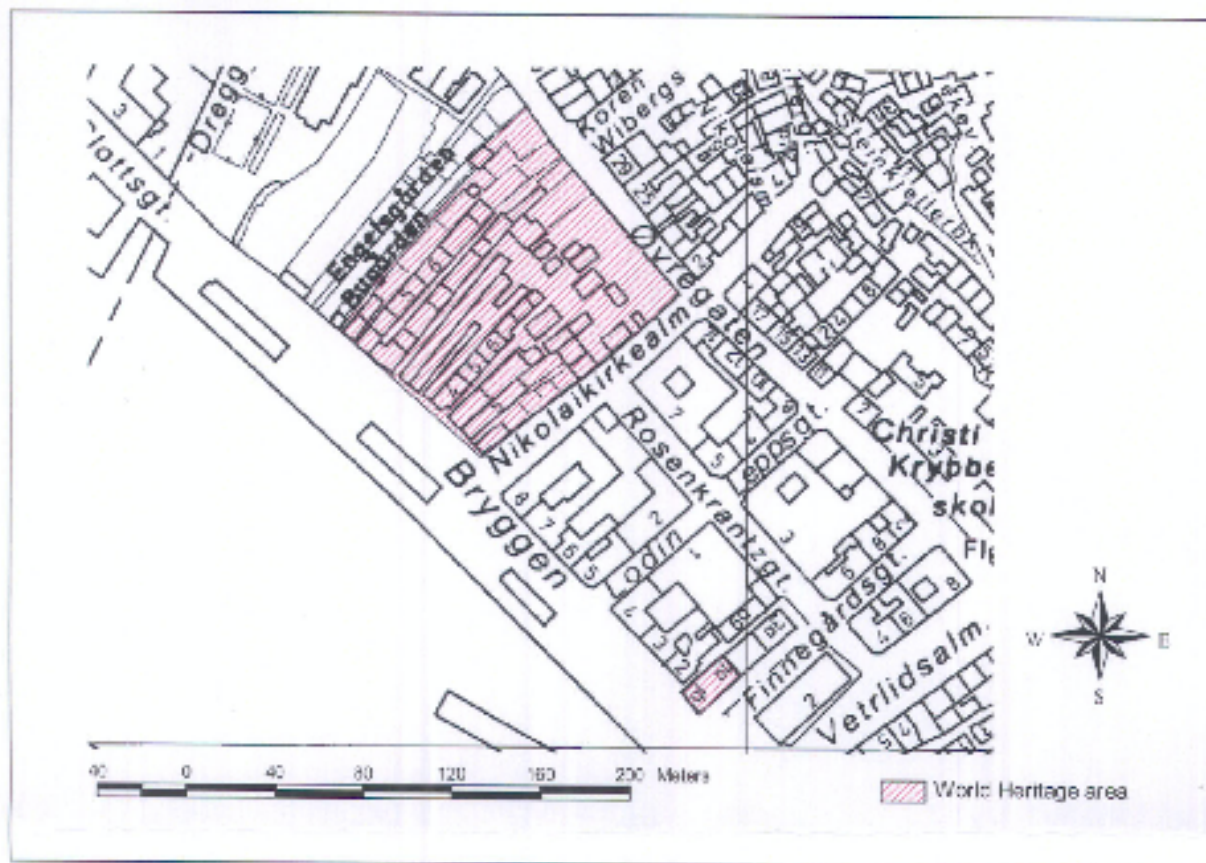
⁷⁷ Inkludert fransk oversettelse. UNESCO World Heritage Centre, WHC Nomination Documentation (Røros), 2–18.

⁷⁸ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen).

⁷⁹ UNESCO World Heritage Centre, WHC Nomination Documentation (Røros).

⁸⁰ GIS (Geographical Information System). Datasystem brukt til blant annet innsamling og presentasjon av geografisk informasjon.

adskilt fra resten av verdensarvområdet, har ofte blitt utelatt fra kart over verdensarvområdet.⁸¹ I forbindelse med ny forvaltningsplan for Bryggen har også grensene for verdensarvstedet blitt presisert.⁸²

Figur 1.2 Offisielt kart over verdensarvstedet Bryggen. *Bryggen – Map of the Inscribed Property*. UNESCO World Heritage Centre.

Verdensarvområdet dekker omtrent 12 mål. Grovt sett er dette området fra de bevarte trehusfasadene mellom Nikolaikirkeallmenningen og Radisson Blu hotel, og bakover til Øvregaten, samt fremre del av Finnegården (Det Hanseatiske Museum). Dette inkluderer 62 bygninger. Litt mer nøyaktig innebærer avgrensningen at de fleste av de bevarte trebygningene er innenfor verdensarvområdet. Det samme er imidlertid også en stripe av fortauet foran trehusene og litt av hotellet. Bakre del av Finnegården er ikke inkludert. Det er heller ikke Schøtstuene (museum) som ligger mellom hotellet og Øvregaten.⁸³

⁸¹ UNESCO World Heritage Committee, Clarification of Boundaries, 5.

⁸² Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 27.

⁸³ Verdensarvrådet for Bryggen, 29.

Verdensarvstedet Bryggen består i stor grad av bevarte bygninger, de fleste i tre og gjenoppbygget etter bybrannen i 1702. Trebygningene har vært pakkboder med lager, og handelsstuer. Sistnevnte bestod, i tillegg til pakkboder og lagerrom, av kontor, oppholdsrom og flere soverom (klever). I tillegg er der to, kanskje tre, ildhus, en skytningsstue (felleshus) og muligens en stall innenfor verdensarvområdet.⁸⁴ De fleste bygningene ble imidlertid bygget om i perioden 1880 til 1930, og tilpasset bruk som kontorer og butikklokaler. Blant annet har de fleste stuenes mot Vågen (sjøstuene) fått store utstillingsvinduer. Finnegården 1A er den handelsstuen som er best bevart, på grunn av engasjementet til Johan W. Olsen, som grunnla Det hanseatiske Museum i 1872.⁸⁵ I tillegg til trehusbebyggelsen er også seks steinkjellere bevart innenfor verdensarvområdet, ved Øvregaten, bakenfor rekkene av trehus. Disse steinkjellerne er toetasjes bygninger, som i første rekke har fungert som brannsikre lagerhus.⁸⁶

Verdensarv som godkjennes i dag må også ha en buffersone rundt verdensarvområdet. Per i dag foreligger ingen godkjent buffersone for Bryggen, men det jobbes med dette.⁸⁷ Det arbeides også med en mindre grensejustering for verdensarvstedet for å inkorporere kulturarv i umiddelbar nærhet som har forbindelse til hanseatene.⁸⁸

Verdensarvstedet Bryggens fremragende universelle verdi

Alle verdensarvsteder har definerte aspekter som klassifiseres som av «fremragende universell verdi», – verdi med betydning for hele menneskeheten, og som dermed overskrider landegrensene og generasjoner.⁸⁹ Verdensarvens verdi defineres i forhold til kriterier definert i Verdensarvkonvensjonens retningslinjer.⁹⁰ Der er totalt ti kriterier for kultur- og naturarv.⁹¹ Disse ti kriteriene har blitt justert flere ganger, sammen med utvidelser og presisering av

⁸⁴ Skytningsstue er den opprinnelige betegnelsen på felleshuset. For å skille tydelig mellom museet Schøtstuene og andre skytningsstuer/schøtstuer, vil jeg konsekvent benytte «Schøtstuene» kun om museet, og for øvrig bruke betegnelsen «skytningsstue».

⁸⁵ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 31–32, 52.

⁸⁶ Verdensarvrådet for Bryggen, 32–33.

⁸⁷ UNESCO World Heritage Committee, Bryggen (Norway); Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 45.

⁸⁸ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 80, 128.

⁸⁹ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 49–53.

⁹⁰ UNESCO World Heritage Committee, *Operational Guidelines* (1978), punkt 7; UNESCO World Heritage Centre *Operational Guidelines* (2021), punkt 77.

⁹¹ Retningslinjer til og med 2002 hadde seks kriterier (I–VI) for kulturarv, og fire (I–IV) for naturarv. Fra og med 2005 er disse slått sammen til én liste, fordi man ikke lenger ønsker et kategorisk skille mellom kulturarv og naturarv. Se UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2002), punkt 24, 44; UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2005), punkt 77.

retningslinjene.⁹² I tillegg til disse kriteriene må verdensarvstedet oppfylle krav i forhold til autentisitet og integritet (ekthet og tilstand), og bevaring og forvaltning (vernestatus og plan for forvaltning).⁹³

Bryggen er innskrevet etter kriterium III. Ifølge retningslinjene fra 1978 betydde dette at kulturarven måtte «be unique, extremely rare, or of great antiquity».⁹⁴ Det samme kriteriet lyder i retningslinjene fra 2021: «bear a unique or at least exceptional *testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared*».⁹⁵ Det er denne nye ordlyden som er gyldig i dag, og som siteres i forvaltningsplanen for verdensarvstedet Bryggen.⁹⁶ Verdensarvstedets universelle verdier er beskrevet i anbefalingen fra ICOMOS i 1978.⁹⁷ I 2013 ble det godkjent en retrospektiv erklæring, en justert definisjon av Bryggens fremragende universelle verdi, som også inkluderer uttalelser om autentisitet, integritet og vern og forvaltning.⁹⁸ Her klargjøres det også hvordan Bryggen oppfyller kriterium III:

Bryggen bears the traces of social organization and illustrates the use of space in a quarter of Hanseatic merchants that dates back to the 14th century. It is a type of northern "fondaco", unequalled in the world, where the structures have remained within the cityscape and perpetuate the memory of one of the oldest large trading ports of Europe.⁹⁹

Basert på disse offisielle UNESCO-dokumentene har man i forvaltningsplanen delt Bryggens universelle verdier inn i følgende tre hovedtema: *Havnekvarter og tidlig handelssete, hanseatisk vitnesbyrd og bygningstradisjon*.¹⁰⁰ Man har i tillegg identifisert oppsluttende verdier. De oppsluttende verdiene er ikke i seg selv verdensarv, men er elementer som bidrar til å sette verdensarvstedet inn i en større sammenheng.¹⁰¹

⁹² «The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.10.2021, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>.

⁹³ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 79–89, 96–100, 103–119; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 41–45.

⁹⁴ UNESCO World Heritage Committee, *Operational Guidelines* (1978), punkt 7.

⁹⁵ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 77, (mine kursivering).

⁹⁶ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 42.

⁹⁷ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen).

⁹⁸ UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements* (2013), 261–262.

⁹⁹ UNESCO World Heritage Committee, 262.

¹⁰⁰ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 31–34, 63–73.

¹⁰¹ Verdensarvrådet for Bryggen, 11, 34–38.

Havnekvarter og tidlig handelssete

Bergen var fra tidlig middelalder et handelssted. Bebyggelsen og kaiene/bryggene har derfor hele tiden båret preg av den handelsvirksomheten som foregikk der. Ifølge forvaltningsplanen kommer verdensarvverdien til uttrykk gjennom blant annet de lange bygningsrekkene/gårdene som ligger vinkelrett på kaifronten. Konkret nevnes her de ulike gårdene ved navn: Nordre og Søndre Bugård, Nordre og Søndre Bredsgård, Enhjørningsgården, Nordre og Søndre Svendsgården, Jacobsfjorden, Bellgården, Nordre Holmedalsgården og fremre del av Finnegården (Det Hanseatiske Museum). Disse gårdene ble bygget etter brannen i 1702, men vitner om en historie som går tilbake til byens grunnleggelse og den handelsfunksjon byen hadde også før hanseatene dominerte på Bryggen.¹⁰²

Havnelogistikk beskriver verdensarvverdier knyttet til Bryggens funksjon som havn, med transport av varer. Vindearkene som ble brukt til å heise varer opp og ned fra lagerbodene på loftet trekkes frem som viktige, sammen med tak-konstruksjonene, svalgangene og de seks gjenværende passasjene mellom gårdene.¹⁰³

Forvaltningsplanen fra 2006 hadde ingen gjennomgang av verdensarvverdiene. Det er imidlertid den stående bygningsmassen som omtales som verdensarv.¹⁰⁴ I den nye forvaltningsplanen, der man har en gjennomgang av verdensarvverdiene, trekker man også frem «[a]rkeologi før 1300 og etter 1754», altså perioden grovt sett før og etter hanseatene. Dette er verdensarvverdier som ligger eller har ligget under jorden, innenfor verdensarvområdet, spesielt nevnes her eldre kaier som viktige.¹⁰⁵ Funn etter utgravningene på Bryggen etter brannen i 1955 regnes ikke med fordi de ble funnet utenfor verdensarvområdet.¹⁰⁶

Hanseatisk vitnesbyrd

Ifølge innskrivingsdokumentene, og dermed også forvaltningsplanen, er forbindelsen til hanseatene det mest fremtredende når det gjelder Bryggens universelle verdi. Kriterium III

¹⁰² Hansen, «Konger og byfolk»; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 120–134; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 29–32.

¹⁰³ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 63–73.

¹⁰⁴ Hordaland fylke, *Forvaltningsplan: Verdiskulturminnet Bryggen i Bergen*.

¹⁰⁵ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 67, 70.

¹⁰⁶ Det området hvor hotellet er innenfor grensene av verdensarvstedet er utgravd. Det finnes imidlertid ikke tilstrekkelig dokumentasjon som forteller hvilke funn dette er.

henviser til en tapt kultur, i Bryggens tilfelle hanseatenes kultur.¹⁰⁷ Hanseatene organiserte seg midt på 1300-tallet i det som har blitt kjent som Det tyske kontor. Elementer som vitner om hanseatenes sosiale organisering løftes derfor frem som sentralt. Bryggen har rester av sjøstuer, som lå ytterst mot Vågen, og landstuer, som lå lenger bak i gården. De best bevarte er en del av Det Hanseatiske Museum i Finnegården 1A. Det finnes også skytningsstuer innenfor verdensarvområdet. Disse lå bakerst i hver gård, og var fellesrom for beboerne i den respektive gården. Schøtstuene (museum) har flere eksempler på skytningsstuer, men disse er som nevnt *ikke* en del av verdensarven. Sammen med diverse lagerboder og det som er igjen av klever og steinkjellere, vitner de om liv, handel og brannsikring på Bryggen. Det gjør også de såkalte kålhagene. Av brannsikringsmessige årsaker besluttet man, etter brannen i 1476, å ikke bygge opp igjen bygningene bakerst mot Øvregaten. I stedet for opprettet man en slags kjøkkenhager. Disse er i dag markert sammen med omrisset av tidligere bygninger¹⁰⁸ I Bryggestredet, som er et brannsikringstiltak av nyere dato, ligger Jacobsgården/Bellgårdens brønn.

Eierne av handelsstuer på Bryggen var mange. Denne eierskapsstrukturen, der man i en og samme bryggegård hadde mange handelsstuer med ulike eiere, løftes også frem som et viktig aspekt ved hanseatenes organisering.¹⁰⁹ I 1754, da det kun var fire hanseatiske stuer igjen på Bryggen, opprettet man Det norske kontor som erstattet Det tyske kontor. Dette fungerte mer eller mindre som Det tyske kontor frem til 1866, da det ble nedlagt. Det finnes fysiske rester av Det norske kontor i Finnegården (Det Hanseatiske Museum).¹¹⁰ Arkeologi etter 1300 og før 1754 trekkes frem også under dette punktet. Her nevnes «[k]arakteristisk funnmateriale?». Spørsmålstegnet indikerer at dette foreløpig er et lite utforsket område.¹¹¹

Bygningstradisjon

Bryggegårdene, som de står i dag, ble bygget etter en storbrann i 1702. Disse trehusene er resultat av en prosess av branner, gjenoppbygging, utvidelse av området og bygningsteknisk utvikling.¹¹² Dette er også en del av verdensarvstedet Bryggens universelle verdi. Ifølge

¹⁰⁷ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen); UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements* (2013), 261–262; UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines*, 2021, punkt 77; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 42–44.

¹⁰⁸ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 33.

¹⁰⁹ Verdensarvrådet for Bryggen, 32, 69–70.

¹¹⁰ Verdensarvrådet for Bryggen, 27, 31.

¹¹¹ Verdensarvrådet for Bryggen, 70.

¹¹² Verdensarvrådet for Bryggen, 32.

inndelingen i forvaltningsplanen er bygningstradisjon tredje hovedtema.¹¹³ Byggetradisjonen har felleseuropeisk preg, mens materialbruk og konstruktive hovedformer bærer preg av norsk og nordisk tradisjon.¹¹⁴ Trehusene på Bryggen i dag bygger på tradisjoner som i stor grad kan føres tilbake til middelalderen og funksjonen som handelsby. Under utgravninger på Bryggen på 1950- og 1960-tallet ble det funnet rester av trehusbebyggelse så langt tilbake som til 1100-tallet.¹¹⁵ Funnene fra området like ved verdensarvstedet viser at de stående bygningene er en videreutvikling av strukturer fra den tidlige bebyggelsen. Både bygningsmønster og type bygninger har i stor grad blitt gjentatt i gjenoppbyggingene etter de mange brannene på Bryggen.¹¹⁶ Samtidig har det vært en utvikling. Det begynte med enetasjes lagerbygninger og naust på stranden. Etter hvert ble det bygget toetasjes loft med svalganger, justert etter endrede behov og nye teknikker. De første bygningene på Bryggen var enkle stavkonstruksjoner, mens det fra 1200-tallet er funnet rester av en laftet bygning.¹¹⁷ Stavbygningene ble etter hvert erstattet av lafteteknikk. Kun ett hus i stav, *stolpehuset*, står igjen.¹¹⁸ Kompliserte eiendomsforhold,¹¹⁹ sammen med behovet for større plass, bidro til at man etter hvert bygget utover i sjøen, oppå boss og bolverkskar.¹²⁰ Etter ny brann i 1476 stod fasaderekken omtrent på samme linje som den gjør i dag, med hovedsakelig treetasjes bygninger med loft.¹²¹ Dagens bygninger bærer imidlertid også preg av endringer som følge av at den tradisjonelle handelen på Bryggen tok slutt på 1800-tallet, og bygningene ble tilpasset kontorer, verksteder og småhandel. Bygningene ut mot Vågen fikk eksempelvis store utstillingsvinduer. Konkrete uttrykk for denne bygningstradisjonen – og utviklingen – er blant annet selve husrekkene, eksempler på stav- og lafteteknikk, materialbruk og spor etter bruk av verktøy, ytterkledning på gårdene, svalganger, fundamentering, vann og avløp. Spor etter brann på bygninger og i kulturlagene (brannlag) er også viktig som en del av denne utviklingen.¹²²

¹¹³ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 31–34, 71–73.

¹¹⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, 32.

¹¹⁵ Hansen, «Konger og byfolk»; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 120–134.

¹¹⁶ Hansen, «Konger og byfolk»; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 120–134; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 27–32.

¹¹⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 209–211; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 32.

¹¹⁸ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 209–211; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 29, 71–73.

¹¹⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 274–303.

¹²⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 126–130; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 29.

¹²¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 711–712; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 32, 34.

¹²² «Byggemåte», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 14.11.2021, <https://stiftelsenbryggen.no/verdensarven-bryggen/byggemate/>; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 31–32, 71–73.

Immaterielle verdensarvverdier

Utover de konkrete verdensarvverdiene, er man i dag også opptatt av immaterielle verdensarvverdier. Immateriell kulturarv kan blant annet være tradisjoner, ritualer, kunnskap og ferdigheter.¹²³ I Bryggens tilfelle nevnes i forvaltningsplanen kunnskap og formidling om «den hanseatiske perioden» i Bergen, og håndverk.¹²⁴ I forbindelse med istandsetting av bygningene har det vært fornyet fokus på gamle håndverksteknikker, byggeskikk og materialkunnskap.¹²⁵ Selv om disse verdiene er immaterielle, kan man ikke helt skille dem ad fra det fysiske. Forskning, kunnskapsinnhenting og muntlig formidling er immaterielt, men den skriftlige eller digitale dokumentasjonen og formidlingen er materiell. Håndverksteknikkene mister sågar sin hensikt – og sin verdi – dersom de ikke brukes til å forme fysiske gjenstander. Denne kunnskapen og erfaringen er nødvendig for det konkrete arbeidet som gjøres nå og i fremtiden, men er regnes også i seg selv som en viktig verdi. De immaterielle verdiene er på denne måten en integrert del av helheten.¹²⁶

Oppsluttende verdier

Verdensarvverdiene er verdier som både er innenfor verdensarvområdet, og innenfor kriteriet for verdensarvstatusen. I forvaltningsplanen for verdensarvstedet Bryggen bruker man i tillegg begrepet *oppsluttende verdier*. Begrepet tar utgangspunkt i UNESCOs retningslinjer i forbindelse med buffersoner og forvaltningssystemer.¹²⁷ De oppsluttende verdiene har *ikke* status som verdensarv, men er kulturarv som bidrar til forståelsen av verdensarven.¹²⁸ De oppsluttende verdiene som knyttes til verdensarvstedet Bryggen er blant annet bakre del av Finnegården og gamle eiendomsgrenser under Radisson Blu Royal hotel. Disse vitner, i likhet med de andre bryggegårdene, om et havneområde som har vært tilrettelagt for handel.¹²⁹ Havnen er i denne sammenhengen også viktig, med Vågen, den gamle kaifronten, dampskipskaaien fra begynnelsen av 1900-tallet, skur 7 på Bradbenken, skur 8 på Dreggekaien, skur 11 ved murbryggen, og Dramshusens skur og vippebom som ligger mellom skur 11, murbryggen og Vågen.¹³⁰ I tillegg kommer skipsfunn, Bradbenken og tollboden, samt en del

¹²³ «What is Intangible Cultural Heritage?», UNESCO Intangible Cultural Heritage (nettside), UNESCO, besøkt 10.01.2022. <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>.

¹²⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 47.

¹²⁵ Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 103–119.

¹²⁶ Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 103–119; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 47.

¹²⁷ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines*, 2021, punkt 104 og 112.

¹²⁸ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 80.

¹²⁹ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 37, 65.

¹³⁰ «Murbryggen» er murhusene mellom Nikolaikirkeallmenningen og Finnegården, bygget på begynnelsen av 1900-tallet.

arkeologiske funn og selve kulturlagene.¹³¹ Verdensarvstedet Bryggen settes også i sammenheng med den omkringliggende trehusbebyggelsen. Øvregaten, Nikolaikirkeallmenningen og Vetrilidsallmenningen er rester av middelalderens gatenett, og siktlinjier mot Bryggen fra innseilingen og ulike sentrale bygninger bidrar til å sette verdensarvstedet inn i en større sammenheng.¹³²

Ulike bygninger, som Schøtstuene og bakre del av Finnegården (Det Hanseatiske Hotell) er også nært knyttet til hanseatenes hverdag og organisering, selv om de ikke regnes som verdensarv. Ruinen av vinkjelleren/rådstuen, som ligger i underetasjen i parkeringshuset i Rosenkrantzgaten var også en bygning som ble del av hanseatenes liv.¹³³ Kongemakten, representert ved Håkonshallen og Rosenkrantztårnet, er også en del av fortellingen om hanseatene i Bergen. Det samme gjelder kirken og kirkemakten, med erkebispegården, Mariakirken, Martinskirken og Peterskirken.¹³⁴ Av de fire er det kun Mariakirken som fremdeles står. Rester av erkebispegården ligger under Nykirken på vestsiden av Vågen.¹³⁵ Martinskirken lå bakenfor Finnegården, der Christi Krybbe skole ligger i dag. Martinskirken ble, sammen med Mariakirken hanseatenes kirker på 1400-tallet.¹³⁶ Peterskirken lå også bak Bryggen, 60–70 meter sør for Mariakirken.¹³⁷ Katarinahospitalet ble opprettet på Bryggen på 1200-tallet, men flyttet i siste halvdel av århundret til Vågsbunnen. Katarinahospitalet fungerte på 1500–1700-tallet som hospital/fattighus i regi av hanseatene.¹³⁸ Steinkjellere har vært vanlige også utenfor Bryggen, og der de fremdeles eksisterer regnes de som oppsluttende verdier.¹³⁹ Det samme gjelder Kjøpmannsstuen, hanseatenes administrasjonsbygning i Bergen. Den ble revet og gjenreist som hotell i Matre etter at den delen av Bryggen ble revet tidlig på 1900-tallet.¹⁴⁰ Murbryggen, som ble bygget etter rivningen, bærer visuelle påminnelser om hanseatene, samtidig som den er en del av videreutviklingen av Bryggen etter hanseatene.¹⁴¹

¹³¹ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 34–36, 65–66.

¹³² Verdensarvrådet for Bryggen, 27, 36, 38, 66–67.

¹³³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 197–199.

¹³⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 37–38, 68–69.

¹³⁵ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 9.

¹³⁶ Lidén og Magerøy, 11, 149.

¹³⁷ Lidén og Magerøy, 170–173.

¹³⁸ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 144; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplanen 2021–2025*, 38.

¹³⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 710–716; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplanen 2021–2025*, 32–33, 68.

¹⁴⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 711–712; «Matre hotell», DigitaltMuseum (nettside), KulturIT, oppdatert 17.11.2014, <https://digitaltmuseum.no/011085442108/matre-hotell>.

¹⁴¹ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplanen 2021–2025*, 37, 68.

Overvannshåndtering, vannrenner, do og brønner trekkes også frem som oppsluttende verdier knyttet til vann og avløp. Tilsvarende er kålhagene, Bryggestredet, gjenoppbygging etter brann, og nyere sprinkleranlegg vitner om brannforebygging og håndtering.¹⁴² Dagens eierstruktur på Bryggen regnes også som en oppsluttende verdi, fordi man trekker linjer bakover til hanseatenes eierstrukturer.¹⁴³ Hansaforbundet, og de andre byene og verdensarvstedene som knyttes til hanseatene, bidrar til å sette Bryggen inn i en internasjonal hanseatisk sammenheng.¹⁴⁴

Fra «rottereir» til kulturminne

De gamle trehusfasadene er i dag så selvfølgelig i bybildet, at det er vanskelig å forestille seg at flertallet i Bergen en gang ønsket å rive dem.¹⁴⁵ Den 4. juli 1955 begynte det å brenne på Bryggen. Brannen spredte seg raskt, men brannvesenet klarte til slutt å redde deler av trehusbebyggelsen. Store deler av bygningsmassen ble offer for flammene. I 1958 brente det igjen, men i mindre omfang. To tredjedeler av byens befolkning mente at man burde rive de bygningene som stod igjen. De falleferdige, utdaterte og upraktiske bygningene var blitt tilholdssted for rotter og byens «løse fugler», ifølge innlegg i den offentlige debatten som fulgte i media.¹⁴⁶ Beboere i nærliggende områder var, sammen med gårdeierne, også bekymret for den ikke ubetydelige brannfaren.¹⁴⁷ Ifølge spørreundersøkelser i 1946 og 1955, kommer det imidlertid frem at det var langt flere som ville bevare Bryggen i 1955 (29%) enn i 1946, rett etter krigen (12%).¹⁴⁸ Fremdeles ikke mange nok til å love noen stor fremtid for bryggegårdene. Bryggegårdenes skjebne hadde vært diskutert, i hvert fall siden siste halvdel av 1800-tallet, og nå blusset debatten opp på ny. Bryggen ble fredet allerede i 1927, etter Bygningsfredningsloven av 1920.¹⁴⁹ Fredningen skjedde imidlertid uten Bergen kommunes godkjennelse, og kommunen forholdt seg i liten grad til vedtaket.¹⁵⁰ Etter noen reguleringsforslag på 1930-tallet, ble det satt ned en komité som skulle vurdere mulighetene for bevaring av bryggegårdene, uten at det skal ha fått nevneverdige konsekvenser.¹⁵¹ I 1944 fikk Bryggen så store skader i

¹⁴² Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 34–37, 72–73.

¹⁴³ Verdensarvrådet for Bryggen, 70.

¹⁴⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, 69.

¹⁴⁵ «To av tre i Bergen vil rive Bryggen!», *Bergens Tidende*, 22.10.1955.

¹⁴⁶ Se eksempelvis Cook, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 27.02.1955; Flanør, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 19.02.1958; Njåstad, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 06.08.1955; «Bergen og Bryggen», NRK.

¹⁴⁷ Se eksempelvis Skurtveit, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 27.07.1955; «Bergen og Bryggen», NRK.

¹⁴⁸ «To av tre i Bergen vil rive Bryggen!», *Bergens Tidende*, 22.10.1955.

¹⁴⁹ Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 40; Riksantikvarens fotoarkiv, Fredede bygninger 1927.

¹⁵⁰ Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 40.

¹⁵¹ Lidén, 40–43.

forbindelse med en eksplosjonsulykke at bygningene ble kondemnert etter vedtak i bygningsrådet. Dette til tross, ble bygningene reparert. Kondemneringsvedtaket ble dog stående.¹⁵²

Ganske umiddelbart etter brannen i 1955 ble arkeologen Asbjørn E. Herteig kontaktet og bedt om å ta ansvar for utgravninger på branntomten. Dette var et arbeid som skulle ta et halvt års tid. Funnene som ble gravd frem på Bryggen var imidlertid så omfattende at arbeidet tok tretten år, fra 1955 til 1969.¹⁵³ Allerede ganske tidlig ble det klart at dette var funn fra Bergens første tid. Utgravningene ble fulgt både lokalt og internasjonalt. Man fant spor av kaianlegg og bebyggelse tilbake til 1100-tallet, runepinner, keramikk, skorester og alle mulige slags gjenstander som vitnet om liv og handel på Bryggen i Bergens første århundrer.¹⁵⁴ Utgravningene bidro til at interessen for å bevare de gjenstående bryggegårdene vokste. De gamle trehusene var ikke kun et vitne om tyske handelsmenn, men bygget på rester etter Bergens tidligste bebyggelse, gang på gang gjenoppbygget etter brann.

Med Herteig i spissen ble etter hvert en komité for «Bryggens bevarelse» satt sammen, med sentrale aktører fra det lokale næringsliv. Formålet var å opprette en stiftelse som skulle kjøpe opp de gjenstående bryggegårdene, restaurere dem og sørge for brannsikring.¹⁵⁵ Denne stiftelsen, Stiftelsen Bryggen, ble offisielt opprettet 27. november 1962. På samme møtet ble også venneforeningen, Bryggens Venner, opprettet. Venneforeningen skulle støtte opp om stiftelsens arbeid, ved blant annet å spre informasjon og øke den lokale interessen for Bryggen.¹⁵⁶ Medlemstallet i venneforeningen nådde raskt over tusen medlemmer.¹⁵⁷ Mot slutten av året skrev Morgenavisen at «[v]inden har snudd» og Bryggen skal bevares.¹⁵⁸ Fra da av ble Bryggen viktigere og viktigere som kulturminne i Bergen, og også som turiststed.

Verdensarvstatus

Der kampen om rivning eller bevaring i stor grad fant sted i det offentlige rom, foregikk prosessen frem mot verdensarvstatus i det skjulte.¹⁵⁹ Verdensarvkonvensjon ble vedtatt av

¹⁵² Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 47–51.

¹⁵³ Herteig, *Bryggen*, 14.

¹⁵⁴ Hansen, «Konger og byfolk»; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 120–134.

¹⁵⁵ Herteig, *Bryggen*, 88–90; Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 57–59.

¹⁵⁶ Herteig, *Bryggen*, 89–91; Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 57–59.

¹⁵⁷ Hordaland fylke, *Forvaltningsplan Verdiskulturminnet Bryggen*, del 1, punkt 1:4:3

¹⁵⁸ «De folkevalgte vil lytte til befolkningens stemme», *Morgenavisen*, 28.11.1962.

¹⁵⁹ Riksantikvarens arkiv, Riksantikvaren til de nominerte stedene, 26.01.1979.

UNESCOS generalforsamling i 1972.¹⁶⁰ I Norge ble en eventuell norsk tilslutning diskutert i 1973 og 1975, men først i 1977 ratifiserte Norge verdensarvkonvensjonen.¹⁶¹ Verdensarvlisten ble etablert året etter, i 1978, med tolv verdensarvsteder.¹⁶² Verdensarvkonseptet var fremdeles nytt, og de færreste kjente til listen og nominasjonsprosessen. Tidligere verdensarvkoordinator for Røros bergstad og Circumferensen, Erlend Gjelsvik, forteller om en noe uoversiktlig og kaotisk prosess som ledet til de tre første norske innskrivningene.¹⁶³ I et brev til blant annet de nominerte stedene, skrev daværende Riksantikvar Stephan Tschudi-Madsen: «Hva denne liste i praksis vil innebære, vet vi ikke så meget om».¹⁶⁴ Mottagerne av brevet, i Bryggens tilfelle, Stiftelsen Bryggen og Universitetet i Bergen ved Historisk Museum, ble bedt om å holde nominasjonen konfidensiell.¹⁶⁵ Dette var januar 1979. Innen utgangen av året stod to norske kulturminner på verdensarvlisten, Urnes stavkirke og Bryggen. Bergenserne ble ikke involvert, og visste heller ikke om nominasjonen. Dette var ikke unikt for Bergen. Det var i verdensarvlistens første tid hverken krav eller forventninger om at lokalbefolkningen skulle involveres i nominasjonsprosessen. I dag er det et krav fra UNESCO at blant annet lokalsamfunn, organisasjoner og andre interessenter deltar i denne prosessen.¹⁶⁶

I utgangspunktet forsøkte man å få hele åtte norske kulturarvsteder på listen, men den siste listen som ble sendt til ICOMOS inneholdt kun seks, deriblant Eidsvollbygningen.¹⁶⁷ Tilbakemeldingen fra UNESCO i etterkant av tildelt verdensarvstatus til Urnes Stavkirke og Bryggen, forklarte at Eidsvollbygningen var å betrakte som viktig kulturarv i nasjonal sammenheng, men at man i verdensarvsammenheng ville løfte frem kulturarv av internasjonal interesse.¹⁶⁸ I nominasjonsdokumentene for Bryggen fra 1979 er en del av begrunnelsen at Bryggen er «part of the nucleus of urban development in a marginal part of Europe».¹⁶⁹ Dette ble imidlertid ikke tatt med i ICOMOS' evaluering, og ble dermed heller ikke grunnlag for

¹⁶⁰ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention.

¹⁶¹ Gjelsvik, «Verdensarvens trange fødsel», 86.

¹⁶² «World Heritage List: Order by Year», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 12.01.2022, <https://whc.unesco.org/en/list/&order=year>.

¹⁶³ Gjelsvik, «Verdensarvens trange fødsel», 86–97.

¹⁶⁴ Riksantikvarens arkiv, Riksantikvaren til de nominerte stedene, 26.01.1979.

¹⁶⁵ Oldsaksamlingen ved Universitetet i Oslo, og Historisk Museum ved Universitetet i Bergen ble orientert «for at disse kan gi saken den behandling som måtte ansees nødvendig».

¹⁶⁶ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines*, 2021, punkt 12, 123, 211.

¹⁶⁷ Riksantikvarens arkiv, Riksantikvaren til Miljødepartementet, 12.07.1978.

¹⁶⁸ Riksantikvarens arkiv, ICOMOS Review Sheet: Eidsvollbygningen, 10.04.1979.

¹⁶⁹ Riksantikvaren, WHC Nomination Documentation (Bryggen).

verdensarvstatusen.¹⁷⁰ Konflikten mellom nasjonal og universell verdi, er imidlertid stadig et tema innenfor kulturarvstudier.¹⁷¹

Verdensarvstedet Bryggen i dag

Bryggen har nå vært verdensarvsted i over førti år. Verdensarvstedet huser kontorer, butikker, gallerier, kafé, utested, restauranter og to museer. Stiftelsen Bryggen driver et besøkssenter i Jacobsfjorden/Bryggestredet, hvor også et nyopprettet pilegrimssenter har fått dele lokale.¹⁷² Rundt omkring på Bryggen er det satt opp benker, og Kålhagene fungerer som park og regnbed.¹⁷³ Brønnen i Bryggestredet kalles en ønskebrønn, og man kan kaste mynter i den for å støtte bevaringen av Bryggen. Det er for øvrig gratis å vandre innimellom og bakom de gamle bygningene, og området er tilgjengelig døgnet rundt. Langs resten av området Bryggen, i umiddelbar nærhet til verdensarvstedet, ligger Bryggens Museum, Schøtstuene, butikker, hoteller, restauranter og et bakeriutsalg. Bryggen har også hyppig trafikkerte holdeplasser for buss, blant annet til og fra den folkerike bydelen Åsane. Den innerste delen av Vågen er avsatt til fritidsbåter, mens cruisehavnene ligger lenger ute.¹⁷⁴

Fokuset på bevaring har knapt vært større enn det er i dag. Samtidig skaper slitasje, grunnvannsproblematikk og naturlig forfall utfordringer som trenger kontinuerlig oppfølging. Flere av bygningene er under rehabilitering, og man strekker seg langt for å bruke gamle teknikker og materialer som tilsvarer de originale. Stiftelsen Bryggen har blant annet opprettet et verksted på Bryggen, hvor man jobber for å ivareta dette.¹⁷⁵ Jeg skal ikke her gå grundig inn på de bevaringsmessige utfordringene. Det er likevel nødvendig å peke på noen sentrale aspekter. Det store antallet besøkende til verdensarvstedet i sommersesongen fører til slitasje, i tillegg til at enkelte tar med seg suvenirer i form av fliser og bygningsdeler som er løsnet.¹⁷⁶

¹⁷⁰ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen).

¹⁷¹ Se blant annet Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, 62–67; Rakic og Chambers, «World Heritage: Exploring the Tension».

¹⁷² «Besøkssenter og Pilegrimssenter», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 18.11.2021. <https://stiftelsenbryggen.no/besok-bryggen/besoksenter/>.

¹⁷³ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 29.

¹⁷⁴ «Cruise», Bergen havn (nettside), Bergen havn, besøkt 18.11.2021, <https://bergenhavn.no/cruise/>; «Fritidsbåter», Bergen havn (nettside), Bergen havn, besøkt 18.11.2021, <https://bergenhavn.no/fritidsbater/>.

¹⁷⁵ Lidén, *Forfall og gjenreising*, 103–119; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 47.

¹⁷⁶ Gausen, «Neste år må turistgrupper betale», *Bergens Tidende*, 02.07.2019; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 52.

Det er også en utfordring å kombinere bygningsvern med dagens bruk.¹⁷⁷ For en del av de som har sin virksomhet på Bryggen, er sesongsvingningene også en økonomisk utfordring.¹⁷⁸

Formidlingsaktører

Det er mange som på ulike måter formidler verdensarvstedet Bryggen, både gjennom omvisninger, utstillinger og annet. Forvaltningsplanen trekker imidlertid frem tre formidlingsaktører som står «i en særstilling» når det gjelder formidlingen av verdensarven: Museum Vest, Bymuseet i Bergen og Stiftelsen Bryggen.¹⁷⁹ Hanseatiske Museum og Schøtstuene er i dag ett museum, som igjen er en del av Museum Vest. Museet har, naturlig nok, fokus på historien om hanseatene. Formidlingen tar utgangspunkt i Finnegården 1A – Det Hanseatiske Museum – som helt konkret er del av verdensarvstedet, og Schøtstuene, som er en oppsluttende verdi.¹⁸⁰ Begge er innredet på en måte som skal vise hvordan hanseatene organiserte seg, og hvordan de levde på Bryggen. De har også guidede vandringer, eller omvisninger, på Bryggen.

Bryggens Museum er en del av Bymuseet i Bergen, og ble bygget for å huse arkeologisk funnmateriale fra bryggenutgravningene og øvrige funn på Vestlandet. Her formidles primært historien før hanseatene flyttet inn i området. Bygningsrester fra 1100-tallet og andre funn fra bryggenutgravningene er en del av den faste utstillingen. Bryggens Museum har, i samarbeid med Det Hanseatiske Museum, Bryggen Guiding. Dette er en guidet vandring som tilbys i sommersesongen. Vandringsen inneholder vanligvis et besøk på Bryggens Museum, Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene, samt en tur gjennom verdensarvstedet.¹⁸¹ Bymuseet har blant annet også formidling av Håkonshallen og Rosenkrantzårnet, som er en del av Bergenhus festning og eies av Forsvarsbygg.

Den tredje formidlingsaktøren på Bryggen er Stiftelsen Bryggen. Stiftelsen har, i tillegg til et besøkssenter, ulike formidlingstiltak. Dette inkluderer omvisninger etter avtale og

¹⁷⁷ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 49–61.

¹⁷⁸ Menon Economics, *Ringvirkningsanalyse*, 14; Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 18–19, 25.

¹⁷⁹ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 109–110.

¹⁸⁰ Finnegården 1A er stengt til 2026 på grunn av restaurering. Se «Restaureringen av Finnegården», Museum Vest (nettside), Museum Vest, besøkt 18.10.2022, <https://hanseatiskemuseum.museumvest.no/norsk/restaureringen-av-finnegaarden/>.

¹⁸¹ I forbindelse med restaureringen av Det Hanseatiske Museum, går man istedenfor innom ruinen av byens rådstue/vinkjeller fra ca. 1300. Se «Bryggen Guiding», Bymuseet, Bymuseet i Bergen, besøkt 16.06.2022, <https://bymuseet.no/event/bryggen-guiding/>.

fagseminarer i forbindelse med restaureringsarbeid og tradisjonelle byggeteknikker.¹⁸² Stiftelsen Bryggen / Bryggens Venner har også formidlingen av Thetamuseet. Thetamuseet består av ett rom i Enhjørningsgårdens bakre del. Dette var motstandsgruppen Thetas hemmelige lokale under andre verdenskrig.¹⁸³

Disse tre største formidlingsaktørene har også nettsider som informerer om deres tilbud. Stiftelsen Bryggen har i tillegg informasjon om blant annet Bryggens historie, pågående restaureringsprosjekter og informasjon til besøkende. Restaureringsprosjektet «Prosjekt Bryggen», initiert av Stiftelsen Bryggen, men overtatt av Riksantikvaren, har sin egen nettside.¹⁸⁴ Der er for øvrig ingen egen nettside for verdensarvstedet Bryggen. Det finnes imidlertid en facebookside, «World Heritage Bryggen» og instagramkontoen «worldheritagebryggen» som administreres av verdensarvkoordinatoren.

I tillegg er det verd å nevne at Bryggens Venner også er en aktiv formidlingsaktør. De har ca. 1100 medlemmer, og har som en av sine oppgaver å formidle Bryggens historie.¹⁸⁵ De har blant annet en foredragsserie kalt «Bli kjent med din Brygge».¹⁸⁶ Venneforeningen har også en nettside med informasjon og tilgang til årbøkene til Stiftelsen Bryggen og Bryggens Venner.¹⁸⁷

Norge har også, gjennom verdensarvkonvensjonen forpliktet seg til å informere om trusler mot verdensarven og generelt verdensarvarbeid i Norge og resten av verden. Hovedaktørene for denne formidlingen er Klima- og miljødepartementet, Riksantikvaren og Norges verdensarv, som er et nettverk bestående av de norske verdensarvstedene.¹⁸⁸

Forvaltning

Det er Riksantikvaren som har det formelle ansvaret for vernet av Bryggen. I tillegg har de ulike eierne ansvar, sammen med kommune og fylke. Klima- og miljødepartementet har i tillegg lagt føringer for opprettelse av et politisk verdensarvråd, fagråd, verdensarvsenter og en

¹⁸² «Omvisning», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 18.11.2021, <https://stiftelsenbryggen.no/besok-bryggen/omvisning/>.

¹⁸³ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 110; «Thetamuseet», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 18.11.2021, <https://stiftelsenbryggen.no/besok-bryggen/thetamuseet/>.

¹⁸⁴ Prosjekt Bryggen (nettside), Bymuseet i Bergen, <http://prosjektbryggen.no>.

¹⁸⁵ Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, *Årbok 2021*, 3.

¹⁸⁶ Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, 44, 48–49.

¹⁸⁷ Bryggens Venner (nettside), Bryggens Venner, <https://bryggensvenner.no>.

¹⁸⁸ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 22.

verdensarvkoordinator tilknyttet hvert av de norske verdensarvstedene.¹⁸⁹ I 2018 ble det opprettet et verdensarvråd og fagråd for Bryggen. Verdensarvrådet har politiske representanter fra kommune og fylke, og skal påse at UNESCOs retningslinjer, samt forvaltningsplanen for Bryggen blir fulgt.¹⁹⁰ Fagrådet består av representanter for museene, universitetet, forvaltningen, eierne og reiselivsnæringen. Deres oppgave er å sikre at en kunnskapsbasert utvikling i arbeid med verdensarvstedet. I tillegg forbereder de og fremmer saker for verdensarvrådet. Et viktig formål for fagrådet er å bidra til godt samarbeid innenfor verdensarvstedet.¹⁹¹ Verdensarvkoordinatoren for Bryggen er ansatt i Bergen kommune, og tilknyttet Byantikvaren. Hennes oppgave er, blant annet, å bygge og ivareta et bredt nasjonalt og internasjonalt nettverk, følge opp vedtak som gjøres i verdensarvrådet og fungere som sekretær for fagråd og verdensråd.¹⁹²

Det er nylig utarbeidet en ny forvaltningsplan for verdensarvstedet Bryggen, *Verdensarvstedet Bryggen: Forvaltningsplan 2021–2025*. Verdensarvrådet har vært ansvarlig for arbeidet med planen, som skal være et arbeidsredskap for Verdensarvrådet, Fagrådet og de ulike forvaltningsnivåene. Hensikten er å jobbe for langsiktig bevaring av verdensarvstedet Bryggen. Forvaltningsplanen utdyper forståelsen av verdensarvstedet Bryggens universelle og oppsluttende verdier, gir et overblikk over formelle rammevilkår, utfordringer og videre planer for verdensarvstedet. Forvaltningsplanen følges opp med en handlingsplan. Blant prioriteringene finner man blant annet etablering av verdensarvsenter, handlingsplan for besøkshåndtering, styrking av den nettbaserte formidlingen og evaluering av forvaltningssystemet.

Andre aktører på Bryggen

I tillegg til formidlings- og forvaltningsaktører, er der innenfor verdensarvstedet Bryggen blant annet eiere og leietagere. Stiftelsen Bryggen er en aktør som er inne også på eiersiden. Deres

¹⁸⁹ Klima- og miljødepartementet, «Plan for prioriteringer»; Meld. St. 35 (2012–2013), 63–65.

¹⁹⁰ «Slik forvaltes Bryggen», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 26.04.2022, <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturminner-i-bergen/verdensarven-bryggen/slik-forvaltes-bryggen>; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 101, 136–138.

¹⁹¹ «Slik forvaltes Bryggen», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 26.04.2022, <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturminner-i-bergen/verdensarven-bryggen/slik-forvaltes-bryggen>; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 102, 138–139.

¹⁹² «Slik forvaltes Bryggen», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 26.04.2022, <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturminner-i-bergen/verdensarven-bryggen/slik-forvaltes-bryggen>; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 102, 139–140.

selvpålagte oppdrag er bevaring av Bryggen.¹⁹³ Stiftelsen eier en stor del av verdensarvstedets bygningsmasse, med 38 av de 61 stående bygningene.¹⁹⁴ De øvrige eierne organiserte seg i år 2000 i Bryggen private gårdeierforening.¹⁹⁵ Som navnet tilsier, er dette en interesseforening for de private gårdeierne på Bryggen. Leietagere på Bryggen er blant annet bedrifter som leier kontorer, kunstnere og butikkinnehavere.

Utover foretak som eier eller leier lokaler på Bryggen, er det ulike sammenhenger som av ulike årsaker har påvirkes av det som skjer med og på Bryggen, det være seg naboer (privatpersoner og bedrifter) som har Bryggen som sitt nærmiljø; lokalbefolkningen, som ferdes i sentrum, deltar på arrangementer, jobber på Bryggen, eller som unngår området i sommersesongen; bedrifter som ligger i nærheten; reiselivsnæringen; eller turister som ønsker å besøke verdensarvstedet.

Opprettelse av verdensarvsenter

Alle norske verdensarvsteder skal ha et verdensarvsenter. Opprettelsen av verdensarvsentre omtales også i stortingsmeldingen *Framtid med fotfeste*¹⁹⁶, og det er laget en plan for arbeidet med å få på plass verdensarvsentre.¹⁹⁷ Det bevilges statlige midler som dekker opp til 60% av alminnelige driftskostnader, samt ekstra til etablering av verdensarvutstilling og evt. prosjekter. Denne støtten forutsetter at man oppfyller krav til autorisasjon som verdensarvsenter.¹⁹⁸ Bryggens Museum og Det Hanseatiske Museum ble bedt om å se på hvordan et slikt verdensarvsenter kunne opprettes i Bergen. Stiftelsen Bryggen, som den tredje formidlingsinstitusjonen på Bryggen ble også inkludert i prosjektet. Resultatene kommer frem i rapporten *Verdensarvsenter for Bryggen i Bergen*.¹⁹⁹

I denne rapporten ser man på ulike behov man ønsker å dekke ved opprettelsen av et verdensarvsenter, økonomien i det, beliggenhet og ulike driftsmodeller. Det blir foreslått at et verdensarvsenter plasseres i direkte tilknytning til Bryggen, enten i et av fasadebyggene, på

¹⁹³ Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, *Årbok 2019*, 3.

¹⁹⁴ Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, 3.

¹⁹⁵ «Bryggen private gårdeierforening», Prosjekt Bryggen, Bymuseet i Bergen, besøkt 10.10.2022, <http://prosjektbryggen.no/aktorene/istandsetting-av-bygningene/bryggen-private-gardeierforening/>.

¹⁹⁶ Meld. St. 35 (2012–2013), 65.

¹⁹⁷ Klima- og miljødirektoratet, «Plan for prioriteringer».

¹⁹⁸ Miljødirektoratet, *Veileder: søke om autorisasjon*.

¹⁹⁹ Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*.

branntomten fra 1958 eller et av skurene som ligger langs østsiden av Vågen.²⁰⁰ Rapporten forteller også det er ønskelig at lokalbefolkningen prioriteres. Dette er i tråd med nasjonale retningslinjer.²⁰¹ Det utdypes at lokal forankring er sentralt, blant annet for å gi oppvoksende generasjoner et forhold til Bryggen sånn at den også blir bevart i fremtiden.²⁰² Et annet behov man ønsker å dekke gjennom et nytt verdensarvsenter, er besøkshåndtering. Høye besøkstall i sommersesongen sliter på verdensarven og går utover opplevelsen for de besøkende. Spesielt Det Hanseatiske Museum opplever et enormt besøkstrykk om sommeren, og man håper at et verdensarvsenter kan ta av for presset både på passasjene på Bryggen og på Det Hanseatiske Museum. Dette tenker man er mulig, i og med at man vil få informasjon og noe formidling lagt til verdensarvsenteret. I tillegg ønsker man å utnytte den kapasiteten man har til å ta imot besøkende i løpet av vintersesongen. Man vil gjerne, også av denne grunn, trekke lokalbefolkningen til Bryggen. Dette vil bidra til at næringslivet på Bryggen blir mer bærekraftig, og at man kan spre turistene utover til et større geografisk område, og til andre tilbud i området.

De tre formidlingsaktørene har sine primæroppgaver knyttet til sin primærvirksomhet. Rapporten setter som en forutsetning at alle tre involveres i arbeidet med verdensarvsenteret, men de ønsker ikke å drive senteret i fellesskap. De er imidlertid alle tre villige til å ta ansvaret for driften av senteret, forutsatt at det ikke går utover driften av deres respektive arenaer.²⁰³ I tillegg til de tre formidlingsaktørene på Bryggen, har også andre formidlere sitt virke her. I tilknytning til verdensarvsenteret ønsker de tre hovedformidlingsaktørene en autorisasjonsordning for å kvalitetssikre formidlingen på Bryggen. En slik autorisasjonsordning vil også bidra til å kontrollere trykket på bygningsmassen.²⁰⁴

Oppsummering

Verdensarvstedet Bryggen er snevert avgrenset, og hovedsakelig knyttet til hanseatenes liv og virke på Bryggen. Bygningsmassen og havnefunksjonen er også viktig, men ingen andre befolkningsgrupper enn hanseatene trekkes inn. På Bryggen og i nærområdet finnes det imidlertid kulturarv som i den nye forvaltningsplanen for Bryggen defineres som oppsluttende

²⁰⁰ Skur 7, 8 eller 11. Se Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 26–30.

²⁰¹ Miljødirektoratet, *Veileder: søke om autorisasjon*, punkt 3.1.3.

²⁰² Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 10.

²⁰³ Riise, 36.

²⁰⁴ Riise, 26.

verdier. Dette er kulturarv som i mange tilfeller ikke er direkte knyttet til verdensarvstedet, men som uansett kan bidra til en større forståelse av Bryggen som verdensarv.

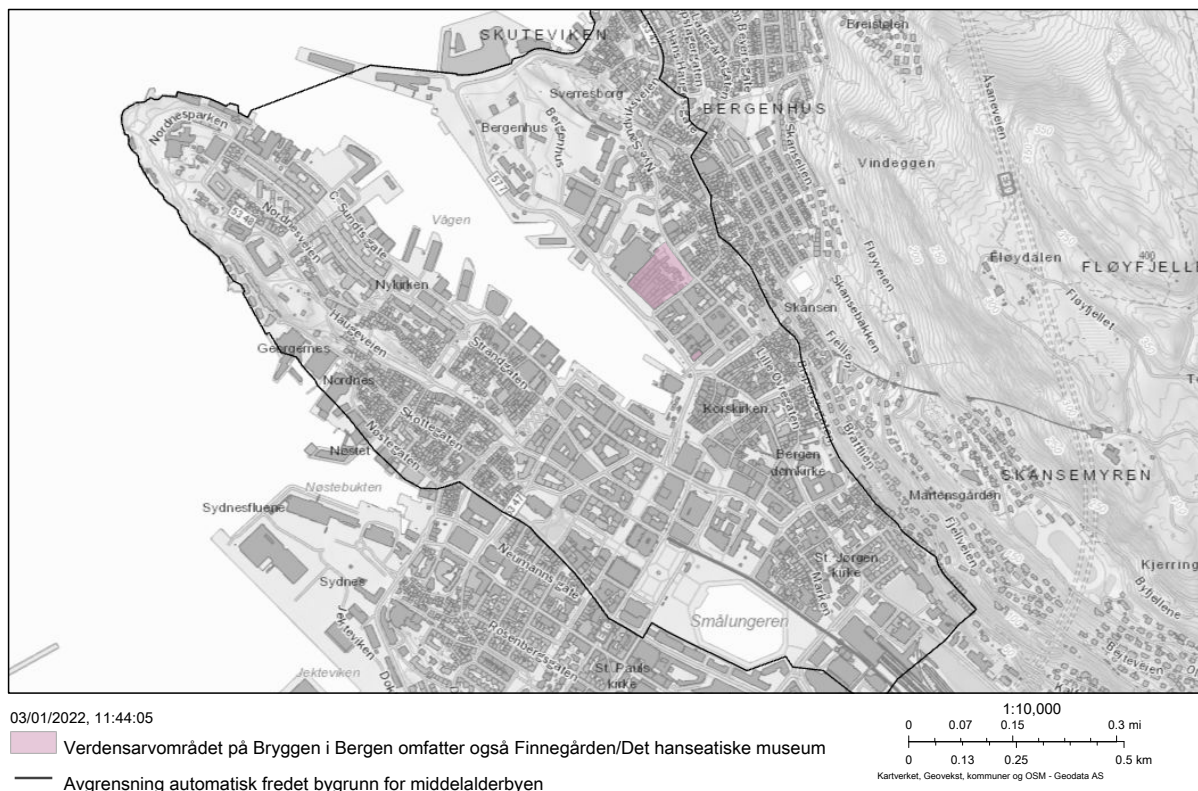
Det var ingen selvfølge at Bryggen skulle bli bevart. Bergens befolkning hadde lenge et dårlig forhold til trehusbebyggelsen på Bryggen, og både eiere og befolkningen for øvrig ønsket å rive og modernisere området. Utgravningene på Bryggen i perioden 1955–1969, der man fant rester fra byens tidligste århundrer, bidro nok til å endre folks oppfatning: Bryggen var ikke i første rekke tysk, men bergensernes egen historie. Engasjementet både for riving og bevaring av de gamle bryggegårdene fant sted i offentligheten. Da Bryggen en del år senere ble nominert til verdensarvlisten, ble imidlertid kun noen få utvalgte informert om nominasjonen. Dette var ikke uvanlig i verdensarvlistens første år, men likevel interessant når det gjelder verdensarvstedets lokale forankring.

I dag er verdensarvstedet Bryggen en av Bergens mest besøkte turistattraksjoner. Besøkspresset er spesielt sterkt i sommersesongen, med overturisme og påfølgende slitasje på bygningsmassen og nedsatt besøksverdi. Lokalbefolkningen går sjelden bakenfor fasadene. Med opprettelsen av et verdensarvsenter håper man blant annet å avhjelpe situasjonen med overturisme. Man håper også å kunne skape en større sammenheng mellom verdensarvstedet og den omkringliggende kulturarven. Et fokusområde for det kommende verdensarvsenteret skal likevel være lokalbefolkningen og arbeid med lokal forankring. Hva dette innebærer blir imidlertid ikke spesifisert.

Verdensarvstatusen er i stor grad knyttet til hanseatene. Det er denne forbindelsen som i første rekke tillegges internasjonal interesse. Samtidig er historien om hanseatene i Bergen en del av en nesten tusenårig lokalhistorie – Bergens historie.

Kapittel 2 – Verdensarvstedets historiske og geografiske sammenheng

Verdensarv er kulturarv med det verdensarvkonvensjonen betegner som «universell verdi», med andre ord av verdi for hele verden.²⁰⁵ Deri ligger også en tanke om at det primært er perspektiver av internasjonal interesse som skal løftes frem. Nasjonale, lokale og minoriteters perspektiver kan dermed bli underordnet.²⁰⁶ Den økte internasjonale interessen og turiststrømmen som ofte følger med verdensarvstatusen, øker også fokuset på de «universelle verdiene», gjerne på bekostning av lokale perspektiver.²⁰⁷ Gjenkjennelse og opplevelsen av at historien som formidles er «vår», er imidlertid viktig for å skape eierskap til kulturarven og til den historien som formidles.²⁰⁸

Figur 2.1 Fredet middelaldergrunn og verdensarvstedet Bryggen. Bergen kommunes kartportal.

²⁰⁵ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention, s. 1.

²⁰⁶ Se blant annet Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, 64, 110–111, 115–123, 145–162; Rakic og Chambers, «World Heritage: Exploring the Tension».

²⁰⁷ Rakic og Chambers, «World Heritage: Exploring the Tension»; Tucker og Carnegie, «World Heritage and the Contradictions»; Vik, Benjaminsen og Daugstad, «Synergy or marginalisation?»

²⁰⁸ J. Assmann, «Communicative and Cultural Memory», 113; Cubitt, *History and Memory*, 42, 53.

Verdensarvstedet Bryggens geografiske avgrensning er snever, og verdensarvstatusen sterkt knyttet til hanseatene.²⁰⁹ Selv om de stående bryggegårdene og hanseatene er en viktig del av Bergens historie, er Bryggen mer enn verdensarvstedet, og mer enn hanseater, bygningstradisjon og handel. Fra et lokalt perspektiv er verdensarvstedets historie «kun» en del av byens, grovt regnet, 950-årige historie. Kulturarv som regnes som oppsluttende verdier i forhold til verdensarvstedet Bryggen har også sin egen historie, og spiller ikke først og fremst en birolle i fortellingen om verdensarven. Kulturarven i området rundt Vågen representerer ulike deler av Bergens bys historie. I byens første tid *var* dette området Bergen. Østsiden av Vågen var stedet for byens første organiserte bebyggelse. Etter hvert som byen utviklet seg, var Bryggen byens første sentrum. Verdensarvstedet Bryggen – fra Øvregaten til trehusfasadene, mellom Nikolaikirkeallmenningen og Radisson Blu Royal Hotel – er en del av dette gamle sentrumsområdet. I dette kapittelet vil jeg derfor se verdensarvstedet Bryggen i sin historiske og geografiske sammenheng.

1000-1100-tallet: Bergen blir by – konge, kirke og handel

Olav Kyrre (1067–1093) regnes som Bergens grunnlegger. Det er en etablert «sannhet». Hva dette innebærer er imidlertid ikke like klart. Kildematerialet, både skriftlig og arkeologisk, er begrenset.²¹⁰ Det eksisterer to hovedteorier om Bergens opphav, som begge kan føres tilbake til 1800-tallet og henholdsvis P. A. Munch (1810–1863) og Gustav Storm (1845–1903).²¹¹ Ifølge den første utviklet det seg gradvis et tettsted (strandsted) som kongen deretter gav stapelstatus.²¹² Den andre hovedteorien går ut på at kongen grunnla byen uten at det på forhånd var nevneverdig aktivitet i området.²¹³ Fra 1100-tallet er kildene flere, uten at det dermed er mulig å danne seg et komplett bilde av byen. Bergen omtales imidlertid som en av Norges fem byer i 1135.²¹⁴ Innholdet i benevnelsen «by» er også noe uklart, men arkeologiske kilder bekrefter bebyggelse på østsiden av Vågen, fra Veisan (Sandbrogaten) og innover i Vågsbunnen, innerst i Vågen utover på 1100-tallet.²¹⁵

²⁰⁹ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen); UNESCO, *Adoption of Retrospective Statements* (2013), 261–262.

²¹⁰ Hansen, «Konger og byfolk», 17–22; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 13–17.

²¹¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 95.

²¹² Stapelretten tillot en by å kreve at varer som passerte byen skulle bys frem der før de kunne sendes videre. Se Imsen, «Stapelrett».

²¹³ Hansen, «Konger og byfolk», 15–16; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 94–113.

²¹⁴ Hansen, «Konger og byfolk», 20–21; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 3, 13–17, 173–182.

²¹⁵ Hansen, «Konger og byfolk», 26, 30–34; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 10–12, 150.

På Holmen skal Olav Kyrre ha latt bygge en Kristkirke i tre (Lille Kristkirke), og begynt på en større Kristkirke i stein (Store Kristkirke), som skulle bli byens første domkirke.²¹⁶ Antageligvis ble også bispesetet flyttet fra Selja, sør for Stad, til Bergen allerede i forbindelse med kirkebyggingen på Holmen.²¹⁷ Bispegården skal også ha ligget på Holmen, øst for Kristkirkene og kongsgården, og være bygget en gang før 1181, men er ikke arkeologisk påvist.²¹⁸ Store Kristkirke ble offisielt tatt i bruk første gang i forbindelse med kong Magnus V Erlingssons (1161–1184) kroning i 1163.²¹⁹ Kong Øystein (1103–1123), Sigurd Jorsalfares (1103–1130) bror og medregent, flyttet i sin regjeringstid kongsgården, fra Alrekstad i dagens Årstad bydel, til Holmen. Like ved en ny kongshall skal han ha bygget en apostelkirke (Apostelkirke 1).²²⁰ Han knyttes også til Munkeliv kloster (benediktinerkloster), på vestsiden av Vågen, som ble anlagt på denne tiden.²²¹ Nikolaikirken, som lå ovenfor Stretet (tilsvarende omtrent dagens Øvregate), sør for dagens Nikolaikirkeallmenning, kan ha blitt bygget i samme periode.²²² Ifølge historikeren Knut Helle kan dette ha vært Bergens første bykirke, kanskje sammen med en mulig forgjenger til Mariakirken.²²³ Arkeologiske funn og skriftlige kilder forteller også om handel og kontakt med både innenlandske og utenlandske havner i denne perioden.²²⁴

Utviklingen innen både kirke og handel fortsatte videre utover 1100-tallet. Området fra Holmen, rundt Veisan, langs østsiden av Vågen og bakover mot Fløyfjellet, fikk bebyggelse.²²⁵ Eierne av tomtene langs Vågen begynte å bygge utover i sjøen.²²⁶ I tillegg til kirke og handel ble det etablert ulike former for tjenestenæringer.²²⁷ Eksempler på dette er salg av mat og utleie av overnattingssted og midlertidige verksteder. Omreisende håndverkere, som skomakere og ulike typer smeder kom til byen. Ut på 1100-tallet hadde Bergen en fastboende befolkning som inkluderte både menn, kvinner og barn.²²⁸ Flere kirker ble bygget rundt omkring i byen for å

²¹⁶ Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 144–147.

²¹⁷ Helle, «Det første bispedømmet på Vestlandet»; Ommundsen, Hommedal og O'Hara, «Den heilige Sunniva», 37.

²¹⁸ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 148; Hommedal og Tryti, «De kirkelige anleggene på Holmen».

²¹⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 173; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 145.

²²⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 115, 153–154; Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 137.

²²¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 115; Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 150.

²²² Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 158–160.

²²³ Hansen, «Konger og byfolk», 30; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 149; Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 11–12.

²²⁴ Hansen, «Konger og byfolk», 31.

²²⁵ Hansen, «Konger og byfolk», 30–34; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 129–134.

²²⁶ Hansen, «Konger og byfolk», 34–35; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 126–130.

²²⁷ Hansen, «Konger og byfolk», 34.

²²⁸ Hansen, «Konger og byfolk», 35; Mygland, *Children in Medieval Bergen*, 54.

betjene den voksende befolkningen. Mariakirken stod ferdig, kanskje så tidlig som 1150, men nevnes første gang i kilder på 1180-tallet.²²⁹ Det ble benyttet utenlandske håndverkere til å bygge i stein. Mariakirken bærer eksempelvis preg av både engelsk og kontinental innflytelse, og det ble antageligvis benyttet håndverkere fra Lund i Skåne og fra England.²³⁰ Et stykke ovenfor Mariakirken, i området ved Stølegaten, lå St. Olav på Bakkene.²³¹ Peterskirken lå mellom det som i dag er museet Schøtstuene og verdensarvstedet,²³² Columbakirken antageligvis mellom Øvregaten og Nikolaikirken. Columbakirken omtales også som Steinkirken, noe som kan tyde på at dette var den første bykirken i stein.²³³ En annen Olavskirke, en forgjenger til dagens domkirke, ble bygget i Vågsbunnen.²³⁴ I området rundt dagens Bergen sentrum politistasjon lå en allehelgenskirke.²³⁵ Det hellige kors kirke (Korskirken) skal ha blitt anlagt som sognekirke for den søndre delen av byen.²³⁶ Klostrene Nonneseter, der jernbanestasjonen og Bergen Storsenter ligger i dag, og Jonsklosteret, på vestsiden av indre del av Vågen, ble sannsynligvis også bygget i denne perioden.²³⁷ Mot slutten av århundret, antageligvis før 1198, ble også Lavranskirken, en liten kirke, like nedenfor Mariakirken, bygget.²³⁸

I 1170 fikk Bergen sin skytshelgen, St. Sunniva. Hennes legeme og levningene av hennes følge (seljemennene) ble ifølge legenden funnet på Selja av Olav Tryggvason i år 996.²³⁹ Skrinet med sunnivarelikviene ble høytidelig overført til Store Kristkirke i Bergen i 1170. Denne begivenheten (translasjonen) har vært så viktig for Bjørgvin bispedømme at den i ettertid er blitt tolket som den endelige flyttingen av bispesetet til Bergen.²⁴⁰ St. Sunniva var imidlertid også viktig for byen. Vinteren 1170/1171 brøt det ut brann i byen og ifølge sagaen om den islandske biskop Gudmund Arason, ble sunnivarelikviene båret mot brannen for å stoppe den.²⁴¹ Selv om st. Sunniva ikke var like sentral som Olav den hellige, var hun en viktig helgen for både Vestlandet og Norge. Translasjonsdagen (7. september) ble årlig markert i Bergen og

²²⁹ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 9–11.

²³⁰ Lidén, *Mariakirken i Bergen*, 9–11, 14–15.

²³¹ Hansen, «Konger og byfolk», 31; Lidén og Magerøy, *Norges Kirker: Bergen*, bind 1, 170.

²³² Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 170–173.

²³³ Lidén og Magerøy, 130–140.

²³⁴ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 9–16.

²³⁵ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 136–137.

²³⁶ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 110–111.

²³⁷ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 142 og 160.

²³⁸ Lidén og Magerøy, 147–148.

²³⁹ Mikaelsson, «Locality and Myth», 199.

²⁴⁰ Ommundsen, Hommedal og O'Hara, «Den heilage Sunniva», 37.

²⁴¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 124.

Seljumannamesse (8. juli) ble markert i hele landet. Sannsynligvis trakk sunnivarelikviene også mange pilegrimer til byen i forbindelse med disse festdagene.²⁴²

Perioden fra Sigurd Jorsalfares død i 1130 til et stykke uti Håkon Håkonssons (1217–1263) regjeringstid, regnes for borgerkrigstid i Norge. I løpet av disse omtrent hundre årene var Bergen sporadisk sted for kamper i forbindelse med kongestriden.²⁴³ Birkebeinerkongen Sverre (1177–1202)²⁴⁴ bygget derfor en borg (Sverresborg) på begynnelsen av 1180-tallet, ikke langt fra kongsgården på Holmen.²⁴⁵ Ifølge Sverres saga skal baglerne i 1198 ha startet brann på tre forskjellige steder i byen.²⁴⁶ Det hellige kors fra Columbakirken skal ha stoppet brannen ved Nikolaikirken, og Sunnivaskrinet tilsvarende ved Sandbro.²⁴⁷ For øvrig ble store deler av bebyggelsen på østsiden av Vågen ødelagt. Forkullede rester havnet deretter, sammen med annet boss, som fyllmasser i sjøen. På denne måten, og forsterket med bolverk, ble området på østsiden av Vågen utvidet.²⁴⁸

Middelalderen var en tid da den kristne tro sto sterkt, noe både bruken av helgenrelikviene og de mange kirkene allerede på 1100-tallet vitner om. Kildene sier lite om de ulike kirkenes funksjon i dette århundret. Konkrete sognekirker nevnes ikke i samtidige kilder. Helle mente imidlertid at, i hvert fall fire av de senere sognekirkene – Mariakirken, Peterskirken Nikolaikirken og Korskirken – sannsynligvis hadde denne funksjonen allerede på 1100-tallet.²⁴⁹ Lidén og Magerøy nevner i tillegg Olavskirken i Vågsbunnen (dagens domkirke) som en mulig sognekirke fra 1100-tallet.²⁵⁰ Man vet likevel begrenset om livet i Bergen på 1100-tallet. I forbindelse med danske korsfarere som dro innom Bergen på vei til Det hellige land, på slutten av århundret, ble byen omtalt som en kongens og kirkenes by, og samtidig en by full av liv. Der var et internasjonalt handelsmiljø med et bredt utvalg av fine varer – i tillegg til mengder av tørrfisk. Samtidig beskrives fyll, råskap og vold.²⁵¹ Hvordan tilværelsen har vært for vanlige mennesker, kan man vanskelig si så mye om. Antall barnefamilier ser imidlertid ut

²⁴² Ommundsen, «Ei dronning verdig», 129.

²⁴³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 160–161.

²⁴⁴ Kongenes regjeringstid overlapper fordi flere menn var erklært konge (av ulike fraksjoner) i samme periode. Magnus V Erlingsson falt ved Fimreite i 1184. Se Tvedt og Scott, «Monarker i Norge».

²⁴⁵ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 155–156.

²⁴⁶ Francis Bull, *Sverres saga*, 193.

²⁴⁷ Francis Bull, 194.

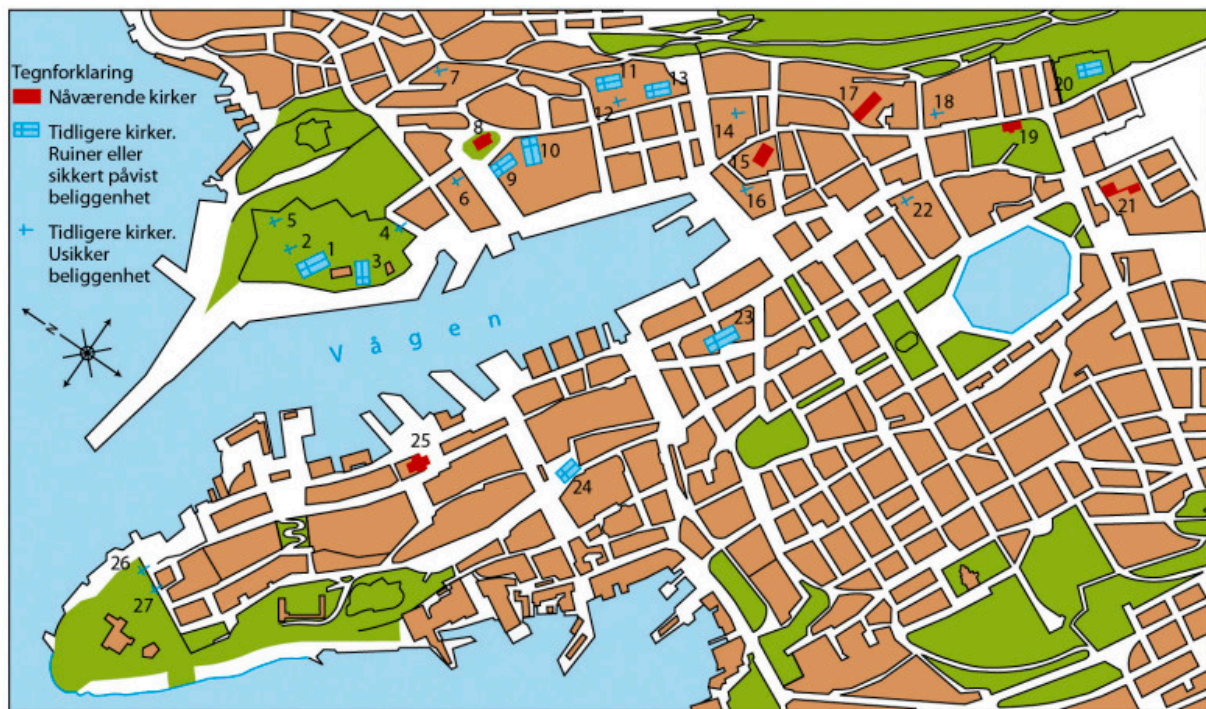
²⁴⁸ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 129.

²⁴⁹ Helle, 150.

²⁵⁰ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 9.

²⁵¹ Munk, *Historien om danenes ferd*, 115.

til å ha økt utover i århundret basert på funn av leker og rester av barnesko.²⁵² I løpet av 1100-tallet var Bergen blitt kongelig administrasjonsby, et handelssentrum for eksport og import av varer, et kirkesenter og en by med mennesker i alle aldre, og med kulturell bredde.²⁵³

Figur 2.2 Kart over middelalderkirkers påviste eller antatte beliggenhet. Bergen byleksikon.

1: Store Kristkirke	2: Lille Kristkirke	3: Apostelkirke 1 og 2	4: Apostelkirke 3
5: Olavsklosteret (dominikanerkloster)	6: Katarinahospital og kirke	7: St. Olav på Bakkene	
8: Mariakirken	9: Lavranskirken	10: Peterskirken	11: Nikolaikirken
12: Columbakirken	13: Martinskirken	14: Hallvardskirken	15: Korskirken
16: Mikaelsskirken i Vågsbunnen	17: Olavskirken/fransiskanerklosteret (domkirken)		
18: Katarinahospitalets kirke etter flytting	19: St. Jørgens hospitalkirke	20: St. Jakobs kapell	
21: Nonneseter kloster	22: Allehelgenskirken	23: Jonsklosteret	24: Munkeliv kloster
25: Erkebisppegården/Nykirken	26: St. Pauls kirke	27: Margaretakirken	

1200-tallet: Byvekst, storbrann, bylov og hanseater

Bergen fortsatte på 1200-tallet å vokse og befeste sin rolle som handelssentrum, konge- og kirkeby.²⁵⁴ Samtidig vokste byen i utstrekning og befolkning.²⁵⁵ Etter hvert ble husrekkene

²⁵² Mygland, *Children in Medieval Bergen*, 98–103.

²⁵³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 173–174; Hansen, «Konger og byfolk», 28, 35–36.

²⁵⁴ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 175–179.

²⁵⁵ Helle, 487–488.

ganske lange, fremdeles stavbygninger, og de fleste husene hadde torvtak.²⁵⁶ Håkon Håkonsson (1217–1263) skal ha opprettet, i nærheten av Mariakirken, Katarina kirke og hospital for kvinner.²⁵⁷ To nye klostre ble også anlagt i løpet av første halvdel av århundret, begge viet til Olav den hellige. Den ene var et dominikanerkloster på Holmen.²⁵⁸ Det andre var et fransiskanerkloster som lå i Vågsbunnen, og som tok Olavskirken i bruk som klosterkirke.²⁵⁹ Det ble også bygget flere kirker. Martinskirken ble bygget der hvor Kristi Krybbe Skoler ligger i dag, like ved Fløibanen.²⁶⁰ I Vågsbunnen ble det bygget en Mikaelkirke i stein, som ble sognekirke for skomakere nedenfor Øvregaten.²⁶¹ På Holmen ble Apostelkirke 1, som var en trekirke, erstattet av Apostelkirke 2 i stein.²⁶²

I 1248 brøt det ut en storbrann i byen. Bygningene på Holmen ble spart, deriblant den nye Apostelkirken, og angivelig også noen få gårder i Vågsbunnen.²⁶³ Sverresborg ble også antent, og flere menn brant inne. For øvrig skal hele østsiden av Vågen ha brent, og både trehus og steinbygninger blitt rammet.²⁶⁴ De tettbygde tregårdene hadde knapt noen sjanse. Brente rester havnet igjen i Vågen, og man begynte på gjenoppbyggingen. Katarinahospitalet ble flyttet til Vågsbunnen.²⁶⁵ På denne tiden begynte man også å bygge laftede hus på Bryggen.²⁶⁶ Hallvardskirken ble bygget i området mellom Nedre Hamburgersmug, Lille Øvregate og Kong Oscars gate, en gang før 1271. Kirken ble sognekirke for tyskspråklige skomakere.²⁶⁷

Håkon Håkonsson ønsket en festhall, og fikk bygget en stor steinhall i engelsk stil, i dag kjent som Håkonshallen, og en mindre en ved siden av, mot Vågen. Den store steinhallen ble tatt i bruk senest i forbindelse med bryllupet til Håkon Håkonssons sønn, Magnus, i 1261.²⁶⁸ Det er også funnet rester av en tredje steinhall, som kan ha vært reist under kong Eirik Magnussons (1280–1299) tid.²⁶⁹ I tillegg til hallene fikk Håkon Håkonsen bygget en ringmur og to

²⁵⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 209, 212.

²⁵⁷ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 144.

²⁵⁸ Lidén og Magerøy, 173.

²⁵⁹ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 9–10.

²⁶⁰ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 149.

²⁶¹ Lidén og Magerøy, 157–158.

²⁶² Lidén og Magerøy, 137.

²⁶³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 183; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 137.

²⁶⁴ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 183–185.

²⁶⁵ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 144.

²⁶⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 209–211.

²⁶⁷ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 140.

²⁶⁸ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 546–549; Helle, «Bergenshusområdet i middelalderen», 20–21.

²⁶⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 551.

portkasteller som vern for kongsgården. Denne utformingen og befestningen av kongsgården viser innflytelse fra det kontinentale Europa, og ikke minst fra England.²⁷⁰ Magnus Håkonsson (Lagabøte, 1263–1280) bygget «kastellet ved sjøen», som del av festningsanlegget på Holmen. Dette var også hans bolig, hvor han også hadde sitt eget kapell.²⁷¹ I 1274 fikk kong Magnus i gave en bit av det som angivelig var Kristi tornekrone. For å gjøre ære på denne relikvien, startet han arbeider på en tredje apostelkirke. Da denne stod ferdig i 1302, ble Apostelkirke 2 revet.²⁷² Magnus Lagabøte engasjerte seg også i fransiskanerklosteret. Kirken, som opprinnelig var fra 1100-tallet, brant flere ganger. Da den på ny ble gjenreist og utvidet etter en brann i 1270, bidro kongen økonomisk. Han valgte også denne kirken som sitt gravsted, til tross for at Store Kristkirke var etablert som kongelig gravkirke.²⁷³

Magnus Lagabøte er mest kjent for sin Landslov av 1274 og Bylov av 1276. Sammen med Hirdskå fra ca. 1277, var, ifølge rettshistoriker Jørn Øyrehagen Sunde, det mest omfattende lovarbeidet i Europa i høymiddelalderen.²⁷⁴ Lovarbeidet hadde internasjonale forbilder, men var basert på tidligere norske lovverk.²⁷⁵ Byloven regulerte forholdene i Bergen, og ble etter hvert også tilpasset andre byer.²⁷⁶ Foruten å være et lovverk, er den også, sammen med andre lover og vedtekter, kilde til både samfunnsforhold og organisering i middelalderbyen. Ett av områdene som ble regulert i Byloven, var brannsikkerhet. Det skulle gå brannvakter om natten, fra Sandbro til Olavskirken i Vågsbunnen, og være vakthold fra Nikolaikirken vesttårn.²⁷⁷ Ovner skulle godkjennes før de ble tatt i bruk. Smier, bakerovner og badstuer skulle ligge i utkanten av tettbebyggelsen.²⁷⁸ Dersom det begynte å brenne, var alle lovpålagt å bidra i slukkingen.²⁷⁹

Byloven sier også hvor i byen ulike former for varesalg, og hvor ulike yrkesgrupper skal holde til. Det var forbud mot å selge de fleste varer fra skip, mens fersk fisk og østers kun skulle

²⁷⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 547–549; Lidén, «Monumentalarkitekturen i Bergen», 122–123.

²⁷¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 546–547; Hoem, «Rosenkrantzårnet: Bygnings- og restaureringshistorie», 6–7.

²⁷² Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 550; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 137.

²⁷³ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 9–10.

²⁷⁴ Hirdskrå var lover og vedtekter for hirden, kongens hoff og administrasjon. Sunde, «Lovgjeving i kongsgården i Bergen», 46, 62.

²⁷⁵ Sunde, «Lovgjeving i kongsgården i Bergen», 51–61.

²⁷⁶ Selv om Byloven etter hvert ble tilpasset og gjort gjeldende i andre byer, tar den utgangspunkt i Bergen. Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 175–177; Sunde, «Lovgjeving i kongsgården i Bergen», 61.

²⁷⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 186.

²⁷⁸ Helle, 432–434.

²⁷⁹ Helle, 449.

selges fra brygge eller fra båt. Øl kunne selges fra bygårdene, mens vin kun kunne selges med spesialtillatelse. Bygårdene, gater og torg ble viktige salgssteder i byen. På torget, nederst i Nikolaikirkeallmenningen kunne man selge mer eller mindre det man ønsket. Småhandlere og håndverkere av ulike slag ble etter hvert plassert i Sutarestretet (nordre del av Kong Oscars gate) og Øvregaten, som inkluderte Lille Øvregate.²⁸⁰

Gatenettet ble også regulert. Blant annet var allmenninger viktige. Allmenningene skulle være minst åtte alen brede, offentlige gater fra Øvregaten til Vågen. De skulle gi tilgang til Vågen for bebyggelsen ovenfor Øvregaten, som ikke hadde egen brygge. De bredeste bidro også til å hindre spredning av en eventuell brann.²⁸¹ Lengst nord lå Maria allmenning, ved dagens Dreggsallmenning. Bua allmenning lå mellom Bugården og Bredsgården. Den ekstra brede Breida allmenning antas å ha ligget omtrent der Svensgården i dag ligger og Nikolaikirkeallmenning lå omtrent der den ligger i dag. Dagens Vetrilidallmenning er grovt sett den samme som middelalderens Auta allmenning.²⁸²

Som følge av Byloven ble det opprettet et bylagting i Bergen. Til å begynne med holdt de til i Maria Gildeskåle, like nedenfor Mariakirken. Maria Gildeskåle ble oppført en gang etter 1248.²⁸³ En gang før 1315 stod imidlertid en helt ny rådstue ferdig. Rådstuen lå sentralt plassert ved torget, ved bunnen av Nikolaikirkeallmenningen, som på 1300-tallet var utvidet og blitt den nye Breida allmenning.²⁸⁴

Kilder om kvinner og barn er begrenset. Det fortelles innimellom om mektige kvinner som benyttet sin posisjon som dronning eller konkubine.²⁸⁵ Nonneseter var et nonnekloster, uten at det heller sier mye om kvinner generelt. Man kan likevel anta at de fleste kvinner var husmødre. Noen var også bakstekoner eller tjenestekvinner.²⁸⁶ Unntaksvis var kvinner også eiere av hus og gårder langs Vågen.²⁸⁷ Prostitusjon var også synlig til stede i Bergen, som det også var i andre middelalderbyer.²⁸⁸ Det er fra denne perioden fremdeles leker og rester av barnesko blant

²⁸⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 191, 410–413.

²⁸¹ Helle, 197–199.

²⁸² Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 194–200; Erslund, «Bryggenleksikon: Allmenning».

²⁸³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 212.

²⁸⁴ Helle, 197.

²⁸⁵ Bagge, «Kvinner i politikken», 22–30.

²⁸⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 431, 464.

²⁸⁷ Helle, 302, 462.

²⁸⁸ Helle, 263–464.

arkeologiske funn fra Bryggen. Der er dog en nedgang i antall leker, som kan forklares ved at flere av gårdene etter hvert var bebodd av tyske handelsmenn (hanseater), og barnefamilier flyttet gradvis ut av området.²⁸⁹

Handelen med England ser ut til å ha vært dominerende i byens første århundrer.²⁹⁰ Man drev i det hele tatt mye handel vestover. I tillegg til England var Skottland og de norske skattlandene Færøyene, Hjaltland (Shetland), Orknøyene, Grønland og Island viktige.²⁹¹ Fra midten av 1200-tallet begynte tyske handelsmenn å prege den internasjonale handelen i byen. I 1250 inngikk Håkon Håkonsson en handelsavtale med Lübeck. Denne avtalen gav handelsmenn tilknyttet Lübeck en fordel fremfor andre utenlandske handelsmenn.²⁹² Ytterlige fordeler fikk de også i 1278. Handelen foregikk primært i sommerhalvåret. I Byloven kommer det frem at utlendinger både eide og leide gårder for tolv måneder om gangen. Vedtekter fra 1282 begrenset imidlertid utenlandske handelsmenns handel, noe som førte til konflikt. Dette ble løst med en voldgiftsdom i Kalmar i 1285, og gav igjen lybske handelsmenn rett til å handle på lik linje med lokalbefolkningen. I 1294 fikk de så nye privilegier, basert på de tidligere avtalene.²⁹³

I løpet av 1200-tallet styrket Bergen sin posisjon både i Norge og internasjonalt. Til tross for det tilbakeslaget det må ha vært med storbrannen i 1248, var dette et århundre med vekst og et mer regulert bysamfunn. Flere og flere utenlandske handelsmenn var del av byen, også i vintersesongen, og det hadde etablert seg håndverkere, mange av dem tyskere, og småhandlere for å fylle byens behov.

1300- og 1400-tallet: Kongemakt, kirkemakt og Det tyske kontor

På begynnelsen av 1300-tallet stod med stor sannsynlighet 31 gårder mellom Sandbro og Auta allmenning.²⁹⁴ Bergen hadde i første halvdel av 1300-tallet også mer enn ti sognekirker, diverse andre kirker, fem klostre og tre hospitaler.²⁹⁵ Det er stor usikkerhet knyttet til folketall i middelalderen, men ifølge Helle kan befolkningen i første halvdel av 1300-tallet ha nådd rundt

²⁸⁹ Mygland, *Children in Medieval Bergen*, 99–101.

²⁹⁰ Helle, *Kongsete og kjøpstad*, 323–324.

²⁹¹ Helle, 323–324, 364, 804–805.

²⁹² Helle, 365.

²⁹³ Helle, 351, 380–382.

²⁹⁴ Helle, 244.

²⁹⁵ Ersland, «Bergen 1300–1600», 429.

7000.²⁹⁶ I tillegg til bebyggelsen på Holmen og langs østsiden av Vågen, var det bebyggelse innover i Vågsbunnen og ovenfor Øvregaten, samt noe bebyggelse på vestsiden av Vågen og Nonneseter i sør. Rådstuen i Breida allmenning stod ferdig senest 1315, midt i kjernen av middelalderbyen.²⁹⁷ I tilknytning til rådstuen lå også byens vinkjeller. På vestsiden av Vågen var det fremdeles sparsomt med bebyggelse utover klostrene. Mot slutten av 1200-tallet var det også blitt bygget en erkebisppegård på Stranden, på vestsiden av Vågen, der Nykirken i dag ligger.²⁹⁸

I 1290 reiste kong Erik Magnussons datter Margareta for å gifte seg med den engelske tronarvingen og for å overta den skotske tronen. Dessverre døde Margareta underveis. I 1301 hevdet en kvinne å være denne prinsessen, som likevel skulle ha overlevd. Hun ble ikke anerkjent, og derfor brent på et av byens rettersteder, på Nordnes. Mange trodde likevel på henne, betraktet henne som en helgen og valfartet dit. Som en følge av dette ble Margaretakirken reist i nærheten av retterstedet på Nordnes, en gang før 1372, muligens før 1366.²⁹⁹

Svartedauden kom til Bergen i 1349. Den betød tilbakeslag på mange områder. Som overalt ellers gjorde pesten et innhugg i byens befolkning. Det samme gjorde nye pestutbrudd i siste halvdel av århundret.³⁰⁰ Antall geistlige ble sterkt redusert, kirkens inntekter krympet, og kirkelige gods og oppgaver ble slått sammen.³⁰¹ Mange bymenn hadde store eiendommer på landet, og fikk nå redusert sine inntekter. Kongen fikk også reduserte skatteinntekter. Dette var aktører som var involvert i handel og som gjorde investeringer i byen, og som nå i mindre grad hadde mulighet for dette.³⁰² Handelen fikk en nedgangsperiode.³⁰³

Det lybske handelsmennenes (hanseatenes) privilegier bidro til å gjøre dem sterke. I 1344 ble imidlertid Bergens privilegier som Stapel fornyet.³⁰⁴ Bergenske bymenn fikk i 1361 også stadfestet sin rett til å seile nordover med varer og til å kjøpe og selge der det var lovlig.³⁰⁵

²⁹⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 692.

²⁹⁷ Helle, 199.

²⁹⁸ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 164.

²⁹⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 580; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 148–149.

³⁰⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 676.

³⁰¹ Helle, 685–686.

³⁰² Helle, 681–684.

³⁰³ Ersland, «Bergen 1300–1600», 437; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 685–690.

³⁰⁴ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 730.

³⁰⁵ Helle, 356.

Hanseatenes organisering var dog en fordel. Den første hansadagen, hanseatenes høyeste organ, ble avholdt i Lübeck i 1356.³⁰⁶ I Bergen organiserte hanseatene seg rundt 1360 under Lübeck, i det som senere ble kalt Det tyske kontor.³⁰⁷ Med dette ble også Bergens posisjon som internasjonal handelsby styrket. Hanseatene var imidlertid ikke de eneste utenlandske handelsmenn som gjorde seg gjeldende. Spesielt engelskmenn var en viktig gruppe.³⁰⁸ Selv om hanseatene etter hvert overtok det meste av utenrikshandelen, forsvant aldri engelskmennene helt. Kilder forteller om konkurranse og tidvis åpen konflikt mellom engelske og hanseatiske handelsmenn.³⁰⁹ For øvrig var også hollendere og skotter viktige grupper, både innen handel og håndverk.³¹⁰ Tyske håndverkere, spesielt skomakerne, ble etter hvert også en politisk maktfaktor i byen.³¹¹

Olav IV Håkonsson (1380–1387) ble konge i Danmark etter sin morfar, Valdemar IV (Atterdag, 1340–1375). I 1380 ble han også konge i Norge, etter sin far, Håkon VI Magnusson (1343–1380).³¹² Han var bare ti år, og i praksis var det hans mor, Margrete som regjerte, og de bodde nå i Danmark. Da Olav IV døde i 1387 fortsatte hun å regjere med støtte fra det norske og det danske riksrådet (kongens råd). I Danmark regjerte hun etter hvert for sin slektning Erik av Pommern (1389–1442), som var syv år gammel da han ble valgt til konge. I Norge skulle kongerekken regnes fra henne. I 1397 kom også Sverige innunder kong Erik og Margretes styre. Margrete døde imidlertid i 1412, og Erik av Pommern ble regjerende konge i Kalmarunionen.³¹³

Den norske adelen hadde på 1300-tallet oftere kirkelige embeter enn kongelige, og i kongens fravær ble kirkens rolle i det norske samfunnet styrket.³¹⁴ Kirken hadde store landeiendommer og skatteinntekter, og både erkebiskopen og biskopene hadde fast plass i riksrådet. Kirken hadde dermed betydelige økonomiske og politiske ressurser, og deres oppgave var ikke kun å tale kirkens sak, men også Norges sak overfor kongen i Danmark gjennom riksrådet.³¹⁵

³⁰⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 731.

³⁰⁷ Helle, 732.

³⁰⁸ Helle, 788–791, 800–804

³⁰⁹ Helle, 788–792.

³¹⁰ Holland: Egentlig grevskapene Holland, Zeeland og Friesland. Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 800–805.

³¹¹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 750.

³¹² Opsahl, «Olav 4. Håkonsson».

³¹³ Orning, «Kalmarunionen».

³¹⁴ Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 23, 31–32.

³¹⁵ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 880; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 28.

I perioden 1426–1432 var hanseatene i krig med Erik av Pommern. Hanseatene ved kontoret i Bergen forlot naturlig nok byen under krigen. Vitalinerne var pirater som kjempet på hanseatenes side. De angrep Bergen ved flere anledninger. Det verste angrepet skjedde våren 1429. Selv om Vitalinerne møtte motstand, endte det med at byen ble plyndret og Vitalinerne satte fyr på bispegården og kongsgården. Både Lille og store Kristkirke kan også ha brent, i tillegg til noen av Bryggegårdene nærmest Holmen.³¹⁶

Utover 1400-tallet antar Helle at folketallet igjen tok seg opp i byen, i stor grad gjennom tilflytting.³¹⁷ Også flere hanseater ble boende hele året. Mot slutten av middelalderen hadde hanseatene eierskap til alle bryggegårdene. De leide tomtegrunnen, men eide bygningene, en eiendomsform som etter hvert ble vanlig også andre steder i byen.³¹⁸ Samtidig økte lokalbefolkningens byggeaktivitet på vestsiden av Vågen.³¹⁹ Det ble et skarpt skille mellom hanseatene og byens innbyggere. Bryggen ble avstengt for alle ikke-hanseater, og for å bevare lojaliteten innad i Hansaforbundet skulle hanseatene ikke involvere seg med lokalbefolkningen eller bosette seg i Bergen. De skulle derfor holde seg for seg selv, og ikke gifte seg.³²⁰ Byens bordeller ble imidlertid frekventer også av hanseater, og konkubiner var heller ikke uvanlig.³²¹ Etter mange års læretid og arbeid dro hanseatene tilbake til sine respektive hjembyer eller andre hansabyer og etablerte seg der.³²²

I 1408, drøyt to hundre år etter at den ble bygget, ble Mariakirken sognekirke for hanseatene i den nordlige delen av Bryggen.³²³ Martinskirken var sognekirke for hanseatene i søndre del av Bryggen.³²⁴ Det skal også ha vært et koppehospital i tilknytning til denne kirken.³²⁵ Mikaelkirken, som var sognekirke for skomakerne nedenfor Øvregaten, var i 1440 i så dårlig

³¹⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 700, 858–859; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 136, 144–145.

³¹⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 692.

³¹⁸ Ersland, «Bergen 1300–1600», 437; Ersland, *Kven eigde byen?*, 204, 225; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 286.

³¹⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 252, 258, 720–721.

³²⁰ Trebbi og Havran, *Bryggen: Bergens hjerte*, 42.

³²¹ Trebbi og Havran, 76.

³²² Trebbi og Havran, 64.

³²³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 857; Lidén, *Mariakirken*, 18; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 11.

³²⁴ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 149.

³²⁵ «Martinskirken, Kirkested», Kultuminnesøk (nettside), Riksantikvaren, besøkt 07.12.2021.

<https://www.kulturminnesok.no/kart/?q=martinskirken&am-county=&lokenk=location&am-lok=&am-lokdating=&am-lokconservation=&am-enk=&am-enkdating=&am-enkconservation=&bm-county=&cp=1&bounds=60.39759658584404,5.326593518257141,60.39592180197435,5.32873928546905&zoom=18&id=7b4f16ec-568a-11eb-818d-005056bf3d73>.

forfatning at menigheten og eiendommene ble overført til Hallvardskirken, som deretter var eneste sognekirke for de tyske skomakerne.³²⁶

Branner førte til store skader på byens bebyggelse. Byens mange trebygninger brente lettere enn steinbygningene, men var til gjengjeld også enklere og raskere å bygge opp igjen. Og byen vokste lenger ut i Vågen. De fleste kirkene på østsiden av Vågen ble antageligvis rammet av branner igjen på 1400-tallet. Disse må, med få unntak i så tilfelle ha blitt restaurert i etterkant av brannen.³²⁷ Columbakirken og Mikaelkirken i Vågsbunnen ble sannsynligvis ikke bygget opp igjen.³²⁸ I etterkant av brannen i 1476 ble bebyggelsen regulert av hensyn til brannvern. Breida allmenning ved torget ble bredere, og en del bryggegårder og deler av gårder ble ikke gjenreist.³²⁹ Nye institusjoner kom imidlertid også til. St. Jørgen hospital er nevnt første gang i 1411, og ble antageligvis grunnlagt tidlig på 1400-tallet, like ved Nonneseter kloster. Til hospitalet hørte også en kirke.³³⁰ Benediktinerklosteret Munkeliv, ble på 1420-tallet overtatt av Birgittinerne. I denne sammenheng ble klosteret omgjort til dobbeltkloster, med en del for kvinner og en for menn.³³¹

Siste halvdel av 1300-tallet var på mange måter en nedgangsperiode, med pest og økonomiske utfordringer. Hanseatene styrket imidlertid sin posisjon i byen. 1400-tallet var en periode der byen igjen økte i både folketall og omfang. Kirkens posisjon i samfunnet ble også styrket som følge av dens rolle i riksrådet, og at kongemakten holdt til i Danmark.

1500-tallet: Kongemakt og kirkemakt

På 1500-tallet har det antageligvis vært sammenhengende bebyggelse fra rundt Vågen og helt ut til erkebispegården.³³² I løpet av århundret forsvant imidlertid bebyggelse i den nordlige delen av Bryggen. Dreggen var opprinnelig en av gårdene på Bryggen. Området som i dag kalles Dreggen, mellom Dreggsallmenningen og Bergenhus, var i middelalderen en del av Bryggen. Etter branner i 1476 og 1527 ble ikke gårdene gjenoppbygget. Ifølge Helle må det ha

³²⁶ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 159.

³²⁷ Lidén og Magerøy, 9, 147, 149, 159 og 170–171.

³²⁸ Lidén og Magerøy, 139, 157.

³²⁹ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 706–708.

³³⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 856; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 198.

³³¹ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 150.

³³² Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 252, 258, 720–721.

vært noe bebyggelse der etter dette, blant annet fordi lensherren, Erik Rosenkrantz (1560–1568), ønsket disse revet. Fra 1500-tallet ble Dreggen betegnelse på dette området.³³³

Kong Christian II (1513–1523) var en omstridt konge under Kalmarunionen. Han satte seg opp mot både adel og hanseater, og forsøkte å få kontroll over kirken, en trend som speiler utviklingen på det europeiske kontinentet.³³⁴ Allerede før han ble konge plasserte han lojale dansker som høvedsmenn og lensherrer i Norge.³³⁵ I 1510/1511 fikk han også innsatt Erik Valkendorf som erkebiskop i Norge, antageligvis i den tro at han ville være lojal mot ham. Erkebiskop Erik viste seg imidlertid å være lojal mot kirken, og mot Norges interesser i riksrådet.³³⁶ Da kongen innførte ulovlige ekstraskatter for å finansiere krig om Sverige (1517–1520) protesterte vestlandsbøndene. Jørgen Hanssøn, kongens lojale høvedsmann på Bergenhus, slo ned opprøret, henrettet lederne og drev inn skattene ved hjelp av leiesoldater. Han kjempet også på kongens vegne for å begrense kirkens myndighet og mulighet til å drive handel.³³⁷ Hanssøn gjorde omfattende arbeider på Bergenhus, blant annet i og rundt Magnus Lagabøtes kastell. Han utvidet ringmuren, gjorde Håkon Håkonssons store steinhall til en del av festningsverket, installerte vindebro og begynte blant annet på et nytt tårn. Den store hallen (Håkonshallen) brukte han som lager.³³⁸

I 1523 ble Christian II avsatt, og erstattet av Fredrik I (1524–1533).³³⁹ Samtidig ble Vincens Lunge lensherre på Bergenhus.³⁴⁰ Christian II dro i landflyktighet, men gav ikke opp kampen om tronen. Det norske riksrådet aksepterte heller ikke den nye kongen. Erkebiskop Olav Engelbrektsson, som overtok erkebispesetet etter erkebiskop Eriks død, fortsatte sin forgjengers linje overfor kongemakten, men valgte å støtte Christian II, som det beste av to onder. Fredrik I hadde brutt sine løfter til riksrådet, og var en trussel både mot kirken og Norges frihet.³⁴¹

³³³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 707.

³³⁴ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 881–882; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 39, 43–44.

³³⁵ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 881; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 44.

³³⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 881–882; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 44.

³³⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 882; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 44.

³³⁸ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 844–848.

³³⁹ Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 37.

³⁴⁰ Helle kaller ham høvedsmann. Se Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 847; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 45.

³⁴¹ Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 44, 47, 50–51.

Munkeliv klostets beliggenhet på Nordnes var strategisk viktig, og Vincens Lunge fikk lagt beslag på klosteret i 1525 for å hindre det i å bli brukt av Christian IIs støttespillere.³⁴² Av samme grunn mente man at kirkene på Holmen utgjorde en sikkerhetsrisiko. Dominikanerklosteret hadde brent i 1428,³⁴³ men i 1529–1530 ble også Apostelkirke 3 revet.³⁴⁴ Store Kristkirke, byens domkirke, led samme skjebne i 1531.³⁴⁵ Dersom Lille Kristkirke fremdeles eksisterte, helt eller delvis, er det sannsynlig at den ble revet samtidig.³⁴⁶ I denne prosessen fikk biskopen Munkeliv kloster, som erstatning for bispegården og domkirken, mot at han skulle befeste anlegget.³⁴⁷ I 1536 sendte erkebiskopen skip for å innta Bergen. Helle betegner dette som et opprør,³⁴⁸ noe det fra den danske kongens perspektiv utvilsomt også var. Fra erkebiskopens perspektiv, var dette derimot en kamp for kirkens overlevelse i Norge og Norges relative selvstendighet.³⁴⁹ I frykt for at Munkeliv kloster skulle havne i erkebiskopens hender, skal høvedsmannen, Thord Røed, ha satt fyr på kirken og fått murene revet ned. Biskopen flyttet da til fransiskanerklosteret, og Olavskirken ble byens domkirke.³⁵⁰ Det er usikkert i hvilken grad byens befolkning har valgt side i denne striden. Kanskje har de ganske enkelt ønsket å unngå at det skulle komme til slag i byen.³⁵¹

Det er naturlig å anta at sunnivarelikviene ble overført til Munkeliv i forbindelse med rivingen av Kristkirken. Dersom de overlevde brannen i Munkeliv, ble de antageligvis også med til Olavskirken (fransiskanerklosteret). Uansett har de nok forsvunnet i forbindelse med innføringen av den lutherske lære, som ikke aksepterte helgendyrkelse.³⁵² Da kongen endelige seiret, oppløste han det norske riksrådet og gjorde Norge til en dansk provins. Samtidig ble den katolske kirkes lære forbudt, kirkelige eiendommer overført til kongen og en luthersk, statsstyrt kirke innført.³⁵³ Da hadde Nonneseter kloster allerede opphørt å eksistere som kloster. I 1528

³⁴² Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 150.

³⁴³ Lidén og Magerøy, 173.

³⁴⁴ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 875, 884–885; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 138.

³⁴⁵ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 886–887; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 147.

³⁴⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 887; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 144–145.

³⁴⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 870.

³⁴⁸ Helle, 871.

³⁴⁹ Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 44.

³⁵⁰ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 871; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 150.

³⁵¹ Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 104.

³⁵² Ommundsen, Hommedal og O'Hara, «Den heilage Sunniva», 38.

³⁵³ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 888; Laugerud, *Reformasjon uten folk*, 110–114; Orning, «Norge blir et lydrike».

gav kongen klosteret til Vincens Lunge som omgjorde det til en befestet privatbolig og kalte den «Lungegården».³⁵⁴

Byen fikk bruksrett til Jonsklosterets kirke og kirkegård i 1552, men kirken skal ha brent ned i 1561. Etter hvert ble tårnet brukt som vektertårn.³⁵⁵ Siste gang Nikolaikirken nevnes som stående kirke er i 1527, og på Scholeus' avbildning av Bergen rundt 1580 er kirken en ruin.³⁵⁶ Peterskirken kan fremdeles ha eksistert ved reformasjonen. Den var i hvert fall ødelagt innen 1563.³⁵⁷ Hallvardskirken ble antageligvis revet kort etter 1558.³⁵⁸ På 1560-tallet skulle den nye lensherren på Bergenhus, Erik Rosenkrantz bygge på festningsanlegget på Bergenhus. Med utgangspunkt i Magnus Lagabøtes kastell og Jørgen Hanssøns endringer bygget han det som i dag er kjent som Rosenkrantzstårnet. Han fikk tillatelse av kongen til å gjenbruke stein fra Munkeliv kloster.³⁵⁹ Tårnet fikk ny fasade mot Bryggen, og ble betraktelig større.³⁶⁰ St. Olav på Bakkene sto frem til reformasjonen, men ble revet før 1600.³⁶¹ Lavranskirken sluttet etter hvert å fungere som kirke, og var i 1568 utleid til hanseatene i Gullskogården.³⁶² I 1528 jaget hanseatene sognepresten i Martinskirken bort og tok seg en ny, tysk prest. Etter reformasjonen fortsatte hanseatene denne praksisen med selv å velge prester til Mariakirken og Martinskirken.³⁶³

På 1400- og 1500-tallet lå rådstuen midt i hanseatenes område. I 1552 fikk byen tomt til å bygge nytt rådhus, men ingenting skjedde. Rundt 1560 donerte Christopher Valkendorf et hus i Vågsbunnen til dette formålet. Rådhusfunksjonene, som en periode hadde vært spredt på forskjellige steder, ble gradvis flyttet til det nye rådhuset.³⁶⁴

Til tross for tidvis harde konflikter mellom norske handelsmenn og hanseatene, hadde byens borgerskap og Det tyske kontors lederskap sosial omgang.³⁶⁵ Det var imidlertid ikke kun de

³⁵⁴ Helle *Kongssete og kjøpstad*, 864; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 162.

³⁵⁵ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 143.

³⁵⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 857; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 158–159.

³⁵⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 857; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 170–171.

³⁵⁸ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 141.

³⁵⁹ Lidén og Magerøy, 150.

³⁶⁰ Fossen, *Borgerskapets by*, 92.

³⁶¹ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 170.

³⁶² Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 861; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 147.

³⁶³ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 11, 149.

³⁶⁴ Fossen, *Borgerskapets by*, 75–77.

³⁶⁵ Fossen, 96.

kirkelige institusjonene som fikk merke utviklingen mot enevelder i Europa. Hanseatenes sterke organisasjon, var allerede begynt å svekkes i Europa. På 1500-tallet gikk det gradvis nedover med den hanseatiske dominansen også i Bergen.³⁶⁶

Figur 2.3 Variant av Hieronimus Scholeus-sticket fra 1588. Universitetsbiblioteket i Bergen.

1600- og 1700-tallet: Det norske kontor og folketelling

I perioden 1599–1637 ble byen rammet av pest fire ganger,³⁶⁷ blant annet i 1629. I den forbindelse ble en fattigkirkegård anlagt i nærheten av Stadsporten. En del år senere, i 1654, ble bygget et kapell i tilknytning til kirkegården, viet til St. Jakob. Etter 1750 forfalt kirken, og ble solgt som gjenbruksmaterialer i 1787.³⁶⁸ En bybrann i 1702 ødela det meste av byens bebyggelse, både på Bryggen, på Strandsiden og innover mot Nonneseter. Etter bybrannen i 1702 var Mariakirken sognekirke for alle de tyske handelsstuene.³⁶⁹ Martinskirken stod igjen

³⁶⁶ Ersland, «Bergen 1300–1600», 441.

³⁶⁷ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 487.

³⁶⁸ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 142.

³⁶⁹ Lidén og Magerøy, 1, 11.

som ruin, og steinene ble etter hvert gjenbrukt som steingjerde rundt kirkegården. I 1738–1740 ble Christi Krybbe skole bygget på tomten.³⁷⁰

18/01/2022, 19:19:57
Historiske kart 1772

1:20,000
0 0.15 0.3 0.6 mi
0 0.28 0.55 1.1 km

Figur 2.4 Bergen 1772. Kart fra Bergen kommunes kartportal.

På 1600-tallet ble det markant reduksjon av hanseater og hanseatiske handelsstuer i Bergen. Flere og flere av de hanseatiske handelsstuene kom på byborgeres hender. Da Det tyske kontor i 1754 ble erstattet av Det norske kontor var det kun fire hanseatiske handelsstuer igjen. 53 handelsstuer var allerede i bergensborgeres eierskap.³⁷¹ Selv om mange hanseater reiste hjem til sine respektive land og byer, var det mange som ønsket å bli værende. Mens hanseatene i Bergen ble gradvis færre, var tyskere fremdeles sterkest representert blant dem som tok borgerskap. I tillegg er både svensker, dansker, skotter og engelskmenn representert. De var

³⁷⁰ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 149.

³⁷¹ «Bergen byarkiv forteller: Nordlandshandelsarkivene», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 14.04.2020, <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/bergen-byarkiv-forteller/byhistorie/norges-dokumentarv/nordlandshandelsarkivene>.

håndverkere, sjømenn og utenriks- og detaljhandlere. Borgerskapet var også selvrekrutterende. Borgerne er lettest å følge i kildene. I de lavere klassene kom mange antageligvis fremdeles fra Bergens omegn, men det er naturlig å anta at en del også kom fra utlandet.³⁷² Ifølge folketellingen i 1769 hadde Bergen 13.500 innbyggere i en by som i utstrekning ikke var så mye større enn middelalderbyen.³⁷³

Nyere historie

På 1800-tallet mistet Bryggen sin opprinnelige funksjon som handelssentrum. Brukstilpasninger og forfall gjorde seg gjeldende. Johan W. Olsen opprettet i 1872 Det Hanseatiske Museum i Finnegården.³⁷⁴ Rundt århundreskiftet 1900 ble bryggegårdene sør for Nikolaikirkeallmenningen, med unntak av Finnegården, revet.³⁷⁵ Resten av bebyggelsen ble fredet i 1927. Likevel fortsatte forfall og diskusjoner om riving.³⁷⁶

Under andre verdenskrig holdt motstandsguppen Theta til på Bryggen. De forfalne husene var et godt et godt skjulested for motstandsgruppen. Skjulestedet ble imidlertid oppdaget under en razzia høsten 1942.³⁷⁷ 20. april 1944 eksploderte fartøyet «Voorbode» utenfor festningskaaien. Eksplosjonsulykken hadde mange konsekvenser. Omtrent 150 mennesker døde. Av disse skal rundt hundre ha vært sivile, halvparten barn. I tillegg ble over fire tusen mennesker skadet. Rundt 250 hus skal ha blitt totalskadet, og mange ble derfor husløse. I tillegg førte det til skader på bryggegårdene, Håkonshallen og Rosenkrantzårnet.³⁷⁸ Bryggegårdene ble kondemnert, og man startet restaurerings- og gjenoppbyggingsarbeider på Bergenhus.³⁷⁹ Som følge av at hanseatene hadde slått seg ned på Bryggen, ble området etter hvert kalt «Tyskebryggen». Dette har antageligvis aldri vært offisielt. 25. mai 1945, med slutten på andre verdenskrig og okkupasjonen av Norge, ble navnet uansett offisielt endret tilbake til «Bryggen» etter enstemmig vedtak på det først bystyremøtet etter krigen.³⁸⁰

³⁷² Fossen, *Borgerskapets by*, 493–497, 767–769.

³⁷³ Fossen, *Borgerskapets by*, 763; «Historie», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 29.07.2021, <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/fakta-om-bergen/historie>.

³⁷⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 31–32, 52.

³⁷⁵ Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 35–36.

³⁷⁶ Lidén, 40.

³⁷⁷ «Thetamuseet», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 18.11.2021, <https://stiftelsenbryggen.no/besok-bryggen/theta-museet/>.

³⁷⁸ *Bergen byleksikon*, nettutgave 2013, s.v. «Eksplosjonskatastrofen», skrevet 25.01.2001, <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1424148>; Herfindal, «Bloddryppende mennesker overalt».

³⁷⁹ Hoem, «Rosenkrantzårnet. Bygnings- og restaureringshistorie»; Lidén, *Forfall og gjenreisning*, 47–51.

³⁸⁰ Skivenes, «Tyskebryggen».

I dag: Kulturarven

I dag er denne historien bevart, til dels gjennom skriftlige kilder og til dels gjennom bygninger, bygningsrester og arkeologiske funn. Mye har likevel gått tapt, og det som finnes kan kun formidle bruddstykker av historien. Holmen er ikke lenger noen holme, og på Bergenhus festning er det kun rester igjen av kongsgården og kirkesenteret. Av kirkene på Holmen er det nærmest ingenting igjen. Gerhard Fischer mente å ha påvist murverk fra Apostelkirke 2, like ved Håkonshallen,³⁸¹ Av Store Kristkirke finnes kun et par steiner. Dens omriss er markert med en hekk og en plakett, sammen med en statue av st. Sunniva. Kristkirketomten brukes blant annet til økumeniske gudstjenester.³⁸² Det er også opprettet et pilegrimssenter i tilknytning til Kystpilegrimsleia.³⁸³ Per i dag ligger pilegrimssenteret på Stiftelsen Bryggens besøkssenter innenfor verdensarvstedet. I dag regnes st. Sunniva som helgen, forbilde og kulturarv, med statue i Selje, kapell på St. Paul gymnas (tidligere Florida katolske sykehus) og i den bevarte kirkekunsten fra middelalderen.³⁸⁴

Håkon Håkonssens steinhall, Håkonshallen, middelalderens staselige festhall, fungerer i dag som museum, konsert- og selskapslokale. Magnus Lagabøtes kastell er gjenfunnet i Rosenkrantz' tårn fra 1500-tallet. Både Håkonshallen og Rosenkrantztårnet eies av Forsvarsbygg og formidles av Bymuseet. Det finnes ikke synlige spor etter den opprinnelige Sverresborg, men navnet har overlevd med de nyere festningsverkene.

Av middelalderkirkene er der tre som regnes som stående. Den ene er Olavskirken, fransiskanernes klosterkirke og domkirke siden 1537.³⁸⁵ Den andre, Korskirken, har gjennomgått flest endringer av de tre.³⁸⁶ Mariakirken er byens best bevarte middelalderbygning. De velstående hanseatiske handelsmennene sørget for at kirken både ble tatt godt vare på og at den ble rikt utsmykket, også etter reformasjonen.³⁸⁷ Så sent som i 1868, lenge etter at hanseatene hadde forlatt byen, feiret man gudstjenester på tysk i kirken.³⁸⁸ Kirken

³⁸¹ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 137.

³⁸² Helle, *Kongsete og kjøpstad*, 887; «Økumenisk gudstjeneste på Kristkirketomten», Den katolske kirke (nettside), Den katolske kirke, besøkt 10.12.2021, <https://bergen.katolsk.no/?p=3223>.

³⁸³ «Regionalt pilegrimssenter Bergen», Pilegrimsleden: St. Olavsvegene til Trondheim (nettside), Nasjonalt pilegrimssenter, besøkt 18.11.2021, <https://pilegrimsleden.no/interessepunkter/regionalt-pilegrimssenter-bergen>.

³⁸⁴ Se blant annet Kroesen, «Den heilage Sunniva i kunsten»; Selberg, «Ei Sunniva for vår tid».

³⁸⁵ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 10.

³⁸⁶ Lidén og Magerøy, 111.

³⁸⁷ Lidén, *Mariakirken i Bergen*, 18.

³⁸⁸ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 11.

er en del av Bergen domkirke menighet, men er også regelmessig åpen for turister. Ruinene av Lavranskirken, gjenfunnet i 1968,³⁸⁹ og Mariagildesskåle ligger i dag fritt tilgjengelig mellom Mariakirken og Bryggens Museum. Ikke langt derfra ligger også ruinene etter det som sannsynligvis er Katarinahospitalet ligger på nordsiden av Dreggsallmenningen, i dag synlig under tak og glassoverbygg ved Dreggsallmenningen.³⁹⁰ Rester etter Peterskirken og det som kan ha vært Allehelligenshospitalet ligger ganske anonymt der de en gang stod.³⁹¹ St. Jørgens hospital, gjenoppbygget etter brannen i 1702, huser i dag Lepramuseet St. Jørgens hospital. Arkiver fra 1688–1967, blant annet fra St. Jørgens hospital, er en del av Lepraarkivene, som igjen tilhører Norges del av UNESCOs Memory of the World-program.³⁹² Rester av Munkeliv kloster ble gravd ut i 1860.³⁹³ Ved Domkirken ligger rester av fransiskanerklosteret. Deler av Nonneseter kloster ble gravd ut i 1895, og ruinene eies av Fortidsminneforeningen. Tårnfoten er synlig mellom Bergen Offentlige Bibliotek og Nonneseter bybaneholdeplass.³⁹⁴ Vincens Lunges bolig eksisterer heller ikke lenger, men Lungegården kjennes fremdeles igjen i navnene Store og Lille Lungegårdsvann.

Bryggens Museum ble i 1976 opprettet for å huse funn fra utgravningene, samt andre arkeologiske funn fra Bergen og Vestlandet.³⁹⁵ Ruinen etter vinkjelleren ligger under parkeringshuset i Rosenkrantzgaten. Det er noe uenighet om rådstuen har ligget i overetasjen eller ovenfor (bakenfor) vinkjelleren. I dag er det kun ruinen av vinkjelleren som står igjen.³⁹⁶ Det «nye» rådhuset i Vågsbunnen er i dag kjent som «Det gamle rådhus». Det ble også i 1935 gravd ut en ruin under ildhuset (kjøkkenet) til Dramshusens Schøtstue, på museet Schøtstuene.

³⁸⁹ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 147.

³⁹⁰ Lidén og Magerøy, 144.

³⁹¹ «Allehelgens kirke og hospital, Kirkested», Kulturminnesøk (nettside), Riksantikvaren, besøkt 08.12.2021. <https://www.kulturminnesok.no/kart/?q=&am-county=&lokenk=location&am-lok=&am-lokdating=&am-lokconservation=&am-enk=&am-enkdating=&am-enkconservation=&bm-county=&cp=1&bounds=60.39338826262323,5.32761812210083,60.391787472943804,5.329763889312744&zoom=18&id=1a7fbb19-65e8-11eb-9df2-005056bf3d73>; «Peterskirken, Kirkested», Kulturminnesøk (nettside), Riksantikvaren, besøkt 07.12.2021. <https://www.kulturminnesok.no/kart/?q=&am-county=&lokenk=location&am-lok=&am-lokdating=&am-lokconservation=&am-enk=&am-enkdating=&am-enkconservation=&bm-county=&cp=1&bounds=60.39909639826226,5.32387375831604,60.39742964131844,5.3244102001190186&zoom=18&id=5a1edacc-5830-11eb-818d-005056bf3d73>.

³⁹² «Lepraarkivene 1688–1967», Arkivverket (nettside), Arkivverket, sist endret 06.12.2019.

<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/norges-dokumentarv/lepraarkivene-i-bergen-1688-1967>.

³⁹³ Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 1, 150–151.

³⁹⁴ «Nonneseter kloster», Fortidsminneforeningen (nettside), Fortidsminneforeningen, besøkt 28.01.2022, <https://fortidsminneforeningen.no/museum/nonneseter-kloster/>.

³⁹⁵ Herteig, *Bryggen*, 28; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 109.

³⁹⁶ Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 197.

Den stammer fra siste halvdel av 1200-tallet, men det er usikkert hvilken type bygning dette har vært.³⁹⁷ Ruinen er imidlertid synlig, under glassgulv, og er tilknyttet en liten utstilling om arkeologiske undersøkelser. Thetagruppens hovedkvarter er rekonstruert som museum og formidles av Stiftelsen Bryggen.

Viktige gateløp er også noenlunde bevart fra middelalderen, som Øvregaten (Stretet/Øvrestretet) og Kong Oscars gate (Sutarestreetet), Dreggsallmenningen (Maria allmenning), Nikolaikirkeallmenningen (Nikolaikirkeallmenning / (Nye) Breida allmenning), Vetrilidsallmenningen (Auta allmenning). Andre gate- og stedsnavn forteller også om fortidens aktivitet og bebyggelse, blant annet Klosteret (Munkeliv), Nonneseter, Hollendergaten, Skostredet og Allehelgensgaten.

Oppsummering

Bergen by har en rik kulturarv, hvorav jeg i dette kapitlet kun har trukket frem et utvalg. Hensikten har vært å vise at verdensarvstedet Bryggen hører naturlig inn i en større lokalhistorisk sammenheng. Skriftlige kilder, de fysiske restene av bygninger, arkeologiske funn, navn på gater og områder bidrar til å skape et bilde av byens tidlige historie. Kulturarven konkretiserer ulike aspekter ved historien, men de fysiske sporene gir kun et delvis bilde av fortiden. Formidlingen handler i tillegg i stor grad om verdier og prioriteringer: Hvilken historie ønsker man å fortelle? Og hvem tilhører denne – eller disse – fortellingene? De gamle bryggegårdene, Håkonshallen og Rosenkrantzårnet, Mariakirken og rester av Nonneseter kloster er eksempler på gjenstander – kulturminner – som vitner om, og kan skape forbindelser til fortiden. Det samme er Nikolaikirkeallmenningen, Øvregaten, Hollendergaten og Klosteret.

At kulturarv er viktig for identitet og samfunnsbygging anerkjennes både nasjonalt, lokalt og internasjonalt.³⁹⁸ Måten vi ser oss selv og verden rundt oss påvirker det samfunnet vi i fellesskap former. Verdensarvkonvensjonen bygger i bunn og grunn på FNs grunnleggende tanker om å knytte bånd over landegrensene og skape fred. I verdensarvlistens første tid var likevel ikke lokal tilhørighet og forankring et fokus. Selv om dette har blitt viktigere etter hvert, kommer lokale perspektiver ofte i skyggen av verdensarvstatusen, de «universelle» verdiene

³⁹⁷ Byantikvaren, *Konservering av ruinen under Schøtstuene*, 8, 10–11.

³⁹⁸ Meld. St. 8 (2018–2019), 16; Bergen kommune, *Identitet med særpreg: kulturmiljøplan*, 7; General Conference of UNESCO, 2003 Convention, artikkel 2.

og «verdiskaping». Verdensarv skal per definisjon «tilhøre» alle. Er det fremdeles rom for det lokale «eierskapet»?

Kapittel 3 – Hvem «eier» verdensarven?

Historie og tilhørighet er viktig for menneskers identitet. Den individuelle erindringen, minnet om tidligere erfaringer, bidrar til en bevissthet om et «jeg» som eksisterer i tid. Den personlige historien, den subjektive opplevelsen av fortidige hendelser, er på denne måten med på å forme den personlige identiteten. Dette er det Jan Assmann kaller et indre nivå.³⁹⁹ Samtidig tilhører man – på et sosialt nivå – ulike sosiale grupper. Disse knyttes sammen av det han kaller «kommunikativ erindring» (communicative memory). Kommunikativ erindring baserer seg på erfaringer man har hatt sammen, eller som man deler med hverandre.⁴⁰⁰ Det tredje nivået er det kulturelle. På dette nivået knyttes man sammen av kulturell erindring. Kulturell erindring går tilbake til en tid ingen personlig husker, men som man kjenner fordi den på en eller annen måte formidles, og gjenkjennes, som en del av «vår» historie, historie knyttet til «vår» felles identitet, fortellingen om «oss». Dette eierskapet til historien gjør det til en form for felles erindring – kulturell erindring. Her er ikke noe skarpt skille mellom myter og forskningsbasert historieformidling.⁴⁰¹ I bergensernes kulturelle erindring grunnla Olav Kyrre Bergen i 1070, uavhengig av om dette er påviselig eller hva det måtte innebære å grunnlegge en by. Erindringen baserer seg ikke kun på muntlig eller skriftlig overlevert materiale. Tradisjoner, ritualer og gjenstander er bærere av, og vitner om, denne felles historien.⁴⁰² Bevisst og ubevisst bidrar kulturarven på denne måten til å skape identitet og en opplevelse av fellesskap.

I løpet av de siste årene har det også kommet flere stortingsmeldinger som sier noe om hvilke verdier samfunnet knytter til kulturarven. Stortingsmeldingene understreker at kulturarven er viktig for både identitet, tilhørighet, trivsel og selvforståelse.⁴⁰³ Det står også i kulturminnelovens formålsparagraf og i Bergen kommunes kulturminnestrategi.⁴⁰⁴ Samtidig er den en viktig verdiskapingsressurs.⁴⁰⁵ Identitet og tilhørighet knyttes til eierskap til «egen» kulturarv, og respekt for andres kulturarv og kulturelle tilhørighet. Flere steder henvises det til

³⁹⁹ J. Assmann, «Communicative and Cultural Memory», 109.

⁴⁰⁰ J. Assmann, 112.

⁴⁰¹ J. Assmann, 113.

⁴⁰² J. Assmann, 113.

⁴⁰³ Meld. St. 8 (2018–2019), 16, 39; Meld. St. 16 (2019–2020), 22.

⁴⁰⁴ Bergen kommune, *Identitet med særpreg: kulturminnestrategi*, 7–10; Lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner, § 1, (Kulturminneloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>; Meld. St. 16 (2019–2020), 21, 54–55; Meld. St. 35 (2012–2013), 5, 42.

⁴⁰⁵ Meld. St. 8 (2018–2019), 59–60; Meld. St. 23 (2020–2021), 103.

FN-konvensjoner for å understreke at Norge både slutter opp om, og støtter seg til, internasjonale ideer om kulturarv.⁴⁰⁶

UNESCO er FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon, og ble dannet ut fra tanken om at «fred må dannes i menneskets moral og intellektuelle solidaritet».⁴⁰⁷ Verdensarvkonvensjonen, og verdensarvlisten, er en del av dette arbeidet. Under andre verdenskrig hadde man sett hvordan krigshandlinger hadde ødelagt kulturminner. Andre kulturminner stod i fare for å bli ødelagt på grunn av prioriteringer i samfunnsutviklingen. Ønsket om å redde det man mente var internasjonalt viktig kulturarv ble derfor starten på verdensarvkonvensjonen og verdensarvlisten. Denne internasjonale verdien defineres i verdensarvsammenheng som verdensarvstedets «fremragende universelle verdi». Den fremragende universelle verdien er grunnlaget for verdensarvstatusen. Universell verdi er imidlertid ikke det samme som lokal verdi. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på forholdet mellom «universell verdi» og lokal verdi. Jeg vil spørre: Hvem «eier» verdensarven? Hvorfor er lokalt eierskap viktig? Og; hvis verdensarven «tilhører» alle, er det fremdeles rom for det lokale eierskapet?

Eierskap

Når jeg skal se på eierskap, kan det være greit å klargjøre hvilke typer eierskap det er snakk om. Tildeling av verdensarvstatus har ingen betydning for juridisk eierskap. Verdensarvkonvensjonen anerkjenner den enkelte statsparts suverenitet og nasjonale jurisdiksjon.⁴⁰⁸ Verdensarvstedet Bryggen har flere juridiske eiere, som nevnt i kapittel 1, blant andre Bergen kommune, Stiftelsen Bryggen og flere private eiere. I denne sammenhengen er det imidlertid det kulturelle eierskapet – opplevelsen av eierskap til historien og kulturarven – som er av interesse.

Uavhengig av verdensarvstatus, er Bryggen en viktig del av den større lokalhistoriske sammenhengen. Denne lokalhistorien, og den kulturarven som finnes i området, representerer en vesentlig del av en felles bergensk kulturell erindring. En kulturell erindring om byen som var Norges største og viktigste by i syv hundre år, og der forbindelsene til utlandet i all

⁴⁰⁶ Meld. St. 8 (2018–2019), 69; Meld. St. 23 (2020–2021), 17, 48–49.

⁴⁰⁷ «Om UNESCO», UNESCO Norge (nettside), UNESCO Norge, besøkt 12.01.2022, <https://unesco.no/om-oss/om-unesco/>.

⁴⁰⁸ General Conference of UNESCO, World heritage Convention, artikkel 6.

hovedsak var viktigere enn forbindelsene i eget land.⁴⁰⁹ En by der innbyggerne er usedvanlig stolte av byen og sin tilhørighet til den.

Verdensarvstedet Bryggen har en forbindelse til hanseatenes kultur, og tilhører på den måten hanseatene. Denne kulturen er imidlertid forsvunnet, og kan dermed ikke ha noe opplevd eierskap til Bryggen i dag. Den hanseatiske forbindelsen er likevel ikke borte. Den knytter Bryggen og Bergen til hansabyer og hanseatiske kontorer andre steder i Europa. Her kan man kanskje snakke om en kulturell tilhørighet til et internasjonalt hanseatisk nettverk, der man kan oppleve et fellesskap på tvers av grenser, basert på historisk tilknytning. Det kan være forbindelser til hansabyene Visby i Sverige, Lübeck og Hamburg i Tyskland, Tallinn i Estland osv., og tilsvarende til de tidligere hanseatiske kontorene i Novgorod i Russland, Brügge i Belgia og London i England. Som verdensarv defineres Bryggen også inn i hele menneskehetens felles kulturarv, og tilhører på den måten alle mennesker.

Viktigheten av lokalt eierskap

Det er ikke gitt at verdensarvstatusen er positivt for et lokalsamfunn. Det finnes nok av verdensarvsteder med store utfordringer, både når det gjelder overturisme og menneskerettigheter. Venezia, som hadde problemer med overturisme allerede før verdensarvstatusen i 1986, har i dag mer eller mindre fortrenget lokalbefolkningen.⁴¹⁰ Som del av bevaringen av Hue-monumentene i Vietnam ble beboere i området kastet ut.⁴¹¹ Omstendighetene rundt verdensarvstedet Bryggen er imidlertid ganske harmoniske. Meskell kommenterer i sin bok om verdensarvkonvensjonen, *A Future in Ruins*, at FNs og dermed UNESCOs prosjekter i første rekke skal arbeide for fred. Verdensarvkonvensjonen – og verdensarvlistens – oppgave er i denne sammenhengen å fremme samarbeid om bevaring på tvers av landegrenser, men også respekt for hverandres kultur- og naturarv.⁴¹² Verdensarvkonvensjonens retningslinjer og Verdensarvkomiteens erklæring fra Budapest 2002 (*Budapesterklæringen*) trekker også inn lokalbefolkningen.⁴¹³ Our Common Dignity Initiative

⁴⁰⁹ Hammerborg, *Bergenseren: En historisk analyse*, 34.

⁴¹⁰ «Venice Lagoon, Italy», The 7 Most Endangered Programme (nettside), Europa Nostra, publisert 11.01.2016. <https://7mostendangered.eu/sites/venice-lagoon-italy/>; Meskell, *A Future in Ruins*, 91–92; Palmer, «Overtourism in Venice».

⁴¹¹ Ekern, Logan, Sauge og Sinding-Larsen, «Human rights», 214.

⁴¹² Meskell, *A Future in Ruins*, xv–xix.

⁴¹³ *Budapest Declaration*; UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 12, 123, 211.

er et prosjekt der verdensarvkonvensjonens rådgivende organer arbeider for at menneskerettigheter skal være mer synlig i verdensarvbeid.⁴¹⁴

Norge satt i Verdensarvkomiteen i perioden 2017–2021. Blant Norges fokusområder var blant annet menneskerettigheter. Riksantikvaren og Miljødirektoratets oppsummerende rapport om Norges periode i Verdensarvkomiteen nevner flere kritikkverdige forhold. Blant annet hevder den at Verdensarvkomiteen ved flere anledninger fjernet «henvisninger til menneskerettigheter, urfolk og lokalsamfunn, sivilsamfunnets deltakelse og likestilling».⁴¹⁵ Den trekker også frem et eksempel der FNs høykommissær for menneskerettigheter ikke fikk lov til å uttale seg om kritikkverdige forhold før komiteen stemte over – og vedtok – opptak på verdensarvlisten.⁴¹⁶ Slike situasjoner bidrar til å svekke verdensarvlistens troverdighet når det gjelder arbeid for fred og menneskerettigheter, og sår tvil om dens plass i FN. Blant formuleringene Norge kritiserte Verdensarvkomiteen for å fjerne var «lokalsamfunn». Man bør derfor kunne forvente at Norge selv går foran med et godt eksempel når det gjelder nettopp verdensarven og lokalsamfunnet. I Bryggens tilfelle vil dette kunne demonstreres ved å anerkjenne lokalbefolkningens eierskap til verdensarven, som del av den lokale kulturarven. Lokalbefolkningens kulturelle rettigheter til verdensarvstedet Bryggen erkjennes nemlig ikke, i hvert fall ikke eksplisitt, utover at de er en del av «hele menneskeheten», på linje med besøkende fra eksempelvis Equador og USA eller Lillehammer.

Det kan kanskje virke voldsomt å snakke om lokal forankring av verdensarvstedet Bryggen som fredsarbeid, og menneskerettigheter tar man i Norge stort sett som en selvfølge. Jeg skal heller ikke dvele for lenge ved dette. Likevel er på sin plass å understreke at dersom prinsippet om lokal forankring forventes å fungere i konfliktsituasjoner, må man i hvert fall forvente at de fungerer under relativt harmoniske forhold. I Bergen har man dermed gode forhold for en sterk lokal forankring.

Bergensidentiteten

Bergenserne er kjent for sin sterke lokale identitet. Denne identiteten demonstreres til stadighet på måter som forekommer de fleste ikke-bergensere både merkelig og litt i overkant mye.

⁴¹⁴ «'Our Common Dignity': Rights-Based Approaches», ICOMOS (nettside), ICOMOS, skrevet 18.04.2019, <https://www.icomos.org/en/focus/our-common-dignity-initiative-rights-based-approach/57947-our-common-dignity-initiative-rights-based-approach>.

⁴¹⁵ Riksantikvaren og Miljødirektoratet, *Norge i UNESCOs verdensarvkomité*, 10.

⁴¹⁶ Riksantikvaren og Miljødirektoratet, 10.

Bergen er en by som elsker seg selv høylytt og som raser mot alle forsøk på å gjøre Bergen til en hvilken som helst by uten særlig betydning. Bergenser og historiker Morten Hammerborg går i sin bok *Bergenserene: En historisk analyse* inn på hva som gjør denne bergensidentiteten så sterk. Bergen som i 700 år var Norges største by ble i 1814 offisielt kun en hvilken som helst norsk by styrt fra hovedstaden. Fra midten på 1800-tallet skal Bergen imidlertid ha våknet opp og startet sin kamp mot hovedstaden og det offisielle Norges manglende erkjennelse av Bergens «storhet».⁴¹⁷ Dette er en «kamp» som aldri har tatt slutt, og som til stadighet bekrefter det bergenske identitetsfellesskapet. Den gjør seg gjeldende i symbolsaker som ved Bane NORs forsøk i 2017 på å innordne Bergen i sin merkevarebygging med enhetlige skilt og stasjonsnavn. Bergenserne, inkludert bystyret, protesterte mot det nye skiltet «Bergen stasjon» fordi det i Bergen heter «Bergen jernbanestasjon» eller «Jernbanestasjonen i Bergen». Bane NOR gav seg og Bergen jublet.⁴¹⁸ Et annet godt eksempel er da daværende festspilldirektør, Bergljót Jónsdóttir, i 1998 fjernet «Bergens nasjonalsang», *Nystemten*, fra åpningsprogrammet. Byen var i harnisk og før man forlot konsertlokalet ble sangen likevel avsungen, ikke som følge av programendring, men fordi en eller annen (antagelig) bergenser begynte å synge.⁴¹⁹ Den sterke bergensidentiteten blir gjerne latterliggjort av ikke-bergensere. I Bergen er den derimot viktig, høytidelig og likevel full av selvironi og kjærlighet til byen «sin».⁴²⁰ På sitt beste er bergensidentiteten raus og inkluderende og peker tilbake på sin internasjonale historie, der man etter hvert ble bergenser enten man opprinnelig var hollandsk, engelsk, skotsk eller tysk. Selv tilflyttende «striler» fra områdene rundt Bergen ble etter hvert bergensere. I dag er både Trude Drevland og tidligere leder for Brann-bataljonen (brannsupporterne), Roger Lillebøe-Hansen (opprinnelig fra henholdsvis Vesterålen og Østlandet) anerkjent som bergensere fordi de legger for dagen den samme kjærlighet til Bergen som enhver bergenser forventes å gjøre.⁴²¹ Da knytter man også an til den kulturelle erindringen om Bergen. Det internasjonalt rettede, mangfoldige, inkluderende og åpne Bergen. Bryggen og området rundt Vågen er selve utgangspunktet for denne fortellingen.

Tildeling av innhold og verdi

Bryggen er et ikon. Bryggegårdene er avbildet på postkort og suvenirer. Den er et yndet motiv for turister. Den er også et gjenkjennelig symbol på Bergen, både for lokalbefolkning og andre.

⁴¹⁷ Hammerborg, *Bergenserene: en historisk analyse*, 80, 108, 126–127.

⁴¹⁸ Hammerborg, 184–185.

⁴¹⁹ Hammerborg, 133–134.

⁴²⁰ Hammerborg, 144–158.

⁴²¹ Hammerborg, 170–174.

Men; for bergensere har bildet av Bryggen, aller helst badet i sol, noe nesten religiøst over seg. Nettopp som symbol på Bergen berører det kjernen i bergensidentiteten. At Bryggen engasjerer bergenserne, er bybanedebatten et tydelig eksempel på. Debatten har pågått i over ti år, både i media, sosiale medier, blant byens politikere og antageligvis i mange andre av byens mer uformelle fora.⁴²² November 2021 så et fakkeltog og et byråd som var villig til å gå av dersom bystyret stemte for bybane i tunell istedenfor over Bryggen. Bergenserne kan diskutere bybanetrasé over Bryggen eller i tunell med et engasjement som de færreste ikke-bergensere ville kunne oppdrive. Bergenserne står på barrikadene for det som kan se ut som uvesentligheter, uten at man dermed blir uvenner med sine motstandere. Dette engasjementet som er konkret knyttet til bybanen vil for de fleste forsvinne etter hvert som bybanestrekningen blir ferdig. Ser man litt større på dette, er engasjementet knyttet til identitet og eierskap. Man diskuterer høylytt saker som av en eller annen grunn oppleves som en trussel mot Bergen, «det bergenske» og det som gjør bergenserne til bergensere. Verdensarvstedet er også en del av dette bergenske. At det anerkjennes som verdensarv appellerer også til bergensernes bystolthet.

Hanseatene ble lenge presentert som en hovedsakelig problematisk tilstedeværelse i byen og landet. Hanseatene representerte dermed en dystre del av Bergens historie. Først i nyere tid har historikerne fokusert på et mer balansert bilde av forholdet mellom hanseatene, Bergen og de nord-norske fiskerne.⁴²³ Etter eksplosjonsulykken i 1944 var bryggegårdene i så dårlig forfatning at de ble kondemnert. For mange bergensere var de også et minne om tysk okkupasjon. Betegnelsen «Tyskebryggen» har antageligvis ikke hjulpet, selv om betegnelsen pekte på hanseatene og ikke krigens tyske okkupasjonsmakt. At navnet offisielt ble endret tilbake til «Bryggen» bare to og en halv uke etter frigjøringsdagen sier også sitt.⁴²⁴ I de fleste bergenseres øyne skulle bryggegårdene helst rives.⁴²⁵ Arkeologiske funn etter brannen i 1955, knyttet Bryggen konkret til Bergens historie *før* hanseatenes handelsdominans. Dette var viktig for å snu den lokale opinionen til støtte for bevaring av Bryggen. Bryggen var *mer* enn hanseatene. Det var viktige deler av *byens* historie. Dette kom som nevnt også frem i

⁴²² Askeland og Hansen, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 31.10.2020; Folkeaksjonen Nei til bil og bybane over Bryggen, Facebookgruppe; Iversen, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 26.10.2020; Nei til bybane over Bryggen, Facebooksamfunn; Otterlei, Oldeide og Bolstad, «Fire av fem sier nei»; Simonsen og Bergh, leserinnlegg, *Bergens Tidende*, 21.10.2020; Øystese, «Dei står på kvar si side».

⁴²³ Bjørge, «Kontakten mellom Bergen og Nord-Norge», 46–48; Hammerborg: *Bergenseren: en historisk analyse*, 22; Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 762–773.

⁴²⁴ Skivenes, «Tyskebryggen».

⁴²⁵ «To av tre i Bergen vil rive Bryggen!», *Bergens Tidende*, 22.10.1955.

nominasjonsdokumentet fra 1979.⁴²⁶ Arkeologiske funn fra branntomten står sammen med tregårdene og steinkjellere under «Description and inventory». Som et av tre punkter som begrunner nominasjonen beskrives også Bryggen som «the nucleus of urban development in a marginal part of Europe».⁴²⁷ Dette kom imidlertid ikke med i ICOMOS evaluering i 1979, og heller ikke senere.⁴²⁸ De arkeologiske funnene, og historien som bidro til å redde de gjenstående bryggegårdene var paradoksalt nok ikke viktig nok til å bli en del av verdensarvstedet Bryggen. Kanskje har fokuset på bygninger i verdensarvlistens første tid vært medvirkende årsak til at dette. Det er likevel tydelig av ICOMOS' tekst at verdien primært ble knyttet til hanseatene. Det var de som var internasjonalt interessante. Selv om den retrospektive erklæringen fra 2013 er både mer moderne og har en del korrigeringer i forhold til ICOMOS evaluering fra 1979, er innholdet grovt sett det samme. En eventuell grensejustering vil også holde seg innenfor rammene av de definerte universelle verdiene.

Aleida Assmann bruker begrepet «kanon» (canon) for å forklare hvordan kollektiv identitet støttes opp av et begrenset antall normative og formative tekster, personer, gjenstander, steder og myter. Gjennom kanoniseringsprosessen får de en varig plass i det kulturelle arbeidsminnet.⁴²⁹ Det kulturelle arbeidsminnet er den aktive delen av den kulturelle erindringen. Her blir de kanoniserte elementene lagret, reproduisert og bekreftet som kulturelt viktige elementer, som når bergensere i dag opplever gjenkjennelse, stolthet og tilhørighet når bryggegårdene vises på fjernsynet. De bygningene som i dag både er lokal kulturarv og verdensarv, er bygninger mange frem til 1960-tallet ville rive. Selv om bryggegårdene ble offisielt fredet i 1927, og dermed offisielt «kanonisert», var de ikke anerkjent som en del av den lokale kulturarven. De var ikke en del av en bergensk kanon. De var uviktige for de fleste bergensere. Lokalt ble de først «kanonisert» gjennom nytolkningen av Bryggen på 1950- og 1960-tallet. De arkeologiske funnene på Bryggen utvidet forståelsen av området, og Bryggen fikk en plass i bergensernes kulturelle arbeidsminne. Som del av kanon har den dermed en støttende funksjon for den bergenske identiteten. Da deler av Bryggen fikk verdensarvstatus ble det også offisielt fastslått at Bryggen er en del av en internasjonal kanon. Den skal dermed støtte opp om opplevelsen av et internasjonalt fellesskap.

⁴²⁶ Se kapittel 1, s. 26.

⁴²⁷ Riksantikvaren, WHC Nomination Documentation (Bryggen).

⁴²⁸ ICOMOS, *Advisory Body Evaluation* (Bryggen).

⁴²⁹ A. Assmann, «Canon and Archive», 100.

Ordboken definerer «internasjonal» som noe «som gjelder flere nasjoner eller stater, mellomfolkelig».⁴³⁰ Verdensarvkonvensjonens fellesskap er i så måte internasjonalt. Hanseatene, som var tyske kjøpmenn, kom fra byer i Nord-Europa og drev internasjonal handel. De fleste hadde sin base i Det tysk-romerske riket,⁴³¹ men ikke alle. Tallin og Visby er eksempler på byer som lå utenfor Det tysk-romerske riket. Organisasjonen kan dermed anses som til dels internasjonal. Europas grenser er imidlertid ikke de samme i dag som de var på Hansaforbundets tid. Langt flere av hansabyene befinner seg i dag i ulike land. Det internasjonale aspektet ved hansaforbundet har dermed fått en mer internasjonal dimensjon. Hanseatene hadde også utenlandskontorer i Brügge, London og Novgorod i tillegg til Bergen. Selv om hanseatene kjøpte matvarer og lignende fra Bergen og byens omland, benyttet seg av byens prostituerte, hadde konkubiner og, mot slutten av perioden i noen grad omgikk lokale kjøpmenn, var det viktig for Hansaforbundet at hanseatene i stor grad skulle holde seg for seg selv. De skulle være lojale mot Hansaforbundet, og relasjoner til lokalbefolkningen ville kunne sette den lojaliteten på prøve. Selv om man i dag ikke ser på hanseatene som utbyttere, var de likevel en gruppe som på mange måter var adskilt fra resten av Bergens befolkning. Selv etter 1754, da Det norske kontor tok over for Det tyske kontor, var språket deres fremdeles tysk.⁴³²

Bergen var internasjonal lenge før hanseatenes handelsdominans. Forvaltningsplanen løfter også frem Bryggen som havnekvarter og tidlig handelssete som del av verdensarven. Det er imidlertid begrenset til handel og frakt av varer, ikke de menneskene som levde i og besøkte Bergen de første par hundre årene. Dette internasjonale aspektet ved Bergens historie er heller ikke relevant i verdensarvsammenheng. Ikke-hanseater figurerer kun som støtte til verdensarvfortellingen. De menneskene som bodde og arbeidet på Bryggen før (og samtidig med) hanseatene – inkludert kvinner og barn – nevnes aldri. Heller ikke tilreisende handelsmenn, håndverkere eller tilflyttere til Bergen fra utlandet og fra Bergens omland er av betydning. I lokal sammenheng er likevel Bergens internasjonalt rettede profil viktig. Flertallet av Bergens befolkning var – selv da hanseatenes virksomhet i Bergen var på høyden – ikke hanseater. De fleste tilflytterne kom likevel antageligvis fra Bergens omland.⁴³³

⁴³⁰ Bokmålsordboka, s.v. «internasjonal», besøkt 17.06.2022, <https://ordbokene.no/bm/26981/internasjonal>.

⁴³¹ Det tysk-romerske riket var et keiserdømme som eksisterte fra 962 e.Kr. til 1806. Grensene varierte, men omfattet store deler av Vest-Europa, blant annet dagens Tyskland, Nederland, Øst-Belgia og Nordøst-Frankrike. Se Arntzen, «Det tysk-romerske riket».

⁴³² Nesse, «1750–1850: The disappearance of German».

⁴³³ Hammerborg, *Bergenserene: en historisk analyse*, 23–24.

Sjøveien har alltid vært viktig i Bergen, og impulsene fra utlandet var der, helt fra 1100-tallet. Blant annet har to sentrale middelalderbygninger, Mariakirken (1100-tallet) og Håkonshallen (1200-tallet), en arkitektur som blant annet bærer preg av engelsk innflytelse.⁴³⁴ Kongsgårdens utforming og utvikling, fra åpent til befestet anlegg på 1200-tallet fulgte også trender i Europa.⁴³⁵ Internasjonal idé- og kulturutveksling bidro også til at Norge i perioden 1274–1277 fikk et lovverk (blant andre Magnus Lagabøtes landslov og bylov) på høyt internasjonalt nivå, som skulle bli gjeldende for hele landet, frem til 1600-tallet.⁴³⁶ I tillegg kom det mot slutten av middelalderen en del innvandrere av lavere sosial status fra Skottland, Orknøyene, Shetland og Færøyene.⁴³⁷ Den historiske handelen med England og Skottland er også spesielt interessant fordi Storbritannia per i dag er den største importøren av norske varer.⁴³⁸ Fortellingen om det flerkulturelle middelaldersamfunnet, med mennesker fra ulike land, med ulike yrker, bakgrunn og erfaringer, er også gjenkjennelig i dagens flerkulturelle samfunn. Denne delen av den internasjonale historien overskygges av verdensarvfortellingen. Den har imidlertid potensiale til å skape eierskap til historien også hos mennesker som ikke er født og oppvokst i Bergen.

Verdien av verdensarv

Verdensarvkonvensjonen definerer verdensarv som kultur- og naturarv med verdi for hele menneskeheten.⁴³⁹ I tillegg finnes det kriterier og krav til hvilken kultur- og naturarv som kan skrives inn på verdensarvlisten. Det presiseres imidlertid ikke hvorfor *akkurat disse* kriteriene definerer spesielt verdifull kulturarv. Det er altså noe ved denne kulturarven som er gjenkjennbart som et udefinert «noe» som hele verdens mennesker antas å være enige om. Ifølge en UNESCO-publikasjon fra 2016 ble ikke «outstanding universal value» definert før i retningslinjene fra 2005. Denne definisjonen, som fremdeles er gjeldende, lyder: «Outstanding Universal Value means cultural and/or natural significance which is so exceptional as to transcend national boundaries and to be of common importance for present and future generations of all humanity.»⁴⁴⁰ Denne definisjonen er veldig vid og kan sannsynligvis romme det meste, om man bare argumenterer tilstrekkelig godt for saken. Kanskje kunne også

⁴³⁴ Helle, «Bergenhusområdet i middelalderen», 20–21; Lidén, *Mariakirken i Bergen*, 9–11, 14–15.

⁴³⁵ Lidén, «Monumentalarkitekturen i Bergen i middelalderen», 122–123.

⁴³⁶ Sunde, «Lovgjeving i kongsgarden i Bergen», 46, 62.

⁴³⁷ Holland: Egentlig grevskapene Holland, Zeeland og Friesland. Helle, *Kongsete og kjøpstad*, 800–805.

⁴³⁸ «Utenrikshandel med varer», Statistisk sentralbyrå (nettside), Statistisk sentralbyrå, oppdatert 15.08.2022, <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/utenrikshandel/statistikk/utenrikshandel-med-varer>.

⁴³⁹ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention, s. 1; UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), 49–53.

⁴⁴⁰ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 49.

verdensarvstedet Bryggen vært innskrevet på et bredere grunnlag enn det som er tilfelle i dag. Bruken av ordet «universell» har, som nevnt, også vært kritisert.⁴⁴¹ Ser man på utviklingen av kriterier og retningslinjer og følger linjene gjennom den enkelte statsparts nominasjon via rådgivende organer til Verdensarvkomiteen er det klart at både begrepsforståelse og praksis har endret seg.⁴⁴² Dette illustrerer også hvor subjektivt og kulturelt betinget kulturarvens verdi er.

«We are not asking you to save the world. Just its greatest places»,⁴⁴³ står det på nettsiden «People protecting places», som er et samarbeid mellom UNESCO og blant annet National Geographic. Konsekvensen av dette utsagnet er at resten ikke er like viktig å redde. Samtidig står det i Verdensarvkonvensjonens artikkel 12 at kultur- og naturarv som ikke kommer på listen likevel kan ha fremragende universell verdi «for purposes other than those resulting from inclusion on these lists».⁴⁴⁴ Dette presiseres imidlertid ikke nærmere. På lignende måte forteller retningslinjene fra 1978 at man kan regne med en viss uenighet omkring hva som er universelt verdifullt: «Some properties may not be recognized by all people, everywhere, to be of great importance and significance. Opinions may vary from one culture or period to another.»⁴⁴⁵ Muligheten for uenighet kommuniseres ikke tilsvarende tydelig i de nyeste retningslinjene.

Disse forskjellene mellom ulike kulturers oppfatning og verdsetting av kulturarv har imidlertid ført til at ikke-europeiske kulturer har vært, og er, dårlig representert på verdensarvlisten. UNESCO understreker verdien av det kulturelle mangfoldet, men løfter samtidig frem noens kulturarv og ikke andres.⁴⁴⁶ Representativitet har dermed blitt et viktig tema. Dersom verdensarv skal være et konsept som er gyldig i hele verden, må ulike kulturer kunne oppleve at *deres* kulturarv regnes som verdifull. Dette er en diskusjon som også har ført til endringer i kriterier og retningslinjer. I dag er det et uttalt mål at verdensarvlisten skal ha et representativt utvalg av kulturarv fra hele verden.⁴⁴⁷ Det er imidlertid ikke alle kulturer som anser bevaring

⁴⁴¹ Se blant annet Harrison, *Heritage: Critical Approaches* 64, 110–111, 115–123, 145–162; Rakic og Chambers, «World Heritage: Exploring the Tension»; Smith, *Uses of heritage*, 95–102; Tucker og Carnegie, «World Heritage and the Contradictions».

⁴⁴² Hølleland, *Practicing World Heritage*; Meskell, *A future in Ruins*.

⁴⁴³ People Protecting Places (nettside), UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme, <http://www.peopleprotectingplaces.org>.

⁴⁴⁴ General Conference of UNESCO, World Heritage Convention, artikkel 12.

⁴⁴⁵ UNESCO World Heritage Committee, *Operational Guidelines* 1978, punkt 6.

⁴⁴⁶ General Conference of UNESCO, 2003 Convention, s. 3–4; Karlström, «Spiritual Materiality», 343; Smith, *Uses of Heritage*, 95–102.

⁴⁴⁷ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines*, 2021, punkt 54–59.

av materielle verdier som noe positivt. For eksempel bør man, fra et buddhistisk perspektiv, ikke holde fast på noe i den materielle verden.⁴⁴⁸ Det vil dermed være kulturer som hverken ønsker å være representert på en liste over fysiske verdensarvverdier, eller som vil kunne slutte seg til ideen om at verdensarvsteder er verd å ta vare på.

Hvilken kulturarv som kommer på verdensarvlisten, er i stor grad også et politisk spørsmål. Selv om både menneskerettigheter og en mer representativ verdensarvliste er satt på dagsorden, er det til syvende og sist Verdensarvkomiteen som avgjør hvilken kulturarv som får verdensarvstatus. Verdensarvkomiteen består av 21 statsparter, som jevnlig velges blant medlemslandene.⁴⁴⁹ Tross de nye idealene har den geografiske skjevheten bare blitt større i løpet av perioden 2017–2021.⁴⁵⁰ I nyere tid har Verdensarvkomiteen også blitt kritisert for å trosse vurderinger fra fagorgan som ICOMOS, ICCROM og IUCN, og tatt avgjørelser basert på politiske allianser.⁴⁵¹

Verdiskaping

Verdensarv er ikke viktigere enn annen kulturarv. Det er likevel ikke til å komme forbi, at verdensarvstatusen er en internasjonal anerkjennelse av verdi. Denne anerkjennelsen øker også den aktuelle kulturarvens markedsføringsverdi. Som UNESCO-konsulent James Rebanks uttrykte det i forbindelse med britiske Lake district: Fremragende universell verdi er en «globally endorsed message that could sell this destination».⁴⁵² I tråd med dagens fokus på verdiskaping er også Bryggens «hovedoppgave» å være Bergens kanskje viktigste turistattraksjon. Bergen er lett tilgjengelig for cruisetrafikken, og blir i sommersesongen jevnlig invadert av små og store grupper av turister som vil oppleve Bergen på noen timer. I sommersesongen gjør det store antallet besøkende at man periodevis går i kø både innimellom husrekkene og på området foran. Bergen hadde i 2018 til sammen 3,3 millioner gjestedøgn og cruiseturister på dagsbesøk.⁴⁵³ Verdensarvstedet Bryggen er en av de best besøkte turistattraksjonene i byen. Antall besøkende stiger år for år, og passerte to millioner besøkende

⁴⁴⁸ Karlström, «Spiritual Materiality», 339.

⁴⁴⁹ «The World Heritage Committee», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 25.09.2022, <https://whc.unesco.org/en/committee/>.

⁴⁵⁰ Riksantikvaren og Miljødirektoratet, *Norge i Unescos verdensarvkomité*, 11.

⁴⁵¹ Meskell, A future in ruins, 99–102, 107–108, 124–127; Riksantikvaren og Miljødirektoratet, *Norge i UNESCOs verdensarvkomité*, 13.

⁴⁵² Rebanks, *How the Lake District*, 22.

⁴⁵³ Menon Economics, *Ringvirkninganalyse av reiselivet i Bergen*, 5.

i 2019.⁴⁵⁴ Omtrent åtti prosent kommer i perioden mai til september.⁴⁵⁵ Turistene dominerer. Det er forståelig at turistene oppsøker Bryggen, både på grunn av verdensarvstatusen og fordi det er en gratis turistattraksjon. En selfie foran det pittoreske Bryggen gjør seg godt når man skal vise at man har vært på Bryggen, eller i Bergen. I og med at åtti prosent av de besøkende kommer i sommersesongen, blir det ofte trangt om plassen. At Bryggen i perioder har en utfordring når det gjelder overturisme er kjent, og før koronaviruset snudde opp ned på samfunnet, var det snakk om at turistgrupper skulle måtte betale for å besøke verdensarvstedet.⁴⁵⁶ Stiftelsen Bryggen arbeider også med å regulere den kommersielle guidingen innenfor deres eiendom.⁴⁵⁷ I reiselivsnæringens *Destinasjonsstrategi* for Bergen er et av målene frem mot 2030 at det ikke skal være noen overturisme i Bergen.⁴⁵⁸ Det skal brukes «aktiv besøksforvaltning» og man skal ta hensyn til både turister og lokalbefolkning. Man ønsker å være et bærekraftig reisemål. Samtidig skal man utnytte den kapasiteten som er tilgjengelig. Ikke minst skal man jobbe for størst mulig grad av helårsdrift av reiselivstilbudene i Bergen. Dette er selvfølgelig et viktig mål for å sikre levedyktige bedrifter, og et naturlig mål for et destinasjonsselskap. Økt sysselsetting er også en positiv verdi for lokalbefolkningen.

Verdiskaping og krav til egeninntjening er grunnleggende også de fleste offentlige dokumenter som omhandler kulturarv.⁴⁵⁹ Til tross for at kulturarv og historie anerkjennes som viktig for lokalmiljø og identitet, nedtones dette i offisielle dokumenter som omhandler det konkrete arbeidet med verdensarven.⁴⁶⁰ Dette viser den verdiskapingstrenden som preger, ikke bare reiselivsnæringen, men også kulturlivet og kulturminnevernet. Det er tilsynelatende også turistene som er den viktigste målgruppen for den aktiviteten som drives på Bryggen. Per i dag kan man nok si at lokalbefolkningen oppleves som en sekundær målgruppe i forhold til turistene. Lokalbefolkningen blir dermed relevant i den grad de bidrar til inntjening gjennom vinterhalvåret.

⁴⁵⁴ Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, *Årbok 2019*, 6–8; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 52. Koronaepidemien har ført til nedgang i turisttrafikken også på Bryggen, noe jeg ser bort fra i denne sammenhengen.

⁴⁵⁵ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 52.

⁴⁵⁶ Gausen, «Neste år må turistgrupper betale», *Bergens Tidende*, 02.07.2019.

⁴⁵⁷ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 59.

⁴⁵⁸ Visit Bergen, *Bergen: Destinasjonsstrategi 2021–2023*, 56.

⁴⁵⁹ Se eksempelvis Meld. St. 8 (2018–2019), 59–60; Meld. St. 23 (2020–2021), 103; Miljødirektoratet, *Veileder: søke om autorisasjon*, 2, 3, 10.

⁴⁶⁰ Klima- og miljødepartementet, «Plan for prioriteringer»; Miljødirektoratet, *Veileder: søke om autorisasjon*; Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*.

Verdensarvstedet promoteres som «levende».⁴⁶¹ Det er imidlertid ikke innlysende hva som ligger i uttalelsen. Verdensarvstedet er i bruk, men på en helt annen måte enn den opprinnelige bruken. Det er også naturlig. Tidene har forandret seg, og hverken bo- eller arbeidsforhold ville vært akseptable etter dagens standard. I turistsesongen er det mye liv inne på verdensarvområdet, men når turistene drar er det ganske stille og mange av bedriftene sliter med inntjeningen. Man kan spørre seg om det dermed er turistene som gjør verdensarvstedet «levende». Verdensarvstedet Bryggen er altså ikke bebodd, men i bruk.

Det Hanseatiske Museum, som er en del av verdensarvstedet, ligger litt for seg selv på andre siden av murbyggen og hadde kapasitetsutfordringer allerede på 1960-tallet.⁴⁶² Verdensarvstedet Bryggen for øvrig består i stor grad, men ikke utelukkende, av bedrifter som er avhengige av turisttrafikken.⁴⁶³ Fasaderekken preges av troll og Bryggen-suverirer. Bakenfor ligger blant annet gallerier, gavebutikker, en te-butikk, kafé og restauranter. Når så lokalbefolkningen, utenfor turistsesongen, stikker hodene inn bak fasadene er mange av dem ikke sjelden stengt.⁴⁶⁴ Deres tilstedeværelse på internett er ofte begrenset. Der er også noen kontorer i trehusene. Disse oppsøker man imidlertid i hovedsak når man har et spesifikt ærend der, og de trekker i så måte hverken turister eller lokalbefolkning. Utestedet Sjøboden er blant unntakene som i stor grad også trekker lokalbefolkningen. Det har imidlertid ikke vært problemfritt. Forholdet mellom bevaring og tilpasning til moderne bruk har til tider ført til mer eller mindre åpen konflikt mellom ulike aktører. Stiftelsen Bryggen har hatt en sterk posisjon på Bryggen. Som eier av drøyt halvdel av bryggegårdene, og uttalt pådriver for bevaring av hele Bryggen, har stiftelsen hatt en sterkere eierposisjon enn de fleste andre eierne. Stiftelsen Bryggen, med arkeologen Asbjørn Herteig i spissen, fikk stor innflytelse på hvordan bryggegårdene skulle restaureres og hvordan bygningene skulle tilpasses dagens bruk. Det har blant annet vært konflikt rundt utesteder og uteservering, både innenfor og utenfor verdensarvstedet.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ «Bryggen i Bergen», Visit Bergen (nettside) Visit Bergen, besøkt 30.11.2021, <https://www.visitbergen.com/ting-a-gjore/bryggen-i-bergen-p878553>.

⁴⁶² Bergen byarkiv, Bernt Lorentzen til rådmannen for 3. avd., 15.12.1969.

⁴⁶³ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 59.

⁴⁶⁴ Svendsen, «Vil ha meir handel på Bryggen», *Bergens Tidende*, 22.12.2009.

⁴⁶⁵ Lidén, *Forfall og gjenreising*, 119–121; Riksantikvarens fotoarkiv, Brevveksling angående konflikt mellom Olav Thon og Asbjørn Herteig / Stiftelsen Bryggen.

Herteig hadde fra tidlig på 1960-tallet ambisjoner om at Bryggen skulle være et senter for brukskunst. Et slikt senter, mente han, ville være lett å passe inn i de gamle bygningene og kanskje også underbygge den gamle atmosfæren. Dette ble delvis realisert i løpet av 1960- og 1970-tallet.⁴⁶⁶ Stiftelsen Bryggen har fremdeles mange leietagere i denne kategorien, og er også tydelig på at det i hovedsak er bruken som må tilpasses de gamle bygningene, ikke motsatt.⁴⁶⁷ Både eiere og leietagere er imidlertid avhengige av at driften er økonomisk bærekraftig.

I den retrospektive erklæringen om Bryggens fremragende universelle verdi fra 2013 påpekes det at økt turisttrafikk har ført til etablering av restauranter og turistforretninger.⁴⁶⁸ Her sies det eksplisitt at området har blitt endret som følge av økt turisme. Dette påvirker selvfølgelig også lokalbefolkningens forhold til Bryggen. Selv om bergenserne trekkes til uteserveringen på varme sommerdager, er det nok mange som holder seg unna i den «verste» høysesongen, når turistene inntar Bryggen. Turistene er viktig for den lokale reiselivsnæringen, men også for restauranter, kafeer, museer, gallerier og ikke minst for suvenirbutikkene.

Som følge av koronapandemien, nedstenging og sviktende cruisetrafikk til byen, har turistnæringen de siste par årene slitt økonomisk. Bryggen og Torget er eksempler som trekkes frem som turistattraksjoner som er avhengig av turistene.⁴⁶⁹ To steder i Bergen sentrum som historisk sett har vært viktige for lokalbefolkningen kan ikke lenger overleve uten turistene. Bergen har ikke noe torg i tradisjonell forstand. Det er ikke lenger et sted der lokalbefolkningen kjøper sine varer. Den primære målgruppen er turistene. Leietagere på Bryggen forteller også at det er utfordrende å trekke lokalbefolkningen innover bak fasadene, på grunn av restriksjoner på skilting, og at det mangler en felles markedsføringskanal.⁴⁷⁰

Verdensarv og lokalt eierskap

Kulturarven rundt Vågen består rent fysisk av gjenstander fra fortiden. Samtidig representerer de byggeskikker og teknikker, handel, tro, samfunn og menneskers liv. Det er flere hundre år gammelt treverk, steiner og murer man kan berøre. Det er fortellinger om mennesker som har

⁴⁶⁶ Lidén, *Forfall og gjenreising*, 95–96.

⁴⁶⁷ «Oversikt over Stiftelsens leietagere», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 08.10.2022, <https://stiftelsenbryggen.no/besok-bryggen/stiftelsens-leietakere/>; «Eiendomsforvaltning», Stiftelsen Bryggen (nettside), Stiftelsen Bryggen, besøkt 17.11.2021, <https://stiftelsenbryggen.no/stiftelsen-br/eiendomsforvaltning/>.

⁴⁶⁸ UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements (2013)*, 262.

⁴⁶⁹ Rosef og Skålevik, «Slår alarm om turismen», *E24*, 15.09.2020.

⁴⁷⁰ Cook, «Den store bryggesjauen», *Natt og Dag*, 08.10.2012; Svendsen, «Vil ha meir handel på Bryggen», *Bergens Tidende*, 22.12.2009.

levd og arbeidet i byen, om et område og et samfunn som har utviklet seg i nesten tusen år. En kultur og et samfunn som er borte, men som også fremdeles eksisterer, om enn på en annen måte. Verdensarven står i sammenheng med trehusbebyggelsen i bykjernen, men også i hele landet. Man har i Norge fortsatt å bygge i tre. Norge driver fortsatt med handel. Fiskeeksport er fremdeles en viktig del av dette. Den prestisjetunge Norges Handelshøyskole har sin beliggenhet i Bergen.⁴⁷¹ Bergen har også landets eneste byuniversitet, etter forbilde av de eldste universitetene i Europa. Kulturarven representerer i så måte både brudd og kontinuitet. Samtidig er kulturarven bygninger, bygningsrester, gjenstander og fortellinger som er en del av menneskers liv i dag. De er en del av et nabolag. De er arbeidssted. De er omgivelser for uteservering og konserter, utsikt fra bussen, bilen, sykkelen eller båten. De er identitetsmarkører og turistmagneter.

Eierskap til historie og kulturarv bidrar til å skape opplevelsen av å tilhøre et kulturelt fellesskap. Tilhørigheten til et identitetsfellesskap påvirker hvordan vi forholder oss til samfunnet – og menneskene – rundt oss. Det kan på sitt verste føre til diskriminering, undertrykkelse og krig. På sitt beste fører det til trygghet, selvtillit og dugnadsånd. Dette påvirkes av hvilke fortellinger som formidles. Verdensarv «tilhører» per definisjon hele menneskeheten, og den enkelte statspart har forpliktet seg til å gjøre verdensarven tilgjengelig for alle.⁴⁷² Dette utelukker imidlertid ikke det lokale eierskapet. Meskell hevder at hvis bevaring av kultur- og naturarv skal bidra til å skape fred, må man inkludere de menneskene «who matter the most, whose heritage it is».⁴⁷³ Siden Bryggen ligger i Bergen sentrum og er en del av Bergens historie, er det naturlig at Bergens befolkning har en annen type eierforhold til Bryggen enn besøkende fra Tyskland, USA, Japan eller Narvik. Verdensarvkonvensjonens idé om et globalt kulturelt fellesskap eliminerer ikke behovet for tilhørighet til stedet der man bor eller har sine røtter.

Et kulturelt fellesskap er et konstruert, men reelt, fellesskap, bundet sammen av kulturell erindring. I motsetning til sosiale grupper er det kulturelle fellesskapet ikke avhengig av felles erfaringer. Den kulturelle erindringen overføres ved at ulike fortellinger om et «oss» formidles, og at mottageren tar imot fortellingene som en del av «vår» historie. Disse fortellingene blir en

⁴⁷¹ Folkestad, «NHH fått prestisjetung akkreditering», *NHH Bulletin*, 11.05.2022.

⁴⁷² «World Heritage», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 16.08.2021, <https://whc.unesco.org/en/about/>.

⁴⁷³ Meskell, *A Future in Ruins*, xv–xix.

del av en felles referanseramme for alle som tilhører dette fellesskapet. Selv om bergensernes kulturelle erindring går tilbake til Olav Kyrre i 1070, betyr ikke det at bergensere er uvanlig interessert i historie. Både verdensarvstedet Bryggen, Mariakirken, Rosenkrantzårnet og Håkonshallen er viktige elementer i Bergens bybilde. De har en forbindelse til byens tidlige historie, men langt viktigere er det kanskje at de «alltid» har vært der. De er en del av den kulturelle forestillingen om «Bergen».

Gjennom sin offisielt definerte universelle verdi tilhører verdensarvstedet Bryggen ulike kulturelle sammenhenger. Gjennom forbindelsen til hanseatene plasseres det innenfor rammene av den hanseatiske kulturen. Det forvaltningsplanen skiller ut som «havnefunksjon og tidlig handelssete», «bygningstradisjon» og de fleste av de «oppsluttende verdiene» er elementer som knytter verdensarvområdet også til lokalhistorien, og til en større norsk historie. Uavhengig av verdensarvstatus og oppfyllelse av verdensarvkriterier er også verdensarvstedet en del av Bergen bys historie.

Ideen om at en del kulturarv har en universell verdi bærer også i seg en standardisering og en fastlåsing av verdi.⁴⁷⁴ Det skapes et hierarki der internasjonal verdi er viktigere en nasjonal og lokal kulturell verdi.⁴⁷⁵ Det er en gang for alle slått fast at verdensarvstedet Bryggen er bærer av hanseatenes historie i Bergen. Rammene er satt. De kan selvfølgelig endres, men det er en omfattende prosess. I dag arbeider man med mindre grensejusteringer, som kan godkjennes innenfor den nåværende verdensarvstatusen. Større endringer krever ny nominasjonsprosess.⁴⁷⁶ Kulturarv som har fått sin verdi formelt definert blir på den måten mindre dynamisk. Kanskje er dette vanskelig å unngå i et internasjonalt system. Det er likevel ikke helt uproblematisk.

Den delen av Bryggen som befinner seg innenfor verdensarvstedet har blitt tildelt en spesifikk oppgave: å representere hanseatenes tapte kultur i Bergen. Det er denne tapte kulturen som oppfyller verdensarvkonvensjonens kriterium III. Det er i hvert fall den kulturen som har blitt definert som av verdensarvverdi.⁴⁷⁷ Siden hanseatenes tid på Bryggen har forbindelsen til hanseatene vært klar. I verdensarvsammenheng har hanseatene imidlertid nærmest monopol på Bryggens historie. I den grad de «fremragende universelle verdiene» representerer verdier

⁴⁷⁴ Tucker og Carnegie, «World Heritage and the Contradictions», 73.

⁴⁷⁵ Lixinski, «Det immaterielle Røros», 214.

⁴⁷⁶ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 163–165.

⁴⁷⁷ UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements* (2013), 262.

utenfor den hanseatiske kulturen, er det handelsfunksjon og bygningstradisjon som løftes frem. Den byen som etablerte seg fra Bryggen og rundt Vågen, var imidlertid mer enn kun handel og bygninger. Den var også mennesker, familier og hverdagsliv. Dette er aspekter som riktignok trekkes frem i den faste utstillingen på Bryggens Museum, men dette er *ikke* en del av verdensarven. Den kulturen som løftes frem i verdensarvsammenheng er hanseatenes mannsamfunn.

Som omtalt i kapittel 1 er *Bryggen* en flertydig betegnelse.⁴⁷⁸ Bryggen har ikke verdensarvstatus. Kun det geografisk avgrensede *verdensarvstedet Bryggen* har verdensarvstatus. Denne flertydigheten vanskeliggjør kommunikasjon rundt både verdensarvstedet og Bryggen for øvrig. Det vanskeliggjør også historiefremstillingen. Enda mer forvirrende blir det når man også benytter betegnelsen *Tyskebyggen*, som henviser til Bryggen som hanseatenes domene. Dette representerer imidlertid en senere epoke i forhold til betegnelsen Bryggen. I tillegg kommer den engelske versjonen av Tyskebyggen, *The German Warf*. Den flertydige betegnelsen *Bryggen* bidrar også til feilkommunikasjon og vanskeliggjør fremstillingen. Ideelt sett skulle man derfor endre dette, slik at forskjellen ble tydeligere. Man kunne muligens se for seg at området Bryggen kunne skifte navn. Denne løsningen ville dog være uheldig, siden den ville frata lokalbefolkningen eierskapet til det historiske navnet på området. Siden Bryggen er et gammelt navn på hele området, kunne man kanskje gitt verdensarvstedet et nytt navn, eksempelvis «De gamle bryggegårdene». Markedsføringsmessig kunne navneskiftet kanskje by på noen midlertidige utfordringer. En slik navneendring ville imidlertid kunne sette verdensarvstedet inn i den lokalhistoriske sammenhengen og bidra til å synliggjøre lokalbefolkningens eierskap til Bryggen.

Det finnes mange eksempler på feil og misvisende informasjon om Bryggen / verdensarvstedet Bryggen. Norges Verdensarv gav i 2020 ut en bok om de norske verdensarvstedene, med støtte fra Riksantikvaren og Miljødirektoratet. Kapittelet om verdensarvstedet Bryggen er misvisende både når det gjelder de historiske forholdene og hva som faktisk er verdensarv.⁴⁷⁹ Blant annet får man både inntrykk av at Mariakirken var «tyskekirke» fra 1100-tallet og at runeinnskripsjoner fra bryggenutgravningene er verdensarv.⁴⁸⁰ Den hanseatiske fortellingen formidles også på ulike nettsteder rettet mot turister. Det finnes per i dag ingen offisiell nettside

⁴⁷⁸ Se kapittel 1, s. 14.

⁴⁷⁹ Bryde, *Verdensarven i Norge*, 46–67.

⁴⁸⁰ Bryde, 58–59, 64–65.

som formidler historien om Bryggen og Bergen, men noen som har bruddstykker. Så sent som juli 2021 lå det en videosnutt på Visit Bergens nettsider, som gav et misvisende inntrykk av hanseatenes rolle i Bergen.⁴⁸¹ I tillegg finnes det en rekke aktører og enkeltmennesker, de fleste uten direkte tilknytning til Bryggen, som deler bruddstykker av historien. I en god del tilfeller er informasjonen misvisende eller direkte feil.⁴⁸² Det finnes per i dag heller ingen kvalitetssikring av guider som har omvisninger på Bryggen. Dette nevnes både i forvaltningsplanen og i rapporten om et fremtidig verdensarvsenter for Bryggen.⁴⁸³

Kulturarv i den gamle bykjernen regnes som verdensarvens oppsluttende verdier og gis dermed en støttefunksjon for verdensarven.⁴⁸⁴ Her ligger det en fare for at kulturarven settes inn i en hanseatisk sammenheng, eller verdensarvsammenheng, uten at verdensarven og hanseatene settes tilsvarende inn i en lokalhistorisk sammenheng. Forholdet mellom verdensarven og den oppsluttende kulturarven vil da bli ensidig. Ulike formidlingsaktører kan selvfølgelig formidle lokale perspektiver, men verdensarvfortellingen, og spesielt forbindelsen til hanseatene, har større gjennomslagskraft internasjonalt. Gjennom justering av grensene for verdensarvstedet er det også en fare for at disse nye elementene fastlåses i fortellingen om hanseatene. Dersom de oppsluttende verdiene, og ikke minst potensielt nye verdensarvelementer som Mariakirken og vinkjelleren, degraderes til å spille en birolle i historien om hanseatene vil det forringe kulturarvens lokale forbindelser. Dette er imidlertid avhengig av hvilke(n) fortelling(er) som formidles. Med opprettelsen av verdensarvsenter og ny satsing på formidling av verdensarvstedet, har man også muligheter for å skape et bedre samspill mellom lokalhistorien og verdensarvfortellingen.

⁴⁸¹ Videoen er fjernet fra visitbergen.no, men dens eksistens og fjerning bekreftes i e-post fra Visit Bergen, 09.06.2021. Videoen kan per 01.11.2022 sees her: <https://www.youtube.com/watch?v=UxIjbygHALs>.

⁴⁸² «Bryggen Harbour in Bergen», Fjord Tours (nettside), Fjord Tours, besøkt 25.03.2022, <https://www.fjordtours.com/things-to-do-in-norway/attractions/bryggen-harbour-in-bergen/>; «Bergen», Lonely Planet (nettside), Red Ventures, besøkt 25.03.2022, <https://www.lonelyplanet.com/norway/bergen-and-the-western-fjords/bergen>; «Bryggen», Lonely Planet (nettside), Red Ventures, besøkt 25.03.2022, <https://www.lonelyplanet.com/norway/bergen-and-the-western-fjords/bergen/attractions/bryggen/a/poi-sig/1292163/360166>; «Bryggen Hanseatic Wharf», Tripadvisor (nettside), Tripadvisor LLC, besøkt 25.03.2022, https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g190502-d246112-Reviews-Bryggen_Hanseatic_Wharf-Bergen_Hordaland_Western_Norway.html; «Bergen: the fjord capital», Visit Norway (nettside), Innovasjon Norge, besøkt 25.03.2022, <https://www.visitnorway.com/places-to-go/fjord-norway/bergen/>; «Bryggen», Wikipedia, Wikimedia Foundation, endret 6.01.2022, <https://en.wikipedia.org/wiki/Bryggen>.

⁴⁸³ Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 25–26; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 81–82.

⁴⁸⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 80.

Retningslinjene presiserer at «the respect due to all cultures requires that cultural heritage must be considered and judged primarily within the cultural contexts to which it belongs».⁴⁸⁵ Dette skulle tilsi at lokalbefolkningen, selv i verdensarvsammenheng, har en kulturell rett til å eie «sin egen» kulturarv. Bergenserne har fremdeles dette kulturelle eierskapet til bergenshistorien, til kulturarven som vitner om denne historien. Rapporten om et fremtidig verdensarvsenter for Bryggen nevner i innledningen verdensarvsentrenes verdi i forbindelse med det lokale eierskapet til verdensarven.⁴⁸⁶ Begrunnelsen for at lokal forankring prioriteres, og for viktigheten av lokalt eierskap, er i denne rapporten imidlertid at fremtidige generasjoner skal forstå verdien av verdensarven og dermed bevare den.⁴⁸⁷ Lokal forankring – tilhørighet, eierskap og identitet – blir da tilsynelatende primært midler som skal sikre fremtidig bevaring av verdensarven.

«Lokal forankring» og eierskap

Ifølge A. Assmann presenteres den kanoniserte kulturarven igjen og igjen, og går på tvers av generasjoner. Hver generasjon må imidlertid tolke den på ny, i forhold til sin egen tid.⁴⁸⁸ Gjennom formidling og nye møter med Bryggen tolkes den på ny. Bryggen kan tolkes inn i nye sammenhenger og gis nye referanserammer. Opplevelsen av Bryggen som ikon, turistfelle eller som vitne til historien, blir dermed påvirket av hvilke fortellinger som formidles og vektlegges. Nytolkning av Bryggens historiske rolle og reforhandling av dens kulturelle verdi er på den måten en viktig del av både historiefortellingen og identitetsbyggingen. Her ligger også muligheter for å fylle ikonet Bryggen med mer innhold, og sette det inn i referanserammer som styrker fortellingen om det internasjonale Bergen, om kulturelt mangfold og inkludering. Dette er verdier som står høyt i kurs i dag, som knytter an til lokal identitet og som ikke heller går på akkord med verdensarvfortellingen. Fortellingen om verdensarvstedet Bryggen er tross alt også en del av Bergen bys historie, og hanseatene en del av det internasjonale Bergen.

Statsviteren og formidleren Frank Årebrot hevdet at det er lettere å bli bergenser enn nordmann, og at «hvis du ikke ser muligheten i den fremmede er du ikke bergenser».⁴⁸⁹ Det betyr selvfølgelig ikke at det bergenske identitetsfellesskapet og patriotismen ikke har sine skyggesider. Det jeg ønsker å trekke frem i denne sammenhengen er imidlertid at kulturarven

⁴⁸⁵ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 81.

⁴⁸⁶ Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 3.

⁴⁸⁷ Riise, 10.

⁴⁸⁸ A. Assmann, «Canon and Archive», 100.

⁴⁸⁹ Årebrot, «De rause bergenserne».

rundt Vågen, og den historien den er bærer av, kan styrke de sidene ved dette fellesskapet som gir rom for nyankomne, som ser muligheter i både tilflyttere og besøkende. Man kan støtte opp om de rause og inkluderende aspektene ved bergensernes fellesskap. Som «eiere» av kulturarven er man i den posisjon at man kan dele «sin» kulturarv med et internasjonalt – globalt – fellesskap. Enhver person – turist, besøkende eller tilflytter – som setter sin fot i Bergen er en potensiell bergensentusiast. Dette appellerer til bergensernes stolthet over byen. Bryggen er også en del av hverdagen og livet i byen. Der er bussholdeplasser, arbeidsplasser, utesteder, uteservering, og av og til Bondens marked. Store internasjonale arrangementer som Tall Ships Races har flere ganger fylt området rundt Vågen med både lokalbefolkning og tilreisende. Håkonshallen fungerer også som konsertlokale blant annet under Festspillene, og på Bergenshus er der flere årlige festivaler. Selv om dette også fører til økt trafikk for verdensarvstedet, foregår det meste andre steder på Bryggen og ellers i området rundt Vågen.

Forvaltningsplanen for verdensarvstedet Bryggen har blant annet en ambisjon om at innbyggerne skal ha «identitet til Bryggen som verdensarvsted».⁴⁹⁰ Det er også et eksplisitt mål å styrke den lokale tilhørigheten.⁴⁹¹ Hva dette i praksis innebærer er imidlertid ikke like klart. Rapporten om et fremtidig verdensarvsenter understreker verdensarvsenterets oppgave som «motor for den lokale forankringen». Den lokale forankringen bør sågar prioriteres fremfor turistenes behov.⁴⁹² Når det begrunnes eller utdypes, handler det i første rekke om fremtidig bevaring av verdensarvstedet og inntektsgrunnlag for bedriftene på Bryggen.⁴⁹³ Man får inntrykk av at lokalbefolkningen er viktig i den grad den er nyttig. Tar man imidlertid på alvor det som sies i både FN-konvensjoner og stortingsmeldinger, at kulturarven er viktig for menneskers trivsel, tilhørighet, selvforståelse og identitet, blir det derimot kulturarven – og verdensarven – som skal være nyttig for lokalbefolkningen. Ikke kun i form av inntekter og arbeidsplasser, men som en del av den felles kulturelle erindrings. Også forvaltningsplanen har en visjon om at verdensarvstedet skal være «viktig for identiteten til bergenserne».⁴⁹⁴ Det forutsetter imidlertid at bergenserne tas på alvor som «eiere» av den lokale kulturarven, som også verdensarvstedet Bryggen er en del av. Derfor er det også viktig å se verdensarven i et lokalt perspektiv, gjennom forbindelsen til lokal identitet. I og med at identitet knyttes «egen»

⁴⁹⁰ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 79.

⁴⁹¹ Verdensarvrådet for Bryggen, 81.

⁴⁹² Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 2–3, 6, 10, 14; UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines 2021*, punkt 12, 39–40; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 81, 102, 129 og 137.

⁴⁹³ Riise, *Verdensarvsenter for Bryggen*, 2, 10.

⁴⁹⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 79.

kulturarv, til opplevelsen av historien og kulturarven som «vår», er det viktig at dette perspektivet er med i omtale og formidling av både verdensarven og øvrig kulturarv. I Bryggens tilfelle betyr det også at historien ikke begynner eller slutter med det verdensarven offisielt representerer. Historien er mer. Ved å fokusere kun på det som innbefattes av verdensarvstatusen blir historien fattig. Når man nå ønsker å trekke inn oppsluttende verdier på en ny måte, og utvide grensene for verdensarvstedet, er det viktig at dette ikke blir kun – eller primært – på verdensarvens premisser. Hverken den kulturarven som tilhører verdensarvstedet Bryggen eller øvrig kulturarv rundt Vågen kan defineres ut fra verdensarvskonvensjonens kriterium III.

UNESCO-konsulent James Rebanks skriver i artikkelen «The stories we tell about places»:⁴⁹⁵ «I have come to the conclusion that whilst we may all have a universal share in World Heritage Sites, we should often be non-voting shareholders [...] World Heritage Sites may belong to all of us, but I think they belong to some of us more than others.» Han fortsetter med å forklare hvordan utvalgte aspekter ved historien blir så internasjonalt viktige at de påvirker lokalbefolkningen negativt. I Dresden i Tyskland valgte man å prioritere andre – lokale – interesser fremfor verdensarvstatusen. Konsekvensen var at verdensarvstedet ble strøket av verdensarvlisten.⁴⁹⁶ Rebanks hevder at hvis man ikke blir flinkere til å samordne verdensarvperspektivene med lokale ønsker, vil man få mange flere Dresden-situasjoner, hvor man velger å gjøre endringer, selv om det betyr å miste verdensarvstatusen.⁴⁹⁷

Verdensarv skal bidra til å skape en form for internasjonalt kulturelt fellesskap. Alle mennesker har i teorien et kulturelt eierskap til verdensarv over hele verden. Som kulturelt fellesskap er det imidlertid underutviklet. Fellesskap må *oppleves* av dets medlemmer for at det skal være et kulturelt fellesskap. Kanskje er dette fellesskapet en utopi på linje med fred i verden, uten at det dermed er mindre viktig å strebe mot. I arbeidet med å gjøre verdensarv til hele verdens kulturarv, må man imidlertid ikke miste av syne de lokale perspektivene. Lokalbefolkningen har en annen type kulturelt eierskap til «sin» kulturarv – enten den har verdensarvstatus eller ikke. Historikeren David Lowenthal hevdet at «for the past to enrich our present, we must make its legacy our very own. [...] Heirs of comingled legacies, we gain more from attachment to

⁴⁹⁵ Rebanks, «The Stories We Tell About Places», 788.

⁴⁹⁶ «Dresden is deleted from UNESCO's World Heritage List», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, 25.06.2009, <https://whc.unesco.org/en/news/522>.

⁴⁹⁷ Rebanks, «The Stories We Tell About Places, 788–790.

many pasts than from exclusive devotion to our "own" – assuming we could decide which past was truly just ours.»⁴⁹⁸ Det behøver med andre ord ikke å være noen motsetning mellom en sterk lokal eierskapsopplevelse og opplevelsen av å tilhøre et større globalt fellesskap. Dersom man i arbeidet med den lokale forankringen anerkjenner det lokale eierskapet – uavhengig av lokalbefolkningens interesse for historie – og tar utgangspunkt i at verdensarvstedet Bryggen er en del av bergensernes kulturarv, vil man kunne legge til rette for at lokalbefolkningen i større grad skal kjenne eierskap også til verdensarvstedet Bryggen.

Oppsummering

Historie og tilhørighet er viktig for menneskers identitet. Den kulturelle erindringen, fortellingen om en felles fortid som ingen lenger husker, er viktig for det lokale fellesskapet og den lokale identiteten. Som verdensarv er verdensarvstedet Bryggen anerkjent som en del av en internasjonal kanon. Bryggen er imidlertid også en del av bergensernes kanon. Det er en del av bergensernes kulturarv og den lokalhistorien den er bærer av.

Verdensarvkonvensjonen bærer i seg ideen om at det finnes kultur- og naturarv som er av verdi for hele menneskeheten. Dette er en internasjonal anerkjennelse som lett kan føre til en favorisering av verdensarvverdier fremfor lokalhistoriske forbindelser. Forvaltningsplanen og rapporten om et fremtidig verdensarvsenter for Bryggen gjenkjenner viktigheten av lokal forankring. Likevel bruker ingen av dem formuleringer som anerkjenner det lokale eierskapet. Verdensarven trekkes ut av den lokale sammenhengen og presenteres som en separat enhet som formidler historien om hanseatene i Bergen, havnekvarter og tidlig handelssete og bygningstradisjon. Dette er dog kun en del av det lokalhistoriske bildet og ikke grunn til at Bryggen er en del av den bergenske kanon. Lokal forankring skal være et fokusområde i arbeidet med verdensarven. Den lokale forankringen blir imidlertid instrumentell dersom man ikke anerkjenner det lokale eierskapet til *hele* lokalhistorien og kulturarven i bykjernen. Eierskapets formål er ikke fremtidig bevaring og verdiskaping. En slik tilnærming skaper ikke forbindelser til den lokale identiteten. Bryggegårdene sluttet aldri å være en del av den lokale kulturarven da den ble verdensarv. Den er begge deler samtidig.

Det ligger gode muligheter for lokal forankring i arbeidet med oppsluttende verdier, buffersone, grensejustering og verdensarvsenter. Det ligger også en fare for at lokalhistorien

⁴⁹⁸ Lowenthal, «The Heritage Crusades and Its Contradictions», 37.

og kulturarven i bykjernen degraderes til å spille en birolle i historien om hanseatene. Samtidig har man i dette arbeidet muligheten til å tydeliggjøre gjensidigheten i de lokale sammenhengene og på den måten også styrke den lokale forankringen.

Kapittel 4 – Arbeid med lokal forankring

Alle nivåer innen verdensarv arbeidet anerkjenner viktigheten av lokal forankring selv om det vektlegges og uttrykkes forskjellig. I dette kapitlet vil jeg ta for meg arbeid med lokal forankring av verdensarvstedet Bryggen. I Bergen vil det i årene som kommer skje flere ting i tilknytning til verdensarven. Buffersone og eventuell grensejustering skal klargjøres og godkjennes. Det skal også opprettes et verdensarvsenter. Jeg vil derfor se på situasjonen som den er i dag, samtidig som jeg vil se på hvilke muligheter som ligger i de nye planene. For å utvide perspektivet vil jeg også sammenligne verdensarvstedet Bryggen med verdensarvstedene Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby på Gotland i Sverige. Hensikten med sammenligningene er å se hva andre verdensarvsteder har gjort for å styrke den lokale forankringen og hvilke konsekvenser det eventuelt har hatt for lokalbefolkningens forhold til verdensarven. De tre verdensarvstedene er ganske forskjellige, og befinner seg på forskjellige stadier i arbeidet med lokal forankring. Jeg vil primært trekke frem elementer som kan belyse arbeidet med lokal forankring av verdensarvstedet Bryggen og dets forhold til Bergens befolkning.

Bryggen og Røros kom tidlig på verdensarvlisten, i henholdsvis 1979 og 1980. Røros ble imidlertid innskrevet på ny i 2010, som Røros bergstad og Circumferensen. Nominasjonsprosessen var da blitt mye mer omfattende, og inkluderte også arbeid med lokal forankring. Røros har også hatt verdensarvsenter siden 2017. Hansestaden Visby fikk verdensarvstatus i 1995. Da hadde innskrivningspraksis og forståelse av verdensarvstatus endret seg fra det opprinnelige, men fremdeles med begrenset fokus på lokal forankring.⁴⁹⁹ Visby har per i dag ikke verdensarvsenter, men det har i nyere tid blitt arbeidet med lokal forankring. Visby er også aktuell på grunn av sin forbindelse til hanseatene. De tre verdensarvstedene har forskjellig begrunnelse, beliggenhet og har hatt ulik utvikling. Jeg vil derfor spørre: Hva kan man i Bergen lære av erfaring fra Røros og Visby i arbeidet med lokal forankring av verdensarvstedet? Hvilke grep har man tatt? Og; kan man si noe om (mulige) konsekvenser av disse grepene?

⁴⁹⁹ UNESCO World Heritage Centre, *Operational guidelines* (1994), punkt 14.

Verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen

Det ble funnet kobbermalm på Røros i 1644. Dette ble begynnelsen på 333 år som gruveby. Tysk teknologi og et miljø av nordmenn, svensker, dansker og tyskere ble utgangspunktet for et unikt fysisk miljø og en unik kultur på et avsidesliggende og relativt utilgjengelig sted.⁵⁰⁰ Før bergverksdriften tok til skal det ha vært kanskje femti fastboende mennesker innenfor det som i dag er Røros kommune.⁵⁰¹ Gravfunn bekrefter at der har vært mennesker der i yngre jernalder og i vikingtiden. Det har vært gårdsdrift i hvert fall fra middelalderen, men de kjente gårdsbrukene fra denne perioden skal ha ligget øde etter pest i senmiddelalderen. Det er også funnet jernvinneanlegg, og det har antageligvis vært omfattende jernutvinning på Røros og distriktet rundt, senest på 1400–1600-tallet, men det er også funnet anlegg av eldre type. Ødegårdene i området begynte å ryddes og befolkes igjen på slutten av 1500-tallet. I tillegg er der grunnlag for å hevde at samer holdt til i området.⁵⁰² Det var likevel ikke noe omfattende organisert lokalsamfunn med definerte rettigheter da bergverket ble opprettet.⁵⁰³ Gruvedriften var ressurskrevende, og bergverket fikk i 1646 tildelt et sirkulært område med en radius på 4 gamle norske mil (ca. 45 km) som skulle dekke ressursbehovet – Circumferensen.⁵⁰⁴ Deler av dette området (Jämtland og Härjedalen) var blitt svensk året før, og ble derfor ikke en del av det tildelte området. Menneskene som bodde innenfor Circumferensen ble pålagt, mot betaling, å utføre arbeid for bergverket.⁵⁰⁵ Bønder fra Os som hadde setre og slåttemarken i dette området ble fordrevet.⁵⁰⁶

Rundt gruedriften ble det bygget et samfunn som var avhengig av både bergverket og det naturen kunne gi. En spesiell kombinasjon av gårdsdrift og arbeid for bergverket utviklet seg på Røros og i regionen rundt. Det ble åpnet gruver på ulike steder, og mindre lokalsamfunn utviklet seg også utenfor bergstaden Røros.⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ «Røros Mining Town and the Circumference», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.12.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/55>.

⁵⁰¹ «Circumferensen, ressursene og området», Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 27.01.2022, <https://verdensarvenroros.no/ressursene-og-området>.

⁵⁰² Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 12.

⁵⁰³ Salvesen, «Røros: verdenskulturminnets historiske røtter», 35–37, 38.

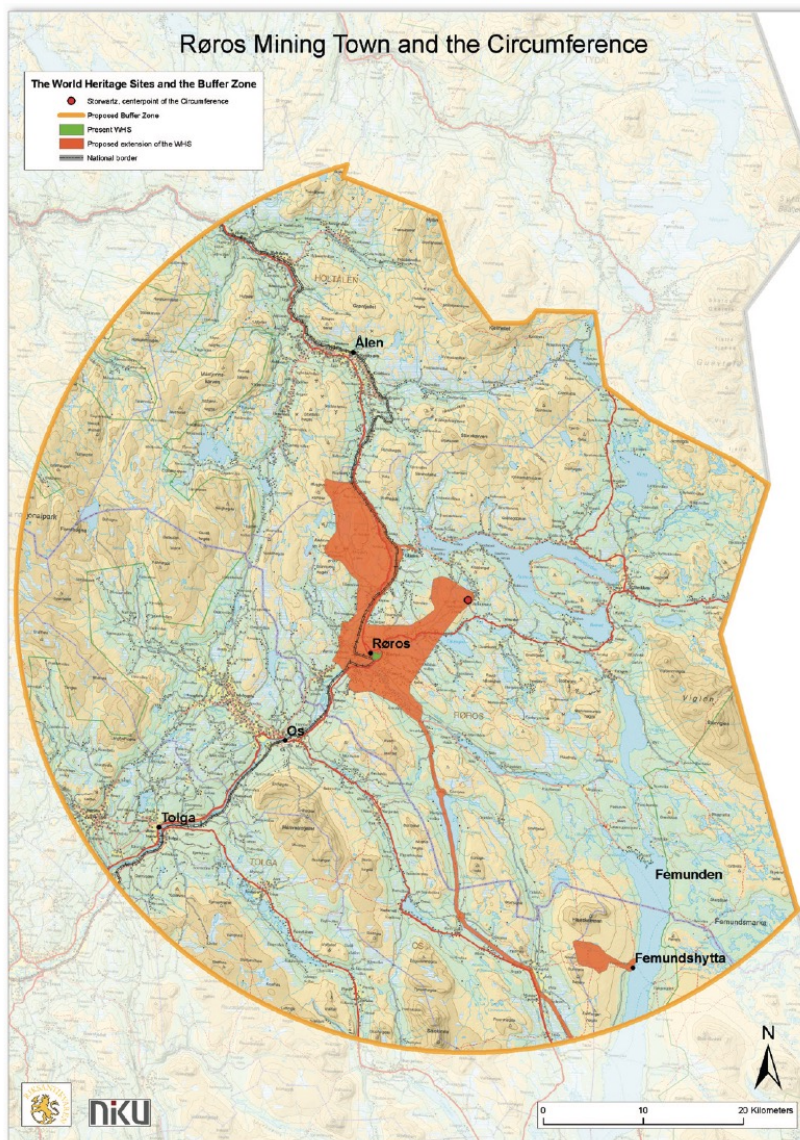
⁵⁰⁴ Salvesen, 43.

⁵⁰⁵ Salvesen, 43.

⁵⁰⁶ «Spor fra før kobberverkets tid», Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 12.07.2022, <https://verdensarvenroros.no/spor-fra-for-kobberverkets-tid>.

⁵⁰⁷ Salvesen, «Røros: verdenskulturminnets historiske røtter», 46–50.

Røros bergstad ble nominert til verdensarvlisten samtidig som Bryggen, men fikk ikke verdensarvstatus før året etter, i 1980. Røros ble innskrevet etter tre kriterier. Kriterium III: «et unikt, eller i hvert fall eksepsjonelt, vitnesbyrd om en kulturtradisjon eller en sivilisasjon som enten fortsatt lever, eller som er forsvunnet». Dette er det samme kriteriet som Bryggen er innskrevet etter. Kriterium IV: «et fremragende eksempel på en bygningstype, et arkitektonisk eller teknologisk miljø eller et landskap som illustrerer en viktig fase eller viktige faser av menneskets historie». Det siste kriteriet er kriterium V: «et fremragende eksempel på en tradisjonell bosetting eller tradisjonell bruk av land eller sjø, som er representativ for en kultur (eller flere kulturer), eller for menneskelig sameksistens med omgivelsene, særlig dersom den er truet som følge av irreversible endringer».⁵⁰⁸

Figur 4.1 Offisielt kart over verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen. *Røros Mining Town and the Circumference – Map of the Extended Property.* UNESCO World Heritage Centre.

⁵⁰⁸ UNESCO World Heritage Centre, *Retningslinjer* (2015), punkt 77; «Røros Mining Town and the Circumference», UNESCO: World Heritage Convention (nettside), UNESCO World Heritage Centre, besøkt 15.12.2021, <https://whc.unesco.org/en/list/55>.

Nyinnskrivningen i 2010 ble gjort på grunnlag av de samme tre kriteriene. Verdensarvstedet ble imidlertid utvidet til å inkludere kulturarv som regnes som viktige for *helhetsbildet* av bergverket og lokalsamfunnet. Det nye verdensarvstedet innebar en utvidelse av verdensarvstedet innenfor Røros kommune, men også utenfor kommunen. Deler av verdensarvstedet ligger nå i kommunene Holtålen, Os og Engerdal. I tillegg er Midtre Gauldal, Tolga og Tynset kommuner berørt av buffersonen.⁵⁰⁹ Dette er kommuner som i ulik grad har vært påvirket av gruvevirksomheten. Det er likevel ikke alt som er inkludert i den nye verdensarvstatusen. Perioden før kobberverket er ikke med, hverken gårdsdrift eller jernutvinning. Samenes jakt- og sankerkultur innebar at de flyttet etter reinflokkene. Derfor er det ikke gjort arkeologiske funn som entydig bekrefter samisk bosetning i området. Det er også kun i nyere tid at forskere har interessert seg nevneverdig for tematikken.⁵¹⁰ Siden det har vært vanskelig å dokumentere den samiske tilhørigheten til området, kom heller ikke denne delen av historien med i nyinnskrivningen. I forvaltningsplanens visjon for 2030 er den sørsamiske kulturens plass i verdensarven «konkretisert og stadfestet». Ifølge tiltaksplanen for 2019–2023 skal det også utredes hvordan denne kulturen, og spor etter den, kan gis verdensarvstatus.⁵¹¹

Verdensarvstedet Hansestaden Visby

Visby på øyen Gotland i Sverige har en historie som går tilbake til steinalderen. Bebyggelsen utviklet seg igjennom vikingtiden, og ble tidlig i middelalderen en viktig by i handelen mellom Øst- og Vest-Europa.⁵¹² Den sentrale beliggenheten i Østersjøen gjorde Gotland attraktiv for handel i området, noe de gotlandske handelsmennene utnyttet godt i handelen med land rundt Østersjøen. De organiserte seg i et handelsgilde (en hansa), og dominerte Østersjøhandelen tidlig på 1100-tallet. Handelsmenn fra områdene rundt Østersjøen flyttet til Visby for å drive handel. Da tyske handelsmenn slo seg ned i Visby etter grunnleggelsen av Lübeck i 1143, ble etter hvert Visby den eneste byen på øyen som fikk drive handel med de tyske byene.⁵¹³ Byen ble dermed også en viktig by for de tyske hanseatene i en periode da hanseatenes internasjonale handelsdominans vokste. Velstanden økte, ikke bare i Visby, men også på Gotland for øvrig, og førte blant annet til at det på 1100- og 1200-tallet ble bygget mer enn 90 kirker på øyen. Det

⁵⁰⁹ Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 12.

⁵¹⁰ Salvesen, «Røros: verdenskulturminnets historiske røtter», 38–40, 42–44; «Spør fra før kobberverkets tid», Verdensarven Røros (nettside), MiST Rørosmuseet og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen, besøkt 12.07.2022, <https://verdensarvenroros.no/spor-fra-for-kobberverkets-tid>.

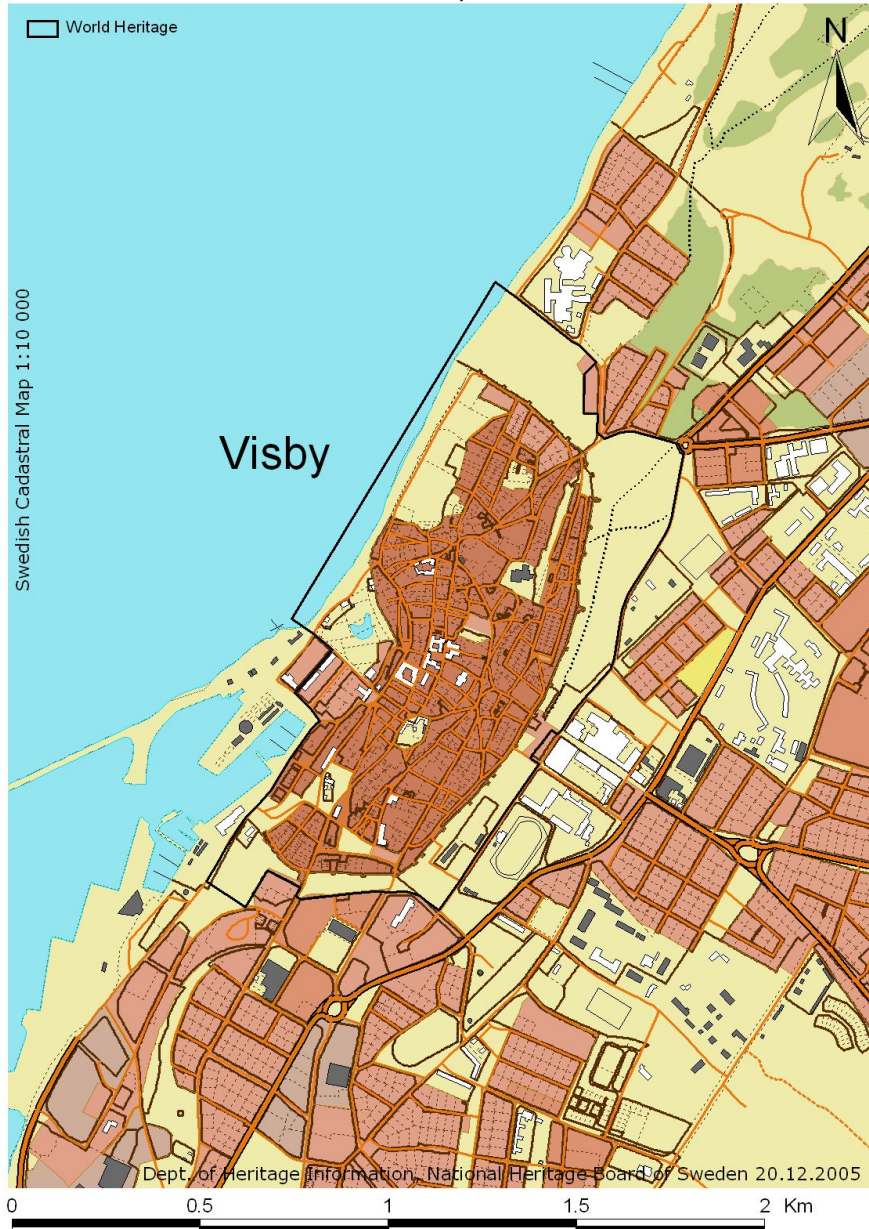
⁵¹¹ Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 24, 83.

⁵¹² Malmros og Hallberg, «A short history», 49–50.

⁵¹³ UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements (2017)*, 37.

tyiske og gotlandske samfunnet eksisterte side om side, og begge gruppene var likestilt i bystyret, og loven ble skrevet på begge språkene. Etter å ha vært en ledende by i Østersjøhandelen i to hundre år, minsket Visbys dominans kraftig i andre halvdel av 1300-tallet i forbindelse med endringer i skipsfart, navigasjon og handelspraksis. I 1361 ble Gotland invadert av Valdemar Atterdag, og var siden under dansk styre frem til 1645.⁵¹⁴

SE-731 Hanseatic Town of Visby

Figur 4.2 Offisielt kart over verdensarvstedet Hansestaden Visby. *Hanseatic Town of Visby – Map of the Inscribed Property.* UNESCO World Heritage Centre.

⁵¹⁴ Malmros og Hallberg, «A short history», 50–52.

Hansestaden Visby fikk sin verdensarvstatus i 1995, etter to kriterier: IV og V, som også er to av Røros' innskrivningskriterier, sitert tidligere. Verdensarvkonvensjonen godkjente en retrospektiv erklæring om universell verdi i 2017. Det som ifølge denne erklæringen oppfyller kriterium IV, er strukturer fra den befestede byen på 1200-tallet, som vitner om tidsperioden 1161–1360 da Visby var de tyske hanseatenes viktigste handelsby. Under kriterium V løftes middelalderbyen frem som et karakteristisk eksempel på menneskelig bosetning som har utviklet seg over tid, men samtidig bevart og inkludert middelalderstrukturene.⁵¹⁵ Verdensarvkomiteens avgjørelse om innskrivning i 1995 nevnte ikke hanseatene i sin begrunnelse, selv om fokuset lå på de samme middelalderstrukturene.⁵¹⁶ Geografisk omfatter verdensarvstedet middelaldermurene og området innenfor, samt vollgraver og åpne flater utenfor murene.⁵¹⁷

Nyinnskrivning og lokal deltagelse

Som nevnt i kapittel 1, involverte nominasjonsprosessen på slutten av 1970-tallet veldig få aktører, noe vi har sett i Bryggens tilfelle.⁵¹⁸ På denne tiden var det hverken krav eller forventning om lokal deltagelse i prosessen, og verdensarvstedene hadde snevert geografisk omfang. I 2010 ble det godkjent en nyinnskrivning av Røros som *Røros bergstad og Circumferensen* etter de samme kriteriene som tidligere. Det nye verdensarvstedet er imidlertid mye større enn det opprinnelige. På kartet over Røros bergstad og Circumferensen kan man se at det opprinnelige verdensarvstedet fra 1980 (markert grønt) var ganske lite. Dagens verdensarvsted (markert oransje) inkluderer det gamle verdensarvstedet, men er mye større. Det inkluderer et stort område rundt det opprinnelige verdensarvstedet, men også en transportrute og et område sør-øst for Røros. Buffersonen (gul ramme) tar utgangspunkt i den gamle Circumferensen og har form av en sirkel, avbrutt av grensen til Sverige og grensen til Tydal kommune.

Nyinnskrivningen av verdensarvstedet Røros forutsatte også en ny nominasjonsprosess, etter nye retningslinjer. Derfor var også prosessen en helt annen enn det den var i 1979/1980. Ikke minst var der nå krav om lokal forankring,⁵¹⁹ og det ble blant annet holdt folkemøter. Kommunene som ble berørt av det planlagte verdensarvområde, Røros, Engerdal, Holtålen, Os

⁵¹⁵ UNESCO World Heritage Committee, *Adoption of Retrospective Statements (2017)*, 38.

⁵¹⁶ UNESCO World Heritage Committee, *Inscription: The Hanseatic Town of Visby*.

⁵¹⁷ Negussie, *Strategi och handlingsplan för världsarvet*, 32.

⁵¹⁸ Se kapittel 1, s. 25–26.

⁵¹⁹ UNESCO World Heritage Centre, *Operational guidelines (2008)*, punkt 123.

og Tolga, skrev i tillegg under på en intensjonserklæring sammen med berørte fylkeskommuner, fylkesmenn, Sametinget, Miljødirektoratet, Klima- og miljødepartementet og Riksantikvaren.⁵²⁰ Hovedtrekkene i denne erklæringen er at man vil bevare og formidle Røros bergstad og Circumferensen på en bærekraftig måte, som bevarer et mangfold av kultur- og naturverdier og styrker lokalsamfunnet. Tolgas del av kulturarven fikk imidlertid ikke verdensarvstatus på grunn av manglende autentisitet. Kommunene som ville bli berørt av buffersonen ble også involvert i prosessen. Midtre Gauldal, Tynset, Tolga og Tydal har deler av Circumferensen i sine kommuner. Da Circumferensen ble foreslått som buffersone, valgte de tre førstnevnte å si ja til dette. Tydal kommune ønsket imidlertid å ta hensyn til andre interesser og valgte å ikke være del av buffersonen, et ønske det ble tatt hensyn til.⁵²¹ Verdensarvstedet strekker seg nå inn i fire ulike kommuner: Røros, Os, Holtålen og Engerdal.⁵²² Selv om nyinnskrivingen fremdeles er knyttet til Røros bergverks historie, representerer det nye verdensarvstedet flere aspekter ved bergverksdriften og lokalsamfunnet enn den opprinnelige innskrivningen. Dette gir også en bedre mulighet til å formidle en mer *helhetlig* fortelling om Røros bergstad og Circumferensen, også innenfor rammene av verdensarven. Inkluderingen av Circumferensen, både i navn og i utstrekning, delvis som verdensarv og delvis som buffersone, understreker at det er et stort område som på ulike måter har vært påvirket av bergverksdriften.

I Hansestaden Visbys tilfelle har det ikke vært noen nyinnskriving. En periodisk rapport fra 2013, nevner imidlertid spesifikt et ønske om å utvide verdensarvstedet til å inkludere blant annet Solberga kloster, st. Göran kirkeruin og det middelalderske retterstedet Galgen.⁵²³ Dette er foreløpig ikke noe som prioriteres, fordi det vil kreve en ny nominasjonsprosess.⁵²⁴ I forvaltningsplanen understrekes det at en slik utvidelse uansett ikke vil ha noe å si for vern av den aktuelle kulturarven.⁵²⁵ Det man ønsker å gjøre er å peke på forbindelse mellom disse kulturarvelementene og verdensarvstedet, noe som er et eget mål i forvaltningsplanen.⁵²⁶

⁵²⁰ Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 89.

⁵²¹ «Vil ikke bli del av verdensarv», *Arbeidets Rett*, 21.05.2008.

⁵²² Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 12.

⁵²³ UNESCO World Heritage Centre, *Periodic Report*, 1.

⁵²⁴ Bekreftes i e-post fra verdensarvssamordnare for Hansestaden Visby, Louise Hoffman Borgö, 21.09.2022.

⁵²⁵ Negussie, *Strategi och handlingsplan för världsarvet*, 45.

⁵²⁶ Negussie, 8, 42.

Det har også vært snakk om en utvidelse av verdensarvstedet Bryggen. Byrådet i Bergen fattet i 2010 et vedtak om at det skulle opprettes et verdiskapingsprogram *Synliggjøring av middelalderbyen*. Som en del av dette programmet skulle det arbeides «for utforming av en søknad om utvidelse av verdensarvområde til å omfatte strekket Domkirken–Skuteviken, eventuelt hele Sandviksbukten».⁵²⁷ En slik utvidelse kunne eksempelvis ha inkludert innskriving etter flere kriterier, og i hvert fall en større tilknytning til lokalhistorien og lokalmiljøet. Som på Røros og i Visby ville dette kreve en ny nominasjon og en eventuell nyinnskriving. Det er på det nåværende tidspunkt ikke noe Norge som statspart ønsker.⁵²⁸ Det som kan være aktuelt i Bryggens tilfelle, er derfor en mindre grensejustering innenfor rammene av dagens verdensarvstatus.⁵²⁹ Ved en grensejustering er det ikke samme krav til prosessen som ved nyinnskriving.⁵³⁰ I dagens Norge forventer man dog gjennomsiktighet i offentlige prosesser. Sammen med dagens fokus på lokal forankring av verdensarven kan man derfor forvente at i det minste aktører som blir direkte påvirket vil bli involvert.⁵³¹ Dette er imidlertid også en mulighet for å involvere lokalbefolkningen som sådan, og også til å få en dialog rundt verdensarvverdiene (de «universelle» verdiene) og lokalhistoriske verdier.

Som nevnt i kapittel 3 ligger det både muligheter og fallgruver i en slik grenseutvidelse innenfor eksisterende verdibegrunnelse. Mariakirken var eksempelvis sognekirke for tyske (hanseatiske) kjøpmenn fra 1408. Det er denne forbindelsen som er interessant i verdensarvsammenheng. Mariakirken ble imidlertid bygget allerede på 1100-tallet, i byens eldste bebyggelsesområde, og var en av byens sognekirker.⁵³² I 1198 og 1248 ble kirken alvorlig skadet i bybrann, med påfølgende restaureringer og utvidelser som er synlige i dag.⁵³³ Kirken er også et annet eksempel på det internasjonale Bergen. Ulike stilelementer peker på at det har vært brukt håndverkere fra Lund i Skåne og fra England.⁵³⁴ Kirken har dermed en historie å fortelle som er mer enn to hundre år eldre enn historien som «tyskekirke». Et større verdensarvsted, kan gjøre det lettere å formidle en mer helhetlig fortelling, som er tilfelle på

⁵²⁷ «Verdiskapingsprogram: synliggjøring av Bergens middelalderkjerne», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, besøkt 10.11.2022, <https://www.bergen.kommune.no/politikere-utvalg/api/fil/bksak/2010193488-2912765/Innstilling-vedtak-Verdiskapingsprogram-synliggjoring-av-Bergens-middelalderbykjerne>.

⁵²⁸ Meld. St. 35 (2012-2013), 63.

⁵²⁹ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 80, 128, 149.

⁵³⁰ UNESCO World Heritage Centre, *Operational Guidelines* (2021), punkt 163–165.

⁵³¹ Dette bekreftes også av verdensarvkoordinator Hege Bakke-Alisøy. E-post 22.04.2022.

⁵³² Helle, *Kongssete og kjøpstad*, 155–156; Lidén og Magerøy, *Norges kirker: Bergen*, bind 2, 9.

⁵³³ Lidén, *Mariakirken i Bergen*, 16–19.

⁵³⁴ Lidén, 9–15.

Røros. Både ruinen av vinkjelleren/rådstuen og Mariakirken er viktige elementer i historien om Bergen bys utvikling. Ved å gi disse verdensarvstatus kan man kanskje lettere sette fortellingen om hanseatene inn i lokalhistorien. På den andre siden, når nye verdensarvelementer knyttes tettere til verdensarvfortellingen, kan dette gå på bekostning av lokalhistoriske perspektiver. Det vil være tilfelle dersom, eksempelvis Mariakirken som «tyskekirke» blir en viktigere del av formidlingen av Mariakirken enn perioden før 1408. Selv om dette til dels er et spørsmål om offisielle verdensarvverdier, handler det i stor grad også om formidling og markedsføring.

Lokal deltagelse i forvaltningen

I tråd med nasjonale føringer har man i tilknytning til verdensarvstedene Bryggen og Røros bergstad og Circumferensen opprettet politiske verdensarvråd som har et overordnet ansvar for oppfølging av UNESCOs retningslinjer og gjeldende forvaltningsplan.⁵³⁵ De har også fått en verdensarvkoordinator som blant annet skal ha oversikt og kontakt med ulike aktører og organer i forbindelse med verdensarvarbeidet.⁵³⁶ Verdensarvrådet for Røros bergstad og Circumferensen ble opprettet i 2011. Medlemmer i dette rådet er ordførerne i Røros, Holtålen, Engerdal, Os og Tolga, politisk oppnevnte representanter fra Sametinget, Trøndelag og Innlandet fylker. I tillegg har Riksantikvaren, byantikvaren i Røros, kommunedirektørene i Circumferensen, Rørosmuseet (MiST), Musea i Nord-Østerdalen (Anno) og Destinasjon Røros observatørstatus.⁵³⁷ Samene har som urfolk rett til å bli konsultert i saker som berører samiske interesser, og har derfor en berettiget plass i verdensarvrådet, selv om de ikke inkluderes konkret i verdensarvstatusen.⁵³⁸ Tolga kommune, som ikke har verdensarvsarv på grunn av manglende autentisitet, er likevel engasjert i verdensarvarbeidet og sidestilt i verdensarvrådet med verdensarvkommunene. Tolga har også opprettet sitt eget verdensarvråd.⁵³⁹

Verdensarvrådet for Røros bergstad og Circumferensen har en egen nettside, verdensarvradet.no, som drives av verdensarvkoordinatoren. Det er en enkel nettside hvor man

⁵³⁵ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 101; Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 64.

⁵³⁶ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 102; Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 64.

⁵³⁷ Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 64. Destinasjon Røros ble avviklet 08.11.2022, og erstattes av Visit Røros og Østerdalen. Se Herud, «Destinasjon Røros er avviklet», *Arbeidets Rett*, 08.11.2022.

⁵³⁸ Lov 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold §4 (sameloven) https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1987-06-12-56/KAPITTEL_4#KAPITTEL_4.

⁵³⁹ «Circumferensen og verdensarv», Tolga kommune, <https://www.tolga.kommune.no/tjenester/om-tolga-kommune/circumferensen-og-verdensarv/>.

kan finne informasjon om verdensarvrådets oppgaver, saksdokumenter og kontaktinformasjon. I forbindelse med skifte av verdensarvkoordinatorer har denne ikke vært oppdatert på en stund, og det er foreløpig uklart om nettsiden vil fortsette å eksistere.⁵⁴⁰ En mulighet er å inkorporere den i nettsiden for verdensarvstedet.

Verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen har i tillegg en faggruppe som, sammen med verdensarvkoordinator, blant annet forbereder saker for verdensarvrådet. Disse består av representanter for kommuner, fylker, Sametinget, Riksantikvaren, Rørosmuseet, Musea i Nord-Østerdalen, nasjonalparkforvaltere og destinasjonsselskapene. I forvaltningsplanen for Røros bergstad og Circumferensen ligger det også at det skal holdes årlige kontaktmøter med huseiere.⁵⁴¹ For å gjøre informasjon om forvaltningen av verdensarvstedet tilgjengelig for lokalsamfunnet og andre interesserte, er det også planlagt en forkortet versjon av forvaltningsplanen.⁵⁴²

Hansestaden Visbys forvaltning er organisert noe annerledes. Som de norske verdensarvstedene har de en verdensarvskoordinator, eller *världsarvssamordnare*.⁵⁴³ Visbys *världsarvsråd* er imidlertid et samarbeidsorgan for ulike aktører som på en eller annen måte påvirker og/eller påvirkes av verdensarvstatusen. Rådet ble opprettet i 2007, og har per i dag representanter fra Region Gotland, Länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet, Gotlands Museum, Hyresgästföreningen, Medeltidsveckan, Uppsala universitet (Gotland), Visby Centrum, Statens fastighetsverk, Fastighetsägerna, Visby Innerstadsförening, DBWs innerstadsråd og Gotlands förenade besöksnäring. Visby har også et *världsarvsstudio* som tar initiativ til «forvaltningsövergripande» utvikling, koordinerer den praktiske innsatsen og følger opp handlingsplanen.⁵⁴⁴ Världsarvsstudio består av tjenestemenn fra ulike grener av forvaltningen. Hvem konkret som til enhver tid er medlem världsarvstudio og världsarvsrådet, justeres, ifølge strategi- og handlingsplanen, lokalt etter behov, men skal representere de som forvalter, bruker og utvikler verdensarvstedet.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ E-post fra verdensarvkoordinator for Røros bergstad og Circumferensen, Odd Sletten, 17.08.2022.

⁵⁴¹ Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 82.

⁵⁴² Verdensarvrådet for Røros, 3 og 82.

⁵⁴³ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 36.

⁵⁴⁴ Negussie, 37.

⁵⁴⁵ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 36–37. DBW (Sällskapet De Badande Wännerna) er en lokal interesseforening. Se <https://dbw1814.se>.

I Sverige skal FNs bærekraftsmål *gjennomsyre* alt arbeid med verdensarven. Det understrekes både i den nasjonale strategien og i strategi- og handlingsplanen for verdensarvstedet Hansestaden Visby, som tilsvarer de norske verdensarvstedenes forvaltningsplan.⁵⁴⁶ Deres forståelse av dette innebærer blant annet at lokalbefolkningen skal være involvert i avgjørelser knyttet til verdensarven.⁵⁴⁷ Minst en gang i året arrangeres det derfor et *världsarvsforum*. Da inviteres enten allmennheten eller utvalgte fokusgrupper til å diskutere ulike aktuelle temaer. Hensikten er å skape en arena for dialog, og på den måten bidra til engasjement og deltagelse i arbeidet med verdensarven.⁵⁴⁸ I forbindelse med at det skulle utarbeides en ny strategi- og handlingsplan for verdensarvstedet gjennomførte Region Gotland, i tillegg til dialogmøter, også en spørreundersøkelse blant lokalbefolkningen.⁵⁴⁹ I likhet med verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen, har man også i Visby til hensikt å tilgjengeliggjøre en forenklet versjon av strategi- og handlingsplanen.⁵⁵⁰

Verdensarvrådet for Bryggen ble opprettet i 2018, og består av fire politikere fra kommune og fylke. I tillegg har seks personer møte- og talerett. Dette er to representanter fra kommunen (bisittere), to fra fylket (bisittere), verdensarvkoordinator (sekretær) og fagrådets leder (observatør).⁵⁵¹ Verdensarvstedet Bryggen er ikke like omfattende som verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen, ikke minst er kun én kommune og ett fylke involvert, noe som forklarer forskjellen i verdensarvrådernes størrelse. Det er også kun leder av fagrådet som har offisiell observatørstatus til verdensarvrådet for Bryggen. Dette kan derfor virke litt mer lukket enn tilsvarende verdensarvråd for Røros bergstad og Circumferensen. Fagrådet er imidlertid, som Røros' faggruppe, litt bredere sammensatt, med representanter for kommune, fylke, Riksantikvaren, Visit Bergen, Bymuseet, Museum Vest, Universitetet i Bergen, Stiftelsen Bryggen, Bryggen Private Gårdeierforening og Bryggens Venner.⁵⁵² Det skal også, ifølge forvaltningsplanen for Bryggen, arrangeres årlige møter med eiere, leietagere og andre interessepartier.⁵⁵³ Disse interessepartiene er imidlertid ikke nærmere definert, noe som kan tyde på en viss fleksibilitet.

⁵⁴⁶ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 16.

⁵⁴⁷ Negussie, 12, 16–17.

⁵⁴⁸ Negussie, 37.

⁵⁴⁹ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 71, 95; Negussie og Skantze, *Tyck til om Världsarvet*.

⁵⁵⁰ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 12.

⁵⁵¹ «Slik forvaltes Bryggen», Bergen kommune (nettside), Bergen kommune, oppdatert 26.04.2022, <https://www.bergen.kommune.no/hvaskjer/tema/kulturminner-i-bergen/verdensarven-bryggen/slik-forvaltes-bryggen>; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 136.

⁵⁵² Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 138–139.

⁵⁵³ Verdensarvrådet for Bryggen, 102.

Selv om verdensarvråd, fagråd/-gruppe og verdensarvsstudio ved de tre verdensarvstedene er noe forskjellige, er forskjellene antageligvis ikke av avgjørende betydning for den lokale forankringen. Andre områder er antageligvis både viktigere, og lettere å tilrettelegge for lokal deltagelse og engasjement. Nettsiden til verdensarvrådet for Røros bergstad og Circumferensen, med kontaktinformasjon og der verdensarvrådets saksdokumenter er tilgjengelige, er en måte å skape åpenhet rundt arbeidet med verdensarven. Dersom disse dokumentene blir lest og diskutert kan det være et utgangspunkt for deltagelse, tilhørighet og eierskap. Uansett gir en slik åpenhet et signal om at man *ønsker* deltagelse. Et annet tiltak som kan gi signaler om dette er distribusjon av en forenklet forvaltningsplan. Hverken Røros bergstad og Circumferensen eller Hansestaden Visby har gjennomført dette enda, selv om det ligger i de respektive forvaltningsplanene.⁵⁵⁴ Potensialet i en slik distribusjon er imidlertid også avhengig av hvilken informasjon som deles, og om språket kommuniserer eierskap og inviterer til deltagelse. Det er ikke dermed sagt at egen nettside med informasjon og saksdokumenter eller distribusjon av en forenklet forvaltningsplan er *nødvendig* for lokal deltagelse i forvaltningen. Generelt sett kan man imidlertid si at enkel tilgang på informasjon, vil være et godt utgangspunkt for arbeid med lokal forankring.

Et annet signal om at man ønsker deltagelse, er å skape en arena for dialog, som eksempelvis Visbys verdensarvsforum. Region Gotlands spørreundersøkelse er et annet eksempel på en arena for deltagelse. Gjennomføring av en spørreundersøkelse og dialogmøter i forbindelse med ny strategi- og handlingsplan, viser at de tar lokalbefolkningens deltagelse på alvor. De norske verdensarvstedene har ikke gjennomført noen slik spørreundersøkelse, og forvaltningsplanene nevner heller ikke noe om dette.

FNs bærekraftsmål er viktige også i Norge, og trekkes blant annet frem i flere Stortingsmeldinger som omtaler kultur- og verdensarv.⁵⁵⁵ Dette er til stede også i forvaltningsplanene for verdensarvstedene Bryggen og Røros bergstad og Circumferensen,⁵⁵⁶ men knyttes i liten grad til konkret lokal deltagelse. Det innebærer imidlertid *ikke* at lokalbefolkningen involveres direkte i det som angår verdensarven i Norge. Som diskutert i

⁵⁵⁴ E-post fra verdensarvkoordinator for Røros bergstad og Circumferensen, Odd Sletten, 17.08.2022; E-post fra verdensarvssamordnare for Hansestaden Visby, Louise Hoffman Borgö, 21.09.2022.

⁵⁵⁵ Meld. St. 16 (2019–2020), 8, 10, 20, 50, 55, 61–62, 89–90, 97; Meld. St. 23 (2020–2021), 7, 41, 72–73, 79–80;

⁵⁵⁶ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 81; Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 24.

kapittel 3 tyder ordbruken i forvaltningsplanen for verdensarvstedet Bryggen og rapporten om et fremtidig verdensarvsted på et mer instrumentelt forhold til lokalbefolkningen, i den hensikt å sikre fremtidig bevaring, og inntekter for de næringsdrivende. Selv om det er en forbindelse mellom identitet, eierskap, deltagelse og kulturarv i nasjonale og lokale dokumenter, legges det ikke nevneverdig til rette for lokalbefolkningens deltagelse i beslutningsprosesser. Det er også naturlig at det primært legges opp til enveiskommunikasjon med lokalbefolkningen, heller enn dialog.

Lokal forankring og formidling

Klima- og miljødepartementet presenterte i Stortingsmeldingen *Framtid med fotfeste* sin ambisjon om at de norske verdensarvstedene skulle få verdensarvsenter. Formålet skulle blant annet være å oppfylle verdensarvkonvensjonens oppfordring om lokalt engasjement.⁵⁵⁷ I 2017 ble det lagt frem en tiårsplan for gjennomføringen av dette arbeidet.⁵⁵⁸ Som del av denne satsningen ble Rørosmuseet, som er en del av Museene i Sør-Trøndelag, autorisert som verdensarvsenter i 2017. Verdensarvsenteret ble offisielt åpnet i september 2019, og fikk i desember 2021 ny autorisasjon til og med 2026.⁵⁵⁹ Rørosmuseet/verdensarvsenteret er også ansvarlig for verdensarvstedets nettside, som presenterer verdensarvstedets historie.⁵⁶⁰ Ifølge Rørosmuseets nettside er Rørosmuseet verdensarvsenter. Denne formuleringen sier noe om den dobbeltrollen museet har. Museet og verdensarvsenteret har forskjellig mandat. Verdensarvsenteret har ansvar for formidling av verdensarv, og skal bidra til å gi verdensarven en funksjon i lokalsamfunnet.⁵⁶¹ Rørosmuseet har i tillegg ansvar for bergverkshistorie, naturhistorie, sørsamisk kulturhistorie og bygningsvern, også utenfor rammene av verdensarvstatusen.⁵⁶² Denne samlokaliseringen gjør at verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen settes inn i en lokal sammenheng som er større enn kun verdensarvverdiene. Ikke minst er dette synlig gjennom ulike utstillinger om samenes historie. Frem til 16. oktober

⁵⁵⁷ Meld. St. 35 (2012–2013), 65.

⁵⁵⁸ Klima- og miljødepartementet, «Plan for prioriteringer».

⁵⁵⁹ «Verdensarvsenter for Røros», Riksantikvaren (nettside), Riksantikvaren, endret 19.12.2019, <https://www.riksantikvaren.no/verdensarvsenter-for-roros/>; Miljødirektoratet, Brev til MiST, 17.12.2021; Sjøberg, «Rørosmuseet blir verdensarvsenter i fem nye år», *Arbeidets Rett*, 26.12.2021.

⁵⁶⁰ «Verdensarven Røros bergstad og Circumferensen på nett», Rørosmuseet (nettside), MiST Rørosmuseet, besøkt 04.10.2022, <https://rorosmuseet.no/wwwverdensarvenrorosno>.

⁵⁶¹ Miljødirektoratet, *Veileder: søke om autorisasjon*, 10.

⁵⁶² «Om Rørosmuseet», Rørosmuseet (nettside), MiST Rørosmuseet, besøkt 30.08.2022, <https://rorosmuseet.no/om-rorosmuseet>.

2022 kunne man blant annet se utstillingen *Hvem eier historien?*⁵⁶³ Et interessant spørsmål, som blir ekstra relevant i møte med verdensarvfortellingen. Utstillingen formidler blant annet samisk tilstedeværelse i Sør-Norge allerede i vikingtiden, og har tekster på sørsamisk, norsk og engelsk.

Språk er, som nevnt tidligere, viktig for identitet. Et interessant grep i en av Rørosmuseets faste utstillinger, *Kobberverket*, er derfor at alle tekstene er skrevet på dialekt. Det er kanskje en ekstra utfordring for besøkende som er fremmed for den lokale dialekten, men samtidig er dette en måte å anerkjenne lokalbefolkningens eierskap til historien. Tekstene er uansett oversatt til engelsk, sånn at det ikke burde by på større formidlingsproblemer. Skal man peke på en svakhet ved dette, må det være mangelen på sørsamisk.

Rørosmuseet/verdensarvsenteret har flere digitale plattformer. I tillegg til museets nettside er de blant annet ansvarlig for nettsiden verdensarvenroros.no. Dette er en omfattende nettside med undersider for ulike kategorier som historie, verdensarv, formidling og forvaltning, som igjen har undersider med forskjellige temaer i forbindelse med verdensarvstedet. De har også et prosjekt via kulturpunkt.no, med audioguider til faste utstillinger og QR-koder i landskapet, som gir tilgang på informasjon om det man ser via mobiltelefon.⁵⁶⁴ Forvaltningsplanen legger også opp til at dette prosjektet skal utvides.⁵⁶⁵ Blant annet ble det i november 2022 lansert en bergstadvandring på sørsamisk som audioguide.⁵⁶⁶

Verdensarvstedet Hansestaden Visby har ikke verdensarvsenter, men det er et mål i forvaltningsplanen å opprette et.⁵⁶⁷ Dette var også et tema i spørreundersøkelsen, der 68,6% ønsket at det skulle opprettes et verdensarvsenter, mens 6,4% ikke ønsket det.⁵⁶⁸ De fikk også uttale seg om hvilke funksjoner et slikt senter skulle ha. Foreløpig foreligger det imidlertid ingen konkrete planer om et verdensarvsenter. Hansestaden Visby har heller ingen egen nettside. Det finnes offisiell informasjon på nettsiden Verldsarv i Sverige, hos

⁵⁶³ «Hvem eier historien?», Rørosmuseet (nettside), MiST Rørosmuseet, besøkt 30.08.2022, <https://rorosmuseet.no/hvem-eier-historien>.

⁵⁶⁴ «Audioguide», Rørosmuseet (nettside), MiST Rørosmuseet, besøkt 12.01.2022, <https://rorosmuseet.no/audioguide>; MiST Rørosmuseet, «Røros bergstad og Circumferensen», KulturPunkt (nettside), KulturIT AS, besøkt 04.10.2022, <https://kulturpunkt.org/en/museum/44>.

⁵⁶⁵ Verdensarvrådet for Røros, *Forvaltningsplan for verdensarven Røros*, 85.

⁵⁶⁶ «Saemien histovrije Bïerjestaaresne — Samisk historie i Bergstaden», KulturPunkt (nettside), KulturIT AS, besøkt 04.10.2022, <https://kulturpunkt.org/en/museum/44/group/888>.

⁵⁶⁷ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 9.

⁵⁶⁸ Negussie og Skantze, *Tyck til om Världsarvet*, 36–37.

Riksantikvarieämbetet og Region Gotland.⁵⁶⁹ Strategi- og handlingsplanen har som mål å være digitalt tilgjengelig, blant annet ved å ta i bruk blant annet 3D-dokumentasjon av verdensarven.⁵⁷⁰

Museum Vest, Bymuseet i Bergen og Stiftelsen Bryggen regnes som de viktigste formidlingsaktørene på Bryggen, og for verdensarvstedet Bryggen. Selve verdensarvstedet blir imidlertid primært formidlet av Det Hanseatiske Museum (Museum Vest) og Stiftelsen Bryggen, siden funn fra bryggenutgravningene ikke er inkludert i verdensarvstatusen.⁵⁷¹ Bryggens Museum og Det Hanseatiske Museum har likevel et samarbeid om *Bryggen Guiding*, som er et sesongbasert formidlingstilbud som omfatter den faste utstillingen på Bryggens Museum, utendørs vandring gjennom verdensarvstedet, omvisning på det Hanseatiske Museum og i Schøtstuene. I forbindelse med restaureringen av Det Hanseatiske Museum, er dette erstattet med ruinen av vinkjelleren/rådstuen under Rosenkrantz parkeringsgarasje.⁵⁷² Bymuseet formidler i tillegg Håkonshallen, Rosenkrantzårnet og Lepramuseet St. Jørgens hospital som også er viktige kulturarvelementer i bykjernen. Stiftelsen Bryggen har omvisninger i forbindelse med restaureringsarbeidene i noen av bryggegårdene. De formidler også verdensarvstedets historie, både før, under og etter at hanseatene eide bryggegårdene. Stiftelsen har sammen med Bryggens Venner også ansvar for formidlingen av Thetamuseet.⁵⁷³ Stiftelsen Bryggen har et besøkssenter inne på verdensarvstedet, der også Regionalt pilegrimssenter har fått plass. De tre formidlingsaktørenes mandat er forskjellige, og fokuset er derfor naturlig nok også forskjellig. Det betyr selvfølgelig ikke at det ene nødvendigvis er viktigere enn det andre. De tre sitter på ulike kompetanse som kan bidra til å skape en *helhetlig* fortelling kan bidra til å styrke forbindelsen mellom Bryggen – inkludert verdensarvstedet Bryggen – og den lokale identiteten. Dersom Mariakirken skal inkluderes i verdensarvstedet vil også Den norske kirke bli en formidler av verdensarv, noe som også kan være en ressurs i

⁵⁶⁹ «Visby världsarv», Region Gotland (nettside), Region Gotland, oppdatert 13.09.2022, <https://www.gotland.se/varldsarv>; «Hansestaden Visby», Riksantikvarieämbetet (nettside), Riksantikvarieämbetet, oppdatert 08.04.2022, <https://www.raa.se/evenemang-och-upplevelser/upplev-kulturarvet/varldsarv-i-sverige/alla-varldsarv-i-sverige/hansestaden-visby/>; «Hansestaden Visby», Världsarv i Sverige (nettside), Världsarv i Sverige, besøkt 20.09.2022, <http://worldheritagesweden.se/varldsarv-i-sverige/hansestaden-visby/>.

⁵⁷⁰ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 9, 70, 72–73.

⁵⁷¹ En veldig liten del av utgravingsområdet (under hotellet) har i dag verdensarvstatus. Evt. funn derfra er imidlertid ikke identifiserbare.

⁵⁷² «Bryggen Guiding», Bymuseet (nettside), Bymuseet i Bergen, besøkt 16.06.2022. <https://bymuseet.no/event/bryggen-guiding/>.

⁵⁷³ Se kapittel 1, s. 29 og kapittel 2, s. 53 og 56.

en mer helhetlig fortelling. Dersom man skal lære av Rørosmuseet/verdensarvsenterets erfaring, ligger det muligheter for lokal forankring i nettopp det at verdensarvsenteret er tilknyttet en større lokal sammenheng. Med flere ulike formidlingsaktører med ulike agendaer og prioriteringer, kan dette selvfølgelig være utfordrende. Samtidig ligger det muligheter i nettopp det at de har ulike mandat og perspektiver. I Bergen har det eksempelvis vært snakket om muligheten for en samlokalisering med Regionalt pilegrimssenter.⁵⁷⁴ En slik samlokalisering vil kunne vise en del av det større lokalhistoriske bildet.

Det er også interessant med Rørosmuseets bruk av dialekt i utstillingen *Kobberverket*. Ikke nødvendigvis dialektbruken i seg selv, men den anerkjennelsen av eierskap og identitet som dette innebærer. Kanskje er ikke dialektbruk veien å gå for å styrke bergensernes eierskap til verdensarvstedet. En språkbruk som anerkjenner eierskap og identitet kan likevel bidra positivt til lokal forankring. Som nevnt er dette noe som mangler i forvaltningsplanen. Konkret kan man eksempelvis, i informasjon og formidling, både ved det fremtidige verdensarvsenteret og i øvrig skriftlig materiell, legge seg på en bergensk-språklig linje. Bergensdialekten har som kjent ikke hunnkjønn eller a-ender. Dermed kan man skape språklig nærhet ved å bruke ord som *boss* istedenfor *søppel*, unngå bruk av hunnkjønn og a-ender, som eksempelvis at man har «kastet *boss* under bryggen». Det samme gjelder prioritering av norsk i forhold til engelsk og eventuelle andre språk.

Forvaltningsplanen for Bryggen har også som mål å styrke digital informasjon og formidling.⁵⁷⁵ Første skritt var å få en oversikt over den nettbaserte formidlingen som finnes hos ulike aktører.⁵⁷⁶ Noe av fordelen ved å ha et verdensarvsenter, er at man har en offisiell formidler av verdensarvstedet. Dette har man ikke per i dag, utover en verdensarvkoordinator. Dette er likevel ingen forutsetning for hverken en offisiell nettside, autorisasjon av formidlere, en helhetlig formidling eller lokal forankring. Per i dag finnes ingen tydelig instans som tilbyr kvalitetssikret informasjon om, og formidling av, verdensarvstedet og dets plass i lokalhistorien. Dermed er det heller ikke enkelt for hverken turister eller lokalbefolkning å finne etterrettelig informasjon på internett. Ikke minst blir hanseatenes rolle feilkommunisert.

⁵⁷⁴ Bekreftes av leder for Regionalt pilegrimssenter, Lauritz Haarr i e-post 09.09.2022, og i samtale 21.10.2022 med Marianne Nielsen, direktør ved Bymuseet i Bergen og medlem i fagrådet for både verdensarvstedet Bryggen og Regionalt pilegrimssenter.

⁵⁷⁵ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 81.

⁵⁷⁶ Verdensarvrådet for Bryggen, 150.

I forbindelse med opprettelsen av en nettside for verdensarvstedet, vil man ha en unik mulighet, som offisiell aktør, å vise både lokale og internasjonale forbindelser.

Det finnes også, som ved verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen, formidling via kulturpunkt.no, der man kan skanne QR-koder med mobiltelefonen. Prosjektet er et samarbeid mellom Bymuseet i Bergen og Museum Vest. Formålet er å formidle informasjon om verdensarvstedet Bryggen.⁵⁷⁷ Informasjonen som ligger tilgjengelig bak QR-kodene handler dog ikke utelukkende om verdensarven, og tar ikke kun utgangspunkt i verdensarvfortellingen. Som prosjektet står i dag, er det likevel noe snevert. Det er heller ikke spesielt godt kjent. Dersom dette prosjektet ble utvidet, gjerne også med flere aktører, til å omhandle kulturarv i hele bykjernen, ville derimot dette prosjektet kunne sette verdensarven inn i en større lokalhistorisk sammenheng.

Hansestaden Visby, som hverken har verdensarvsenter eller egen nettside har likevel arbeidet med lokal forankring. De har skapt arenaer der lokalbefolkningen har fått anledning til å delta i arbeidet med kulturarven. Grunntanken om direkte medbestemmelse i det svenske verdensarvarbeidet gjør det mulig å skape arenaer for dialog og ikke kun enveiskommunikasjon. Samtidig er det antageligvis lettere å forstå hvordan man kan nå lokalbefolkningen med informasjon og formidling når man har en dialog.

Formidling i skolen

Alle de tre verdensarvstedene har prosjekter rettet mot skoleelever. Røros har *Verdensarven som veiviser* og Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene har *Bevar meg vel! Bryggen eller Hansa Waterland?* I Visby har man de siste ti årene hatt et prosjekt som er åpent for alle skolene på Gotland.

Verdensarven som veiviser er et undervisningsopplegg utarbeidet av Rørosmuseum i samarbeid med lærere. Det tilbys til alle trinn på grunnskolene i Circumferensen. Opplegget er knyttet til flere titalls kompetansemål i læreplanen og har et tema for hvert klassetrinn. Verdensarven som veiviser jobber mer helhetlig med lokal kulturarv, og går utover det som innbefattes av verdensarvstatusen. Verdensarven blir på denne måten satt inn i en større lokalhistorisk

⁵⁷⁷ «Kulturhistorisk bryggevandring», KulturPunkt (nettside), KulturIT AS, besøkt 12.07.2022, <https://kulturpunkt.org/museum/64/group/242>.

sammenheng. Ifølge informasjon til skolene styrker undervisningsopplegget «en felles identitet og stolthet knyttet til hjemtraktene. Den gir også en bevissthet rundt det å ta vare på natur- og kulturverdier, og er med på å sikre framtida til verdensarven».⁵⁷⁸ Da verdensarvsenteret skulle godkjennes for en ny femårsperiode, var kvaliteten på skoleprogrammet noe av det som ble vektlagt.⁵⁷⁹

Skoleprosjektet på Gotland er et samarbeid mellom Region Gotlands Utbildnings- og arbeidslivsforvaltningen og Världsarvskontoret og Länsstyrelsen. Det er et omfattende prosjekt med ulike aktiviteter som har til hensikt å skape engasjement og interesse for Visbys kultur og historie. Blant annet består det av skrivekonkurranse, fotokonkurranse, en radiokonkurranse, mosjonsløpet *Ringmuren runt* og omvisninger i verdensarven. Skoleprosjektet har pågått i mer enn ti år og er åpent for alle skoler på Gotland. Ifølge strategi- og handlingsplanen har man et ønske om å videreutvikle prosjektet, og at flere skoler skal ta del i det.⁵⁸⁰

Ved verdensarvstedet Bryggen er det ikke noe offisielt verdensarvprosjekt for skolen, siden det ikke finnes noen offisiell formidlingsaktør for verdensarvstedet. Bevar meg vel! Bryggen eller Hansa Waterland? er et tilbud fra Det Hanseatiske Museum og Schøtstuene gjennom Den kulturelle skolesekken, og tilbys til skoleklasser på 4. trinn.⁵⁸¹ Opplegget starter med en vandring gjennom verdensarvområdet, der barnene får høre fortellinger om hanseatene og livet på Bryggen. Deretter presenteres det fiktive planer for bygging av et badeland på Bryggen. Elevene tar bilder av ting og deler av Bryggen de synes man skal bevare, og en formidler fra museet forteller hva man ser på bildene. Til slutt stemmer elevene over om de skal bevare de gamle bryggegårdene eller om de skal bygge Hansa Waterland. Prosjektet forankres formelt i læreplanens «demokrati og medborgerskap», «undring og utforskning» og «mennesker og samfunn i fortid, nåtid og framtid».⁵⁸² Opplegget virker grundig gjennomarbeidet og tilrettelagt for målgruppen, og finnes også i digital versjon. Det er imidlertid et tilbud fra Det Hanseatiske Museum, og ikke et verdensarvprosjekt som sådan. Derfor er også fokuset er snevert hanseatisk.

⁵⁷⁸ MiST Rørosmuseet, «Verdensarven som veiviser: Læreplan».

⁵⁷⁹ Miljødirektoratet, Brev til MiST, 17.12.2021.

⁵⁸⁰ Negussie, *Strategi och handlingsplan*, 70.

⁵⁸¹ «Bevar meg vel! Bryggen eller Hansa Waterland?», mulo (nettside), MuseumsLosen, besøkt 13.03.2022, <https://mulo.no/det-hanseatiske-museum-og-schoetstuene/bevar-meg-vel-bryggen-eller-hansa-waterland/>.

⁵⁸² «Bryggen eller Hansa Waterland?», mulo (nettside), MuseumsLosen, 17.10.2022. <https://mulo.no/det-hanseatiske-museum-og-schoetstuene/bryggen-eller-hansa-waterland/>.

Det finnes også et annet prosjekt, som ikke er rettet mot skolene, men som er rettet mot barn. Barnas kulturminnefestival – Ruiner, hull og andre hemmeligheter. Det er et årlig arrangement for barnefamilier som gir et mer helhetlig bilde av lokalhistorien.⁵⁸³ Arrangementet ble gjennomført første gang i 2009, på initiativ fra Barnas kulturhus, som ligger innunder Bergen kommune. Barnas kulturminnefestival er et samarbeid med en rekke ulike kulturaktører i bykjernen, fra Bergenhus, via Domkirken til Nordnes. Arrangementet nevnes i forvaltningsplanen som prosjekt under målet «styrke lokal og regional tilhørighet til verdensarvstedet Bryggen».⁵⁸⁴ En bred tilnærming, som dette arrangementet har, gir muligheten til å knytte de ulike delene av historien og kulturarven sammen til en større lokalhistorisk fortelling. Forvaltningsplanen beskriver imidlertid også festivalen som et «felles arrangement for å løfte fram Bryggen som besøksmål for et mer lokalt publikum».⁵⁸⁵ Dette er en formulering som tyder på at man ser lokalbefolkningen som publikum, som turister i egen by, heller enn som eiere av kulturarven. Arrangementet har likevel gode forutsetninger for å gi eierskap til kulturarven. Man kan formidle en historie som ikke gjør festivaldeltagerne til turister, men til «eiere» av «sin» historie, «sin» kulturarv og «sin» by. Da er også verdensarven – hanseatene, bygningstradisjon, havnekvarter og tidlig handelssete en naturlig del av dette. Dessverre deltar per i dag ikke alle formidlingsaktørene på Bryggen i dette prosjektet. Festivalen har imidlertid en helhetstanke som er veldig interessant, og vel verd å utvikle videre.

I forbindelse med et fremtidig verdensarvsenter for Bryggen vil det være mulig å ha en aktør som fungerer som bindeledd mellom de ulike delene av historien og formidlingsarenaene, også i forhold til skolene. Et fremtidig verdensarvsenter skal prioritere lokalbefolkningen, og det vil da også være naturlig at de har et spesielt ansvar for et skoleprosjekt som kan balansere de lokale og de internasjonale perspektivene. Norges Verdensarv, nettverket av norske verdensarvsteder skal nå utvikle et nytt nasjonalt program rettet mot barn og unge. Prosjektet kalles *Verdensarvinger* og skal øke kunnskap og interesse for verdensarv blant barn og unge. Prosjektet er tredelt, med skoleopplegg, trainee-program og nettsiden Verdensarvportalen, med informasjon om verdensarv i Norge.⁵⁸⁶ Prosjektet innebærer muligheter for å arbeide med lokal

⁵⁸³ Barnas kulturhus, *Ruiner, hull og andre hemmeligheter*; Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 60, 111, 153.

⁵⁸⁴ Verdensarvrådet for Bryggen, *Forvaltningsplan 2021–2025*, 153.

⁵⁸⁵ Verdensarvrådet for Bryggen, 60.

⁵⁸⁶ Norges verdensarv, «Ny millionsatsing på talentutvikling skal styrke den norske verdensarven: – Det beste vi kan gjøre», besøkt 04.07.2022, <https://www.norgesverdensarv.no/ny-millionsatsing-paa-talentutvikling-skal-styrke-den-norske-verdensarven-det-beste-vi-kan-gjoere.6536396-578119.html>.

tilhørighet og eierskap til verdensarven. Samtidig ligger det en fare i en slik standardisering, dersom den ikke tar tilstrekkelig høyde for lokal identitet og lokalt eierskap. Det vil uansett være behov for lokal tilpasning eller tillegg.

Oppsummering

Jeg har i dette kapittelet sammenlignet verdensarvstedet Bryggen med verdensarvstedene Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby. Hensikten har vært å se hva man i Bergen kan lære av disse to når det gjelder arbeid med lokal forankring. Verdensarvstedet Bryggen mangler per i dag verdensarvsenter, en helhetlig fremstilling, nettside og arenaer for deltagelse. Når man nå på forskjellige måter planlegger en utvikling av verdensarvstedet Bryggen, med lokal forankring som et viktig punkt på agendaen, finnes det derfor mange muligheter.

Det er generelt vanskelig å bedømme i hvilken grad man har oppnådd lokalt engasjement og eierskap gjennom de tiltakene som er gjort ved verdensarvstedene Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby. I Røros' tilfelle, med utvidelsen av verdensarvstedet til å inkludere Circumferensen, formidler verdensarven en mer komplett fortelling enn det verdensarvstedet gjorde i 1980. I og med at Rørosmuseet også er verdensarvsenter har man i tillegg muligheten til å formidle mer enn kun verdensarvverdiene. Dette setter verdensarvfortellingen inn i en større lokalhistorisk sammenheng, og gir dermed en anerkjennelse til andre deler av historien og kulturarven enn det som har verdensarvstatus. Når Rørosmuseet bruker dialekt i utstillingen *Kobberverket*, er det også en anerkjennelse av det lokale eierskapet til historien og kulturarven. Lett tilgjengelige saksdokumenter, kontaktinformasjon og planen om en forenklet forvaltningsplan tyder også på at man ønsker å gi lokalbefolkningen del i verdensarven. Det samme gjelder Verdensarven som veiviser. Skoleprosjektet, som tilbys i alle verdensarvkommunene, har et eksplisitt mål om å styrke den lokale identiteten ved å arbeide helhetlig med den lokale kulturarven. Den digitalt tilgjengelige formidlingen, med nettsiden verdensarvenroros.no og QR-kodene tilknyttet kulturpunkt.no er lett tilgjengelig og kvalitetssikret informasjon om verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen.

Hansestaden Visby har foreløpig ikke hverken verdensarvsenter eller egen nettside. Formidlingen av verdensarvstedet har dermed ikke noen tydelig digital arena. Som Røros bergstad og Circumferensen har de imidlertid et omfattende skoleprosjekt og planer om en forenklet forvaltningsplan. Det som mer enn noe skiller verdensarvstedet Hansestaden Visby

fra de norske verdensarvstedene er spørreundersøkelse og verdensarvforum. De har med dette skapt arenaer der lokalbefolkningen inviteres til å delta. Sveriges tilnærming til lokal forankring i arbeidet med verdensarven går dermed et skritt lenger enn det man gjør i Norge. Ved å legge til rette for at lokalbefolkningen ikke kun får informasjon, men også gis anledning til å engasjere seg i forvaltningen av verdensarvstedet anerkjenner de også det lokale eierskapet, ikke kun i ord, men også i praksis.

Det er selvfølgelig ikke sånn at alle tiltak som fungerer ett sted vil fungere et annet sted. Det finnes likevel mye lærdom i å se på hva andre gjør. Det snakkes om en mindre grensejustering ved verdensarvstedet Bryggen, men den vil potensielt omfatte lokalt viktig kulturarv. Innlemmelse av flere kulturarvelementer i verdensarvstedet Bryggen kan også i Bergen gjøre det lettere å formidle en mer helhetlig fortelling. I og med at disse nye elementene skal støtte opp om en forhåndsdefinert verdensarvfortelling, innebærer dette utvilsomt også en fare for at verdensarvperspektivet blir viktigere enn det lokalhistoriske perspektivet i formidlingen av eksempelvis Mariakirken. Selve prosessen rundt grensejusteringen kan imidlertid også være en mulighet til å gå i dialog med lokalbefolkningen. Dersom man velger å inkludere lokalbefolkningen i prosessen med grensejustering, vil det være en måte å anerkjenne lokalbefolkningens eierskap til kulturarven – inkludert verdensarven. Kanskje kan man også ta dette videre, og skape arenaer der forvaltningen jevnlig går i dialog med lokalbefolkningen, som spørreundersøkelse og verdensarvforum på Gotland. En slik tilnærming anerkjenner det lokale eierskapet til verdensarvstedet, og vil også gjøre det lettere for lokalbefolkningen å engasjere seg. Et fremtidig verdensarvsenter vil være en instans som kan formidle kvalitetssikret informasjon om verdensarvstedet, både digitalt og analogt. I kommunikasjonen, både i og fra verdensarvsenteret kan man eksempelvis også ta lærdom av Rørosmuseets utstilling *Kobbervirket* som bruker dialekt, og bevisst benytte et språk som ligger nærmere det bergenske, og dermed bidra til nærhet til lokalbefolkningen. I skoleprosjekter, øvrig formidling og en utvidet bruk av QR-koder og kulturpunkt.no, kan man også skape en større lokalhistorisk sammenheng, som også er en måte å anerkjenne lokalbefolkningens eierskap og tilhørighet til verdensarven.

Avslutning

Bryggen i Bergen er et yndet motiv. I sol og med yrende liv, med paraplyer i regn eller enkeltmennesker vassende i springflo med sjøstøvler og oljehyre. De gamle tregårdene er et ikon, en turistmagnet og verdensarv. De er også en del av den bergenske kulturarven. Verdensarv «tilhører» per definisjon alle mennesker, som del av verdens kultur- og naturarv. Samtidig må man kunne si at den kanskje tilhører *noen* mer, og på en annen måte. I denne masteroppgaven har jeg sett på Verdensarvstedet Bryggen og lokal identitet. Jeg har arbeidet ut fra følgende problemstilling: *På hvilke måter kan verdensarvstedet Bryggens lokalhistoriske sammenheng bidra til å styrke den lokale forankringen? Og; hva kan man lære av andre verdensarvsteders arbeid med lokal forankring?*

Verdensarvstedet Bryggen og den lokalhistoriske sammenhengen

Bryggen og det som i dag er Dreggen, er stedet der byen Bergen vokste frem og ble en internasjonal handelsby på 1100-tallet. Branner og utfylling i Vågen var med på å forme byen – både på østsiden og etter hvert på vestsiden av Vågen. Det var en by med kulturelt mangfold, med tilreisende og fastboende, med handelsmenn, sjømenn og håndverkere, tjenestefolk, husmødre, barn, geistlige og prostituerte. Innbyggerne kom fra øyene rundt byen og fra de norske skattlandene og andre land i Nord-Europa. Etter hvert som handelsvirksomheten økte, vokste også bysamfunnet. De første århundrene gikk det meste av handelen vestover, til England, Skottland og de norske skattlandene, men også hollandske og tyske handelsmenn var viktige. Internasjonal innflytelse preget kulturen og samfunnet. På Holmen foregikk det i andre halvdel av 1200-tallet et solid lovarbeid av høy internasjonal standard, som resulterte i Magnus Lagabøtes Landslov, Bylov og Hirdskrå. Byen hadde også bispesete, og det ble bygget kirker og kapeller over hele byen. Sammen med byens fem klostre, må de ha satt et tydelig preg på byen, både visuelt og lydmessig.

Etter hvert som tyske handelsmenn organiserte seg og skaffet seg handelsprivilegier, overtok de større og større deler av den internasjonale handelen i Nord-Europa, også i Norge og Bergen. Blant disse tyske handelsmennene – hanseatene – var det noen som begynte å overvintre i Bergen, både i leide og eide hus på Bryggen. Midt på 1300-tallet etablerte de Det tyske kontor, og mot slutten av middelalderen var bryggegårdene bebodd av hanseater. Selv om hanseatene holdt til i dette området i flere hundre år, var de kun midlertidige beboere. For å bevare

lojaliteten til Hansaforbundet skulle hanseatene i Bergen ikke gifte seg eller omgås ikke-hanseater. Bryggen ble hanseatenes domene. Hanseatenes omfattende handelsvirksomhet i Bergen, styrket Bergens posisjon som handelsby, og bidro til byens vekst. Etter hvert som Hansaforbundet ble svekket ute i Europa, gikk det også nedover med Det tyske kontor, som i 1754 ble erstattet av Det norske kontor. Selv om språket fremdeles lenge var tysk, og det praktisk sett var få endringer, var handelsmennene nå blitt bergensborgere, og ble etter hvert også integrert i den øvrige befolkningen i byen.

I dag er alt dette historie, med kulturarven i den gamle bykjernen som vitne. En avgrenset del av denne kulturarven har fått verdensarvstatus – verdensarvstedet Bryggen.

Eierskap og identitet

Den kulturelle erindringen er viktig for identitet og opplevelsen av fellesskap, noe jeg har underbygget med Jan Assmanns «Communicative and Cultural Memory».⁵⁸⁷ Den kulturelle erindringen knytter mennesker sammen i en gjenkjennelig fortelling om et «oss», som går lenger tilbake enn noen husker. Det handler om et felles kulturelt eierskap til historien. Kulturarven underbygger fortellingen om et «oss» og er et vitne om en historie som er «vår». Bergen ble i bergensernes kulturelle erindring grunnlagt i 1070 og ble etter hvert på mange måter landets viktigste by i mange hundre år, før Oslo ble hovedstad i 1814 og etter hvert gikk forbi i størrelse og posisjon. De internasjonale forbindelsene var i Bergen generelt viktigere enn de nasjonale. Denne historien, som ifølge historiker Morten Hammerborg har bidratt til å gjøre bergenserne usedvanlig stolte av byen sin, er solid forankret i kulturarven rundt Vågen. Selv om bergensere antagelig ikke er mer historieinteresserte enn andre, bidrar historien – og kulturarven – til å styrke det lokale identitetsfellesskapet.

De gamle bryggegårdene er i dag for mange selve symbolet på Bergen. På 1940- og 1950-tallet var de derimot ikke spesielt populære blant lokalbefolkningen. Funn fra de arkeologiske utgravningene på Bryggen bidro imidlertid til å endre dette. Bryggens historie var ikke kun hanseatenes historie. Den var også bergensernes. Da Norge på slutten av 1970-tallet nominerte sine første verdensarvsteder, var Bryggen blant dem. I verdensarvlistens første tid var det mye hemmelighold rundt nominasjonsprosessen, og byens befolkning ble derfor heller aldri spurt hva de mente om saken. Kanskje hadde noen stilt spørsmål ved hvorfor akkurat denne

⁵⁸⁷ J. Assmann, «Communicative and Cultural Memory», 113.

geografiske og tematiske avgrensningen ble valgt, og kanskje ikke. Det ville kanskje ikke hatt så mye å si for selve innskrivningen, men kanskje hadde det hatt noe å si for opplevelsen av tilhørighet og eierskap til verdensarvstedet og historien som knyttes til det.

Verdensarvstedet Bryggen, midt på Bryggen, er en del av kulturarven i Bergen by. De gamle bryggegårdene og området bakover mot Øvregaten representerer en helt sentral del av byens historie og tilhører på den måten bergenserne. Den kan ikke skilles ut fra lokalhistorien og kun formidle en offisiell verdensarvfortelling basert på såkalte fremragende universelle verdier. Lokalhistorisk er Bryggen – inkludert verdensarvstedet – mer. Det er den gamle bykjernen med torg, rådstue og hverdagsliv. Det er menneskene og det internasjonale mangfoldet i byen også før hanseatene overtok på Bryggen. Bryggegårdene og området bak er en del av *bergenserne* kulturarv også etter at tildelingen av verdensarvstatusen i 1979. Derfor er det også viktig å styrke forbindelsene til den lokale identiteten. Det er en anerkjennelse av at bergenserne er kulturelle eiere av sin egen kulturarv – uavhengig av verdensarvstatus. Lokal forankring av verdensarven er også et tema både i verdensarvkonvensjonens retningslinjer og i nasjonale og lokale dokumenter.

Bryggen er en del av bergenserne kanon, kulturelt viktige elementer som bidrar til å styrke den lokale identiteten og det lokale fellesskapet. Den delen av Bryggen som er verdensarv er en del av en internasjonal kanon, og skal på den måten bidra til å styrke en felles internasjonal identitet, opplevelsen av et internasjonalt fellesskap. Ifølge Aleida Assmann må kulturarven tolkes på ny av hver generasjon.⁵⁸⁸ Derfor er det også spesielt viktig at informasjonen og de fortellingene som formidles, både til lokalbefolkningen og til turister, anerkjenner det lokale eierskapet. Heri ligger også et potensiale til å styrke det internasjonale aspektet ved fortellingen. Den kulturelle erindringen om at Bergen har vært internasjonal fra begynnelsen av, kan i beste fall bidra til integrering og kan styrke den lokale tilhørigheten også blant innbyggere som ikke opprinnelig kommer fra Bergen. Dette internasjonale aspektet åpner også på en spesiell måte opp for å dele kulturarven – herunder verdensarvstedet – med andre.

Den delen av Bryggen som har verdensarvstatus opphørte ikke å være en del av den lokale kulturarven da den fikk verdensarvstatus i 1979. Dersom det som løftes frem som verdensarv ikke anerkjennes som bergenserne kulturarv, men «alles», eksproprierer man på en måte

⁵⁸⁸ A. Assmann, «Canon and Archive», 100.

kulturarven fra bergenserne og gir dem til «alle andre», mot et vederlag i form av verdiskaping. Dersom man anerkjenner – i ord og i handling – det lokale eierskapet, lar man bergenserne dele «sin» kulturarv med verden. I Bergens tilfelle inkluderer den lokale kulturarven verdensarvstedet Bryggen. Verdensarvfortellingen fokuserer på hanseatene og deres tilstedeværelse i Bergen. Når man setter verdensarven inn i en lokalhistorisk sammenheng anerkjenner man også hanseatenes del i Bergens historie, og til en del av det større internasjonale mangfoldet som har preget Bergen opp igjennom århundrene. Det avgrensede området som har verdensarvstatus, og som eventuelt får verdensarvstatus på et senere tidspunkt, er ikke, og vil ikke være, viktigere enn annen kulturarv. Verdensarvfortellingen er heller ikke viktigere enn de lokale fortellingene, selv om den er internasjonalt anerkjent og får mer internasjonal oppmerksomhet.

Kommunikasjon og formidling

Betegnelsen *Bryggen* har tidligere omfattet området fra dagens domkirke til og med Dreggen. I dag er Bryggen området fra og med Finnegården til Dreggsallmenningen. Det at også det snevert avgrensede verdensarvstedet også betegnes som Bryggen, gjør at kommunikasjon og formidling vanskeliggjøres. En navneendring på verdensarvstedet ville muligens kunne avhjelpe situasjonen, og også bidra til å sette verdensarvstedet inn i den lokalhistoriske sammenhengen. I prosessene fremover, spesielt i forbindelse med opprettelse av verdensarvsenter, og arbeidet med å styrke digital og analog informasjon, er det imidlertid viktig å være tydelig på dette skillet. Det er også viktig for den lokale forankringen å understreke at Bryggen er mer enn bare verdensarvstedet og verdensarvfortellingen. Det finnes en del informasjon som er misvisende eller direkte feil, spesielt på internett. Det er kanskje uunngåelig. Misvisende og feil informasjon fra mer offisielle aktører er imidlertid mer alvorlig, som i Norges verdensarvs bok *Verdensarven i Norge*, og videoen destinasjonsselskapet Visit Bergen hadde liggende på sine nettsider så sent som sommeren 2021.⁵⁸⁹

Kulturarv som defineres som verdensarvstedets oppsluttende verdier støtter opp om verdensarvfortellingen. Disse forteller imidlertid også sin egen historie, og må ikke degraderes til å spille en birolle i fortellingen om hanseatene. Det samme gjelder imidlertid også både den kulturarven som har status som verdensarv i dag, og eventuelle senere innlemmelser. Denne

⁵⁸⁹ Bryde, *Verdensarven i Norge*, 46–67; Videoen er fjernet fra visitbergen.no, men dens eksistens og fjerning bekreftes i e-post fra Visit Bergen, 09.06.2021. Videoen kan per 01.11.2022 sees her: <https://www.youtube.com/watch?v=UxIJbygHALs>.

skjevheten kan motvirkes ved å sette verdensarvstedet inn i en større lokalhistorisk sammenheng. Det er lokalhistorien som er selve grunnlaget for at verdensarvstedet tilhører bergenserne. Det er deres historie. Uten lokalhistorien er verdensarvstedet Bryggens beliggenhet tilfeldig. Da blir arbeidet med lokal forankring instrumentelt, for å sikre bevaring av noe som tilhører et uspesifisert «alle», samt inntekter for de næringsdrivende. Det betyr selvfølgelig ikke at bevaring og verdiskaping er negativt. Men det er ikke *derfor* man skal erkjenne bergensernes eierskap til verdensarvstedet Bryggen.

Lærdom fra Røros bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby

Rørosmuseet/verdensarvsenteret for verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen har en omfattende nettside som formidler historien om verdensarvstedet. Per i dag har man ikke noen slik nettside for verdensarvstedet Bryggen. Det finnes som nevnt mye misvisende og direkte feil informasjon om både Bryggen, Bergens historie og verdensarvstedet Bryggen på internett. Når man etter hvert skal styrke både den analoge og den digitale formidlingen vil dette forhåpentligvis også kunne gjøre det lettere å finne etterrettelig informasjon. I tillegg til å være en kilde til kvalitetssikret informasjon om verdensarvstedet Bryggen, vil en eventuell nettside for verdensarvstedet, og et verdensarvsenter, også kunne oppklare vanlige misforståelser, som blant annet forskjellen mellom Bryggen og verdensarvstedet Bryggen, og at det internasjonale Bergen hverken begynte eller sluttet med hanseatene. Det samme gjelder all annen informasjon og formidling et fremtidig verdensarvsenter gjøres ansvarlig for.

Både på Røros og i Bergen finnes det QR-koder i landskapet som formidler digital informasjon via mobiltelefon. Denne informasjonen er også tilgjengelig via kulturpunkt.no. Prosjektet er tilsynelatende ikke veldig kjent. Her er det et hovedfokus på verdensarven, men også annen kulturarv i bykjernen formidles. På Røros planlegger man å utvide dette prosjektet. Også i Bergen er dette et prosjekt med potensiale for utvidelse. Dersom man utvidet dette prosjektet til eksempelvis å inkludere alle offisielle kulturminner i bykjernen ville dette også være et bidrag til å formidle en mer helhetlig historie, både om verdensarvstedet Bryggen og om Bergen som sådan. Dette ville være en måte å synliggjøre den lokale kulturarven og også vise i praksis at verdensarv ikke er viktigere enn annen kulturarv. Dette ville selvfølgelig måtte involvere flere aktører, men kunne vært en måte å gjøre kulturarven, og historien den vitner om, tilgjengelig for flere.

Et verdensarvsenter vil også ha et ansvar for formidling til skoleelever. Selv om Museum Vest har et tilbud til 4.-klassinger er dette et prosjekt som naturlig nok er knyttet spesifikt til den hanseatiske fortellingen. Skoleprosjektet til Rørosmuseet og verdensarvsenteret for verdensarvstedet Røros bergstad og Circumferensen, Verdensarven som veiviser er mye mer omfattende, og har et opplegg for alle trinn i grunnskolen. Det har også Hansestaden Visby, selv om ansvaret ikke ligger hos noe verdensarvsenter. Spesielt Verdensarven som veiviser har en mer helhetlig tilnærming til den lokale kulturarven og har et uttalt mål om å styrke «en felles identitet og stolthet knyttet til hjemtraktene». Denne helhetlige tilnærmingen, der man også er bevisst på identitetsperspektivet og eierskapet til kulturarven, er også verd å ta med i et fremtidig skoleopplegg for verdensarvstedet Bryggen. Et fremtidig verdensarvsenter skal ha et fokus på verdensarven, men denne er en del av en større helhet både lokalt og internasjonalt. Dersom denne utelates vil inntrykket også av verdensarven være endimensjonalt og uten nettopp de forbindelsene som gjør den interessant, både i lokalhistorisk sammenheng og i verdensarvsammenheng.

Barnas kulturhus, som drives av Bergen kommune, arrangerer hvert år en kulturminnefestival for barnefamilier, kalt Ruiner, hull og andre hemmeligheter. Denne inkluderer mange ulike kulturminner i bykjernen. Dette er også et arrangement som trekkes frem i forvaltningsplanen. Arrangementet involverer mange ulike aktører, men kunne fint hatt enda flere. Dette er en mulighet til å la deltagerne oppleve at de er «eiere» av kulturarven – inkludert verdensarvstedet.

Verdensarvstedet Røros ble i 2010 utvidet til å omfatte deler av ressursområdet Circumferensen, og verdensarvstedet formidler nå en mer helhetlig historie enn før. Verdensarvfortellingen er likevel ikke komplett. I og med at Rørosmuseet også er verdensarvsenter, har de innenfor sitt mandat å formidle både verdensarvfortellingen og en bredere lokalhistorie. I verdensarvstedet Bryggens tilfelle arbeides det kun med en mindre grensejustering. Det er for eksempel snakk om å inkludere Schøtstuene, Mariakirken og Rådstueruinen. De to sistnevnte er spesielt viktige kulturminner knyttet til Bergens bys historie. Mariakirken, som ble bygget på 1100-tallet, bærer preg av internasjonal innflytelse. Den var også sognekirke for befolkningen i området lenge før den ble sognekirke for hanseatene i 1408. Rådstuen ble bygget da behovet kom, som følge av Magnus Lagabøtes bylov av 1276, og stod ferdig en gang rundt år 1300. En justering av grensene for verdensarvstedet kan gi større muligheter for å formidle forbindelser mellom verdensarvfortellingen og lokalhistorien. Det ligger imidlertid en fare i en slik inkludering. Dersom Mariakirken og Rådstueruinen får som

hovedoppgave å formidle verdensarvfortellingen, kan dette gå på bekostning av lokalhistorien, og dermed nærmest frata lokalbefolkningen eierskapet til de to kulturminnene.

I Sverige har man en forståelse av FNs bærekraftsmål som innebærer at lokalbefolkningen inkluderes i arbeidet med forvaltningen av verdensarven. På Gotland har man derfor gitt lokalbefolkningen arenaer for deltagelse i forvaltningen av verdensarvstedet Hansestaden Visby. En spørreundersøkelse i forkant av arbeidet med en ny strategi- og handlingsplan, viser i praksis at man er interessert i lokalbefolkningens synspunkter. Tilsvarende er Verldsarvsforum et sted der lokalbefolkningen inviteres, minst en gang i året, til å diskutere temaer tilknyttet verdensarvstedet. Dette er veldig konkrete måter å anerkjenne det lokale eierskapet til verdensarvstedet. Selv om det ble holdt folkemøter i forbindelse med utvidelsen av verdensarvstedet Røros, er ikke dette vanlig praksis. Det er det heller ikke i Bergen. Kanskje kan det være en begynnelse å invitere til folkemøte i forbindelse med justeringen av grensene for verdensarvstedet Bryggen?

Rørosmuseets utstilling *Kobberverket* er en interessant språklig anerkjennelse av eierskap som man kan lære av. Utpreget dialektbruk ville kanskje ikke slått an i Bergen. Likevel kan en bevissthet om at generell språkbruk kan virke fremmedgjørende eller skape nærhet. Det kan eksempelvis være hensiktsmessig med bruk av det klassisk bergenske tokjønnsystemet heller enn hunnkjønn, hannkjønn og intetkjønn.

Konklusjon

Det er mange interessante temaer i skjæringspunktet mellom verdensarvstedet Bryggen, lokalhistorien og bergensidentiteten som med fordel kunne utforskes. Det kunne for eksempel vært interessant å spørre bergenserne selv om deres forhold til Bryggen, verdensarvstedet og lokalhistorien. En kunne gjøre en grundig undersøkelse av formidling og markedsføring av henholdsvis verdensarv og lokal kulturarv, og kanskje også se nærmere på hvordan turismen påvirker lokalbefolkningens forhold til både verdensarvstedet og øvrig kulturarv i bykjernen. Det kunne også vært interessant å se på hvordan kulturarv og fortellingen om det historiske internasjonale Bergen kan være en ressurs i arbeid med integrering. Dette ligger imidlertid utenfor rammene av denne masteroppgaven.

Historie og kulturarv bidrar til å styrke den kulturelle identiteten og opplevelsen av å tilhøre et kulturelt fellesskap. Her er opplevelsen av eierskap til «egen» kulturarv et viktig element. I

nominasjonsprosessen og innskrivningen i 1979 ble bergenserne på en måte fratatt eierskapet til verdensarvstedet, noe bergensere flest aldri ville akseptert. Når man nå skal arbeide med å styrke den lokale forankringen, vil jeg derfor hevde at det er en grunnleggende forutsetning at man anerkjenner det lokale eierskapet i kommunikasjon og formidling. I det arbeidet som skal gjøres fremover, i forbindelse med etableringen av et verdensarvsenter, arbeid med lokal forankring og eventuelle grensejusteringer finnes det både muligheter og fallgruver. Verdensarvstedet Bryggen har sine definerte fremragende universelle verdier, men er også en del av den lokale kulturarven. Verdensarvstatusen har ikke endret dette. Likevel har verdensarvstatusen ført til at verdensarvstedet og hanseatene har blitt løftet frem til dels *på bekostning av* lokalhistorien. De fargerike fasadene er kanskje selve symbolet på Bergen, og bergenserne er stolte av Bryggen. Likevel anerkjennes ikke deres eierskap til verdensarvstedet i kommunikasjonen rundt verdensarvstedet. Når det nå skal arbeides aktivt med å styrke den lokale forankringen av verdensarvstedet er det viktig å anerkjenne bergensernes eierskap. Dette kan man blant annet gjøre ved å sette verdensarvstedet inn i lokalhistorien. Da anerkjenner man også hanseatene som en del av Bergens historie og en del av de internasjonale mangfoldet i Bergen.

Det er også en del å lære av arbeid andre har gjort med lokal forankring. Verdensarvstedet Røros, som ble utvidet i 2010 og som i dag også omfatter deler av ressursområdet Circumferensen, forteller nå en mer helhetlig historie om gruvesamfunnet i og rundt Røros. En grensejustering for verdensarvstedet Bryggen kan bidra til noe av det samme. Det ligger imidlertid også en fare i en slik grensejustering. Kulturarvelementer som eventuelt inkluderes i verdensarvstatusen kan få et overfokus på de aspektene som passer inn i verdensarvfortellingen, til tross for at de representerer viktige deler av Bergens historie. Det samme gjelder for det som regnes som oppsluttende verdier. De kan bidra til å plassere verdensarvstedet i lokalhistorien, men kan også skjevfokeres til fordel for verdensarvfortellingen. Det fremtidige verdensarvsenteret vil ha en viktig rolle når det gjelder å formidle etterrettelig informasjon om verdensarvstedet. I sin kommunikasjon og formidling kan et slikt senter oppklare vanlige misforståelser, blant annet som følge av den flertydige betegnelsen Bryggen. Man kan også ved et slikt senter korrigere feilaktig informasjon, og peke på de lokalhistoriske sammenhengene verdensarvstedet står i.

Tilsvarende helhetlig tilnærming og etterrettelig informasjon er viktig også i formidling rettet mot barn og ungdom. Det har i så måte vært interessant å se på verdensarvstedene Røros

bergstad og Circumferensen og Hansestaden Visby. Begge verdensarvstedenes skoleprosjekter er eksempelvis rettet mot hele grunnskolen. Ikke minst kan man lære av den helhetlige tilnærmingen man har Verdensarven som veiviser. Oppvoksende generasjoner skal ikke kun bevare verdensarvstedet, men også være stolte eiere av «sin» kulturarv, som også innbefatter verdensarvstedet og verdensarvfortellingen. Kulturminnefestivalen i regi av Barnas hus i Bergen, er i denne sammenhengen også et prosjekt som med fordel kan videreutvikles til å involvere flere aktører og ha en gjennomgående helhetlig tilnærming til kulturarven i bykjernen.

Kommunikasjon og formidling handler imidlertid ikke kun om hva man formidler, men også hvordan. Valg av ord og uttrykk betyr mye. Her er Rørosmuseets bruk av dialekt i utstillingen Kobberverket et godt eksempel. Dette er et grep som skaper nærhet og anerkjenner den lokale tilhørigheten. Selv om det i Bergen kanskje ikke er aktuelt å bruke dialekt kan man med fordel bruke tokjønnsystemet, som bergensdialekten er kjent for. I tillegg kan man skape nærhet ved å velge ord som boss fremfor søppel eller avfall. I tillegg er det viktig å kommunisere på en måte som ikke fremstiller bergenserne som instrumenter for bevaring, men som eiere.

En annen måte å styrke den lokale forankringen er, som man har på Gotland, arenaer for lokal deltagelse. Både spørreundersøkelser og dialog med lokalbefolkningen om temaer som omhandler verdensarvstedet Bryggen vil også være en måte å anerkjenne, og styrke, det lokale eierskapet til verdensarven. Det kunne for eksempel vært interessant å undersøke hvordan lokalbefolkningen opplever verdensarvstedet og ta dem med i diskusjonen når det gjelder grensejustering.

Dersom man kan kommunisere til lokalbefolkningen at en del av «vår» kulturarv har verdensarvstatus, både anerkjenner man det lokale eierskapet og spiller på bergensernes bystolthet. Da legger man også grunnlag for å formidle verdensarvkonvensjonens verdier. Bergensernes brautende, men rause holdning sier jo at den som elsker Bergen kan bli en del av det bergenske fellesskapet. Og; i hver tilflytter og besøkende kan man se en potensiell bergenspatriot.

Referanser

Arkivmateriale

Bergen byarkiv. Bergen kommune. Reguleringsvesenet, BBA-A-0967, De:15. Bernt Lorentzen til rådmannen for 3. avd. 15.12.1969.

Riksantikvarens arkiv. RAA Boks C063.13 UNESCOs WH-List Generelt. Riksantikvaren til de nominerte stedene. 26.01.1979.

Riksantikvarens arkiv. RAA Boks C063.13 WH List. Tentive List Norges Forslag Fra 1978 M.M. Koordinering i Norden, Mappe 2: World Heritage List Norge, Oppfølging, Info. ICOMOS Review Sheet: Eidsvollbygningen. 10.04.1979.

Riksantikvarens arkiv. RAA Boks C063.13 WH List. Tentive List Norges Forslag Fra 1978 M.M. Koordinering i Norden, Mappe 4: World Heritage List: Norges Forslag – Engelsk. Riksantikvaren til miljødepartementet. 12.07.1978.

Riksantikvarens fotoarkiv. RAKV/S-6224/D/Db/Db12/0002/0027. Fredede bygninger 1927. Side 4–6.

Riksantikvarens fotoarkiv. RAKV/S-6224/D/Db/Db12/0002/0041/0067. Brevveksling angående konflikt mellom Asbjørn Herteig / Stiftelsen Bryggen og Norske Folk. 1981. 8–12, 15–16, 18, 20–21.
– Asbjørn Herteig til Stephan Tshudi Madsen. 29.05.1981. Side 8–9.

Riksantikvarens fotoarkiv. RAKV/S-6224/D/Db/Db12/0002/0041/0131. Brevveksling angående konflikt mellom Olav Thon og Asbjørn Herteig / Stiftelsen Bryggen. 1985 og 1991. 35–39, 51, 88–95.
– Stiftelsen Bryggen ved Asbjørn Herteig til Olav Thon. 29.06.1985. Side 88–90.

Offisielle UNESCO- og ICOMOS-dokumenter

General Conference of UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention). 16.11.1972.
<https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>.

General Conference of UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003 Convention). I *Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. 2022-utgave, 1–22. Paris: UNESCO Living Heritage Entity, 2022.
https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-_2022_version-EN.pdf.

ICOMOS. *Advisory Body Evaluation* (Bryggen). Paris: ICOMOS, 1978. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/59/documents/>.

ICOMOS. *Advisory Body Evaluation* (Hansestaden Visby). Paris: ICOMOS, 1995. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/731/documents/>.

ICOMOS. *Advisory Body Evaluation* (Røros). Paris: ICOMOS, 1980. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/55/documents/>.

Riksantikvaren. WHC Nomination Documentation (Bryggen). Oslo: Riksantikvaren, 1978.

UNESCO World Heritage Centre. Nomination File 55bis. WHC Nomination Documentation. (Røros bergstad and the Circumference). UNESCO World Heritage Centre, 2010, 1980. <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/55bis.pdf>.

UNESCO World Heritage Centre. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 1994-utgave. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 1994. <https://whc.unesco.org/archive/opguide94.pdf>.

UNESCO World Heritage Centre. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 2002-utgave. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2002. <https://whc.unesco.org/archive/opguide02.pdf>.

UNESCO World Heritage Centre. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 2005-utgave. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2005. <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>.

UNESCO World Heritage Centre. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 2008-utgave. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2008. <https://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>.

UNESCO World Heritage Centre. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 2021-utgave. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2021. <https://whc.unesco.org/en/documents/190976>.

UNESCO World Heritage Centre. *Periodic Report Second Cycle, Section II: Hanseatic Town of Visby*. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2013. Hentet fra <https://whc.unesco.org/en/list/731/documents/>.

UNESCO World Heritage Centre. *Retningslinjer for gjennomføring av verdensarvkonvensjonen*. Norsk oversettelse 2015. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2015.

UNESCO World Heritage Centre. *World Heritage Information Kit*. Paris: World Heritage Centre, 2008. <https://whc.unesco.org/en/activities/567/>.

- UNESCO World Heritage Committee. Decision 30 COM 11A.2. Clarification of Boundaries of Properties by States Parties in Response to the Retrospective Inventory. WHC-06/30.COM/11A.2. 2006. <https://whc.unesco.org/archive/2006/whc06-30com-11A2e.pdf>.
- UNESCO World Heritage Committee. Decision 37 COM 8E. Adoption of retrospective Statements of Outstanding Universal Value. WHC-13/37.COM/8E. 2013. <https://whc.unesco.org/archive/2013/whc13-37com-8E-en.pdf>.
- UNESCO World Heritage Committee. Decision 41 COM 8E. Adoption of retrospective Statements of Outstanding Universal Value. WHC-17/41.COM/8E. 2017. <https://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-8E-en.pdf>.
- UNESCO World Heritage Committee. Decision 43 COM 8B.47. Bryggen (Norway). WHC-19/43.COM/8B.47. 2019. <https://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-18-en.pdf>.
- UNESCO World Heritage Committee. Decision CONF 202.9. Budapest Declaration on World Heritage. WHC-02/CONF.202/9. 2002. <https://whc.unesco.org/en/decisions/1217/>.
- UNESCO World Heritage Committee. Decision CONF 203 VIII.C.1. Inscription: The Hanseatic Town of Visby (Sweden). WHC-95/CONF.203/VIII.C.1. 1995. <https://whc.unesco.org/archive/1995/whc-95-conf203-16e.pdf>.
- UNESCO World Heritage Committee. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 1978-utgave. Paris: UNESCO World Heritage Committee, 1978. <https://whc.unesco.org/archive/opguide78.pdf>.
- UNESCO World Heritage Committee. *Report of the 3rd Session of the Committee*. CC-79/CONF.003/13. Paris: UNESCO World Heritage Committee, 1979. <https://whc.unesco.org/archive/repcom79.htm#59>.

Litteratur

- Andresen, Astri, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin, red. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm, 2021.
- Arbeidets Rett*. «Vil ikke bli del av verdensarv». 21.05.2008. <https://www.rett.no/lokale-nyheter/vil-ikke-bli-del-av-verdensarv/s/1-25-3553352>.
- Arntzen, Jon Gunnar. «Det tysk-romerske riket». I *Store norske leksikon*, redigert av Erik Bolstad. Artikkelen oppdatert 04.04.2022. https://snl.no/Det_tysk-romerske_riket.

- Askeland, Terje Oseberg og Nils Øyvind Hansen. «Hvem kan si nei til Bybanen?»
 Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 31.10.2020.
- Assmann, Aleida. «Canon and Archive». I *A Companion to Cultural Memory Studies*, redigert av Astrid Erll og Ansgar Nünning, 97–107. Berlin: Walter De Gruyter GmbH, 2010.
- Assmann, Jan. «Communicative and Cultural Memory». I *A Companion to Cultural Memory Studies*, redigert av Astrid Erll og Ansgar Nünning, 109–118. Berlin: Walter De Gruyter GmbH, 2010.
- Bagge, Sverre. «Kvinner i politikken». I *Middelalderkvinner: liv og virke*, redigert av Ingvild Øye. Onsdagskvelder i Bryggens Museum 4, 5–30. Bergen: Bryggens Museum, 1989.
- Barnas kulturhus. *Ruiner, hull og andre hemmeligheter: Kulturminnefestival for barnefamilier*. Program. Bergen, 2018.
- Bergen kommune. *Identitet med særpreg: Kulturmiljøplan for Bergen 2021–2025*. Bergen: Bergen kommune, 2021.
- Bergen kommune. *Identitet med særpreg: Kulturminnestrategi 2019–2023*. Bergen: Bergen kommune, 2019.
- «Bergen og Bryggen». Episode fra *På våre kanter*. Debattprogram ledet av Jacob Skarstein. NRK. 17.03.1958.
<https://www.nb.no/nbsok/nb/b099a80ed8b97caba617c8571923a4ea.nbdigital?lang=no>.
- Bergens Tidende*. Leserinnlegg. 19.02.1958.
- Bergens Tidende*. «To av tre i Bergen vil rive Bryggen!» 22.10.1955.
- Bertacchini, Enrico, Claudia Liuzza, Lynn Meskell og Donatella Saccone. «The Politization of UNESCO World Heritage Decision Making». *Public Choice* 167 (14.05.2016):95–129. <https://doi.org/10.1007/s11127-016-0332-9>.
- Bertacchini, Enrico E. og Donatella Saccone. «Toward a Political Economy of World Heritage». *Journal of Cultural Economics* 36 (09.06.2012): 327–352.
<https://doi.org/10.1007/s10824-012-9169-3>.
- Bjørge, Narve. «Kontakten mellom Bergen og Nord-Norge i mellomalderen». I *Kjøpstad og rikssentrum*, redigert av Ingvild Øye. Onsdagskvelder i Bryggens Museum 2, 41–53. Bergen: Bryggens Museum, 1986.
- Bryde, John A., red. *Verdensarven i Norge*. Oslo: Norges verdensarv, 2020.
- Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen. *Årbok 2019*. Bergen: Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, 2020.

- Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen *Årbok 2020*. Bergen: Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, 2021.
- Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen *Årbok 2021*. Bergen: Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, 2022.
- Bull, Francis, red. *Sverres saga*. Oversatt av Dag Gundersen. Bind 1 av *Norges nasjonallitteratur*, redigert av Francis Bull. Oslo: Gyldendal, 1967.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011070620001.
- Byantikvaren (Bergen). *Konservering av ruinen under Schøtstuene: Sluttrapport 2014*. Byantikvaren. Skriftserienummer 2014-3. Bergen kommune, 2014.
- Cook, Einar. Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 27.07.1955.
- Cook, Thomas. «Den store bryggesjauen». *Natt og Dag*. 08.10.2012.
<https://nattogdag.no/2012/10/den-store-bryggesjauen/>.
- Council of Europe. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Strasbourg, 2005). <https://rm.coe.int/1680083746>.
- Cubitt, Geoffrey. *History and Memory*. Oxford: Manchester University Press, 2007.
- Edvardsen, Arne. «Brødrene eier syv butikker på Bryggen: – Det blir ekstra tøft for oss som lever av turister». *Bergens Tidende*. 15.04.2020.
- Ekern, Stener, William Logan, Birgitte Sauge, Amund Sinding-Larsen. «Human rights and World Heritage: preserving our common dignity through rights-based approaches to site management». *International Journal of Heritage Studies* 18, nr. 3 (2012): 213–225.
- Ersland, Geir Atle. «Bergen 1300–1600: A trading hub between the North and the Baltic Sea». I *The Routledge Handbook of Maritime Trade Around Europe 1300–1600*, redigert av Wim Blockmans, Mikhail Krom og Justyna Wubs-Mrozevicz, 428–445. Abingdon: Routledge, 2017.
- Ersland, Geir Atle. «Bryggenleksikon: Allmenning». Prosjekt Bryggen (nettside). Bymuseet i Bergen. Besøkt 10.12.2021. <http://prosjektbryggen.no/bryggenleksikon/allmenning/>.
- Ersland, Geir Atle. *Kven eigde byen?* Oslo: Dreyer, 2011.
- Flanør. Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 19.02.1958.
- Folkestad, Sigrid. «NHH fått prestisjetung akkreditering». *NHH Bulletin*. 11.05.2022.
<https://www.nhh.no/nhh-bulletin/artikkelarkiv/2022/mai/nhh-fatt-prestisjefylt-akkreditering/>.
- Fossen, Anders Bjarne. *Borgerskapets by: 1536–1800*. Bind 2 av *Bergen bys historie*. Bergen: Universitetsforlaget, 1979–1985.

- Gausen, Sigrid. «Neste år må turistgrupper betale for å komme inn på Bryggen». *Bergens Tidende*. 02.07.2019.
- Gjelsvik, Erlend, red. *Røros: refleksjoner etter 30 år som verdensarv*. Oslo: Pax forlag og Røros kommune, 2014.
- Gjelsvik, Erlend. «Verdensarvens trange fødsel». I *Røros: refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, redigert av Erlend Gjelsvik, 85–97. Oslo: Pax forlag og Røros kommune, 2014.
- Gjelsvik, Erlend. «'Vi kommer til å si blankt nei til utbygging av Småsetran'». I *Røros: refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, redigert av Erlend Gjelsvik, 99–108. Oslo: Pax forlag og Røros kommune, 2014.
- Graham, Brian og Peter Howard. «Introduction: Heritage and Identity». I *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, redigert av Brian Graham og Peter Howard, 1–15. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2008.
- Hammerborg, Morten. *Bergseren: En historisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget, 2020.
- Hansen, Gitte. «Konger og byfolk i det eldste Bergen – byoppkomst i et aktørperspektiv». Universitetet i Bergen, Arkeologiske Skrifter (UBAS). Bergen: Institutt for arkeologi, 2008. 15–39.
- Harrison, Rodney. *Heritage: Critical Approaches*. New York: Routledge, 2013.
- Helle, Knut. «Bergenhusområdet i middelalderen». I *Fra kongssete til kulturminne: Håkonshallen og Bergenhus-området gjennom 750 år*, redigert av Anne Ågotnes og Ingvild Øye, 12–29. Bergen: John Grieg Forlag, 2011.
- Helle, Knut. «Det første bispedømmet på Vestlandet». I *Selja: heilag stad i 1000 år*, redigert av Magnus Rindal, 240–251. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Helle, Knut. *Kongssete og kjøpstad: fra opphavet til 1536*. Bind 1 av *Bergen bys historie*. Bergen: Universitetsforlaget, 1979–1985.
- Herteig, Asbjørn. *Bryggen: fra saneringsobjekt til internasjonalt kulturminne*. Bergen: Vigmstad og Bjørke AS, 2005.
- Herud, Linda Cathrine. «Destinasjon Røros er avviklet», *Arbeidets Rett*, 08.11.2022. <https://www.rett.no/nyhetsstudio/s/5-44-559062>.
- Hoem, Siri. «Rosenkrantzårnet: Bygnings- og restaureringshistorie». Upublisert rapport. Statsbygg, Forsvarsbygg og Bymuseet i Bergen, 2015.
- Hommedal, Alf Tore, Anna Elisa Tryti. «De kirkelige anleggene på Holmen.» Grind: Kunnskap om landskap (nettsted). Universitetet i Bergen. Publisert 21.10.2020. <https://www.grind.no/midthordland/bergen/de-kirkelige-anleggene-pa-holmen>.

- Hordaland fylke. *Forvaltningsplan: Verdskulturminnet Bryggen i Bergen*. Bergen: Hordaland fylke, 2005. Hentet fra <https://www.vestlandfylke.no/kultur/kulturarv/verdsarv-i-vestland/>
- Hølleland, Herdis. *Approaching the Changing Faces of the World Heritage Convention*. Ph.D.-avhandling. Universitetet i Oslo, 2012.
- Imsen, Steinar. «Stapelrett». I *Store norske leksikon* nettutgave, redigert av Erik Bolstad. Artikkel oppdatert 01.07.2020. <https://snl.no/stapelrett>.
- Iversen, Bernhard O. «Bergenserne sier nei til bane på Bryggen, og de må bli hørt». Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 26.10.2020.
- Jensen, Bernard Eric. «At forvalte kulturarv – en identitetspolitisk arbeids- og kamplads». I *Demokratisk kulturarv?: Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Redigert av Annika Alzén, Peter Aronsson, 37–59. Norrköping: Linköpings Universitet, 2006.
- Johannessen, Marianne Herfindal. «Bloddryppende mennesker overalt». Arkivverkets nettside. Artikkel endret 26.10.2021. <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/andre-verdenskrig/samfunnslivet/bloddryppende-mennesker-overalt>.
- Karlström, Anna. «Spiritual Materiality: Heritage Preservation in a Buddhist World?». *Journal of Social Archaeology* 5, nr. 3 (2005): 338–355. DOI: 10.1177/1469605305057571
- Klima- og miljødepartementet. «Plan for prioriteringer i arbeidet med å etablere verdensarvsentre ved alle de norske verdensarvområdene 2017-2026». Regjeringen (nettside). Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon. Publisert 18.05.2017. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/plan-for-prioriteringer-i-arbeidet-med-a-etablere-verdensarvsentre-ved-alle-de-norske-verdensarvomradene-2017-2026/id2554422/>.
- Kroesen, «Den heilage Sunniva i kunsten». I *St. Sunniva: Irsk dronning, norsk vernehelgen / Irish Queen, Norwegian Patron Saint*, redigert av Alf Tore Hommedal, Åslaug Ommundsen og Alexander O'Hara, 176–191. Bergen: Alvheim og Eide akademisk forlag, 2021.
- Larsen, Håkon. «Kulturbegrepets historie i den nye kulturpolitikken». *Tidsskrift for kulturforskning* 11, nr. 4 (2012): 27–41. https://www.researchgate.net/publication/320567138_Kulturbegrepets_historie_i_den_nye_kulturpolitikken.

- Laugerud, Henning. *Reformasjon uten folk: Det katolske Norge i før- og etterreformatorisk tid*. Oslo: St. Olav forlag, 2018.
- Lidén, Hans-Emil. *Forfall og gjenreisning: Bryggens bevaringshistorie*. Bergen: Bodoni Forlag, 2012.
- Lidén, Hans-Emil. *Mariakirken i Bergen*. Bergen: Mangschou, 2000.
- Lidén, Hans-Emil. «Monumentalarkitekturen i Bergen i middelalderen». I *Kjøpstad og rikssentrum*, redigert av Invild Øye. Onsdagskvelder i Bryggens Museum 2, 118–132. Bergen: Bryggens Museum, 1986.
- Lidén, Hans Emil og Ellen Marie Magerøy. *Norges kirker: Bergen*. Bind 1. Inngår i serien Norske minnesmerker. Oslo: Riksantikvaren, 1980.
- Lidén, Hans Emil og Ellen Marie Magerøy. *Norges kirker: Bergen*. Bind 2. Inngår i serien Norske minnesmerker. Oslo: Riksantikvaren, 1983.
- Lixinski, Lucas. «Det immaterielle Røros». I *Røros: refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, redigert av Erlend Gjelsvik, 207–221. Oslo: Pax forlag og Røros kommune, 2014.
- Lowenthal, David. «The Heritage Crusade and its Contradictions». I *Giving Preservation a History: Histories of Historic Preservation in the United States*, redigert av Max Page og Randall Mason, 19–43. New York: Routledge, 2004.
- Lowenthal, David. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge Unviersty Press, 1998.
- Malmros, Pär og Maria Hallberg. «A Short History of the World Heritage Site of Visby». I *World Heritage and Identity: Three Worlds Meet: a workshop arranged during the VII International Conference on Easter Island and the Pacific: Migration, Identity, and Cultural Heritage*, redigert av Helene Martinsson-Wallin og Anna Karlström. Gotland University Press 16, 49–58. Visby: Gotland University Press, 2012.
<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:527813/FULLTEXT01.pdf>.
- Macdonald, Sharon. *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. London: Routledge, 2013.
- Matthes, Erich Hatala. «The Ethics of Cultural Heritage». *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, redigert av Edward N. Zalta. Stanford University, 1995–. Artikkelen publisert 12. juli 2018; sist endret 23. juli 2018.
[<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/ethics-cultural-heritage/>](https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/ethics-cultural-heritage/).
- McDowell, Sara. «Heritage, Memory and Identity». I *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, redigert av Brian Graham og Peter Howard, 37–53. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2008.

- Meld. St. 8 (2018–2019). *Kulturens kraft: Kulturpolitikk for framtida*. PDF. Oslo: Kulturdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/9778c28ab1014b789bbb3de0e25e0d85/nno/pdfs/stm201820190008000dddpdfs.pdf>.
- Meld. St. 16 (2019–2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken: Engasjement, bærekraft og mangfold*. PDF. Oslo: Klima- og miljødepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/35b42a6383f442b4b501de0665ec8fcf/no/pdfs/stm201920200016000dddpdfs.pdf>.
- Meld. St. 23 (2020–2021). *Musea i samfunnet: Tillit, ting og tid*. PDF. Oslo: Kulturdepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/573ad8ffd103469087db8ee693de5060/nno/pdfs/stm202020210023000dddpdfs.pdf>.
- Meld. St. 35 (2012–2013). *Framtid med fotfeste: Kulturminnepolitikken*. PDF. Oslo: Miljøverndepartementet.
<https://www.regjeringen.no/contentassets/d188971bddf84055a6e3d2161e6c3ea3/no/pdfs/stm201220130035000dddpdfs.pdf>.
- Menon Economics. *Ringvirkningsanalyse av reiselivet i Bergen*. Oslo: Menon Economics, 2019.
- Meskill, Lynn. *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage and the Dream of Peace*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Mikaelsson, Lisbeth. «Locality and Myth: The Resacralization of Selja and the Cult of St. Sunniva». *Numen* 52, nr. 2. (2005):191–225.
- Miljødirektoratet. Brev til MiST. Reautorisasjon av besøkssenter verdensarv Røros bergstad og Circumferensen. 17.12.2021.
- Miljødirektoratet. *Veileder: søke om autorisasjon og reautorisasjon av besøkssenter nasjonalpark, våtmark, skog, rovdyr, villrein, verdensarv og Oslofjorden*. Miljødirektoratet, 2022.
- MiST Rørosmuseet. «Verdensarven som veiviser: Læreplan». Upublisert informasjonsskriv. MiST Rørosmuseet. Udatert, mottatt 05.04.2022.
- MiST Rørosmuseet. «Verdensarven som veiviser: Presentasjon». Upublisert informasjonsskriv. MiST Rørosmuseet. Udatert, mottatt 05.04.2022.
- Munk, Theodricus. *Historien om danenes ferd til Jerusalem*. I *Norges historie. Theodricus munk: Historien om de gamle norske kongene. Historien om danenes ferd til Jerusalem*. Thorleif Dahls kulturbibliotek. Oversatt av Astrid Salvesen. Oslo: H.

- Aschehoug og Co., 1990.
<https://www.nb.no/nbsok/nb/31a82f8c4711d23fff3a6c5f29abca7e?index=1#2>
- Mygland, Sigrid Samset. *Children in Medieval Bergen: an archaeological analysis of child-related artefacts*. Bind 7 av *The Bryggen Papers Main Series*. Bergen: Fagbokforlaget 2007.
- Negussie, Elene, red. *Strategi och handlingsplan för världsarvet Hansestaden Visby 2020–2030*. Visby: Region Gotland, 2020.
- Negussie, Elene og Johanna Skantze. *Tyck til om Världsarvet Hansestaden Visby*. Visby: Region Gotland, 2019.
- Nesse, Agnete. «1750-1850: The disappearance of German from Bergen, Norway». I *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*, redigert av Stephan Elspaß, Nils Langer, Joachim Scharloth og Wim Vandenbussche, 423–435. Berlin: De Gruyter, 2007.
- Nicholas, George og Claire Smith. «Considering the denigration and destruction of Indigenous heritage as violence». I *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage: Construction, Transformation and Destruction*, redigert av Veysel Apaydin, 131–154. London: UCL Press, 2020.
- Njåstad, M. E. Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 06.08.1955.
- Ommundsen, Åslaug. «Ei dronning verdig». I *St. Sunniva: Irsk dronning, norsk vernehelgen / Irish Queen, Norwegian Patron Saint*, redigert av Alf Tore Hommedal, Åslaug Ommundsen og Alexander O'Hara, 116–135. Bergen: Alvheim og Eide akademisk forlag, 2021.
- Ommundsen, Åslaug, Alf Tore Hommedal og Alexander O'Hara. «Den heilage Sunniva: vår vernehelgen I *St. Sunniva: Irsk dronning, norsk vernehelgen / Irish Queen, Norwegian Patron Saint*, redigert av Alf Tore Hommedal, Åslaug Ommundsen og Alexander O'Hara, 32–49. Bergen: Alvheim og Eide akademisk forlag, 2021.
- Opsahl, Erik. «Olav 4. Håkonsson». I *Store norske leksikon* nettutgave, redigert av Erik Bolstad. Artikkelen oppdatert 26.02.2020. https://snl.no/Olav_4._Håkonsson.
- Orning, Hans Jacob. «Kalmarunionen». Norgeshistorie (nettside). Universitetet i Oslo. Endret 05.11.2020. <https://www.norgeshistorie.no/senmiddelalder/1010-kalmarunionen.html>.
- Orning, Hans Jacob. «Norge blir et lydrike». Norgeshistorie (nettside). Universitetet i Oslo. Endret 05.11.2020. <https://www.norgeshistorie.no/senmiddelalder/1011-norge-blir-et-lydrike.html>.

- Otterlei, Simen Sundfjord, Adalheidur Audardottir Oldeide og Jon Bolstad. «Fire av fem sier nei til Bryggen-Bybanen». 25.11.2013. <https://www.nrk.no/vestland/fire-av-fem-sier-nei-til-bryggen-1.11377034>
- Palmer, Sarah. «Overtourism in Venice means local people can't buy homes». Euronews (nettside). Euronews. Oppdatert 17.09.2021. <https://www.euronews.com/travel/2021/09/17/overtourism-in-venice-means-local-people-can-t-buy-homes>.
- Rakic, Tijana og Donna Chambers. «World Heritage: Exploring the Tension Between the National and the 'Universal'». *Journal of Heritage Tourism* 2, nr. 3 (2007): 145–155. <https://doi.org/10.2167/jht056.0>.
- Rebanks, James. *How the Lake District (and Cumbria) can benefit from World Heritage status (and a simple action plan to make it happen)*. Rapport. Rebanks Consulting Ltd.
- Rebanks, James. «The stories we tell about places (and how they define the economic trajectory of communities): the value of authentic heritage and rooted identity in the global competition for talent, tourism and trade». I *ICOMOS 17th General Assembly, 27.11.2011–02.12.2011, Paris, France*, 781–791. Paris: ICOMOS, 2011. <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/1289/>.
- Riise, Per Øyvind. *Verdensarvsenter for Bryggen i Bergen*. Bergen: Museum Vest, Bymuseet i Bergen og Stiftelsen Bryggen, 2016.
- Riksantikvaren og Miljødirektoratet. *Norge i Unescos verdensarvkomité 2017 – 2021: erfaringer, resultater og forslag til videre arbeid*. Riksantikvaren og Miljødirektoratet. Oslo: 2022.
- Rosef, Thea og Gabriel Skålevik. «Slår alarm om turismen i Bergen: – Vi trenger hjelp». E24. 15.09.2020.
- Salvesen, Helge. «Røros: verdenskulturminnets historiske røtter». I *Røros: refleksjoner etter 30 år som verdensarv*, redigert av Erlend Gjelsvik, 35–56. Oslo: Pax forlag og Røros kommune, 2014.
- Selberg, Torunn. «Ei Sunniva for vår tid: Aktualiseringer av legenden om Sunniva». I *St. Sunniva: Irsk dronning, norsk vernehelgen / Irish Queen, Norwegian Patron Saint*, redigert av Alf Tore Hommedal, Åslaug Ommundsen og Alexander O'Hara, 214–229. Bergen: Alvheim og Eide akademisk forlag, 2021.
- Simonsen, Grete Line og Tom Hiis Bergh. «Er man venn av Bryggen, bør man ønske seg Bybanen dit». Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 21.10.2020.

- Skivenes, Arne. «Tyskebryggen». I *Oppslagsverket*. Bergen byarkiv. Artikkel skrevet 17.11.2003. <https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2003/11/17/tyskebryggen/>.
- Skrede, Joar. *Kritisk diskursanalyse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.
- Skurtveit, Knut. Leserinnlegg. *Bergens Tidende*, 27.07.1955.
- Smith, LauraJane. *Uses of Heritage*. London: Routledge, 2006.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. «Lovgjeving i kongsgarden i Bergen ca. 1260–1281». I *Fra kongssete til kulturminne: Håkonshallen og Bergenhus-området gjennom 750 år*, redigert av Anne Ågotnes og Ingvild Øye, 46–63. Bergen: John Grieg Forlag, 2011.
- Svendsen, Njord V. «Vil ha meir handel på Bryggen». *Bergens Tidende*. 22.12.2009.
- Søberg, Christian. «Rørosmuseet blir verdensarvsenter i fem nye år». *Arbeidets Rett*. 26.12.2021. <https://www.rettten.no/rorosmuseet-bli-verdensarvsenter-i-fem-nye-ar/s/5-44-600012>.
- Trebbi, Marco og Jiri Harvan. *Bryggen: Bergens hjerte*. Oslo: ARFO, 2007.
- Tucker, Hazel og Elizabeth Carnegie. «World Heritage and the Contradictions of 'Universal Value'». *Annals of Tourism Research* 47 (2014): 63–76. <https://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2014.04.003>.
- Tvedt, Knut Are, Ida Scott. «Monarker i Norge». I *Store norske leksikon* nettutgave, redigert av Erik Bolstad. Artikkel oppdatert 15.10.2021. https://snl.no/monarker_i_Norge.
- Verdensarvrådet for Bryggen. *Verdensarvstedet Bryggen: Forvaltningsplan 2021–2025*. Bergen: Verdensarvrådet for Bryggen, 2021.
- Verdensarvrådet for Røros bergstad og Circumferensen. *Forvaltningsplan for verdensarven Røros bergstad og Circumferensen 2019–2023*.
- Vik, Marte Lange, Tor A. Benjaminsen og Karoline Daugstad. «Synergy or marginalisation? Narratives of farming and tourism in Geiranger, western Norway». *Norsk Geografisk Tidsskrift* 64, nr. 1 (2010): 36–47. <https://doi.org/10.1080/00291950903557621>.
- Visit Bergen. *Bergen: Destinasjonsstrategi for en bærekraftig reiselivsutvikling i Bergen 2021-2023*. Bergen: Visit Bergen, 2021.
- Øystese, Oddgeir. «Dei står på kvar si side i debatten om Bybanen i Bergen». NRK (nettside). NRK. 23.11.2021. https://www.nrk.no/vestland/bybanen-over-bryggen-eller-i-tunnel_-trond-tystad-og-gunnar-staalesen-star-pa-kvar-si-side-1.15740618.
- Årebrot, Frank. «De rause bergenserne». Leserinnlegg. *Bergens Tidende*. 16.08.2015.

Nettsider

Arkivverket. <https://www.arkivverket.no>. Arkivverket.

Bergen havn. <https://bergenhavn.no>. Bergen havn.

Bergen kommune. <https://www.bergenbyarkiv.no>. Bergen byarkiv.

Bergen kommune. <https://www.bergen.kommune.no>. Bergen kommune.

Bryggens venner. <https://bryggensvenner.no>. Bryggens venner.

Bymuseet i Bergen. <https://bymuseet.no>. Bymuseet.

Bymuseet i Bergen. <http://prosjektbryggen.no>. Prosjekt Bryggen.

Den katolske kirke. <https://www.katolsk.no>. Den katolske kirke.

Den norske kirke. <https://kirken.no>. Den norske kirke.

Europa Nostra. <https://7mostendangered.eu>. The 7 Most Endangered Programme.

Fjord Tours AS. <https://www.fjordtours.com>. Fjord Tours.

Fortidsminneforeningen. <https://fortidsminneforeningen.no>. Fortidsminneforeningen.

ICOMOS. <https://www.icomos.org>. ICOMOS.

Innovasjon Norge. <https://www.visitnorway.no>. Visit Norway.

KulturIT AS. digitaltmuseum.no. DigitaltMuseum.

KulturIT AS. <https://kulturpunkt.org>. KulturPunkt.

MiST Rørosmuseum. <https://rorosmuseum.no>. Rørosmuseum.

MiST Rørosmuseum og Verdensarvsenteret for Røros bergstad og Circumferensen.
<https://verdensarvenroros.no>. Verdensarven Røros bergstad og Circumferensen.

Museumslosen. <https://mulo.no>. mulo.

Museum Vest. <https://museumvest.no>. Museum Vest.

Nasjonalt pilegrimssenter. <https://pilegrimsleden.no>. Pilegrimsleden: St. Olavsvegene til Trondheim.

Norges verdensarv. <https://www.norgesverdensarv.no>. Norges verdensarv.

Red Ventures. <https://www.lonelyplanet.com>. Lonely Planet.

Region Gotland. <https://www.gotland.se>. Region Gotland.

Riksantikvaren. <https://www.kulturminnesok.no>. Kulturminnesøk.

Riksantikvaren. <https://www.riksantikvaren.no>. Riksantikvaren.

Riksantikvarieämbetet. <https://www.raa.se>. Riksantikvarieämbetet.

Røros kommune. <https://roros.kommune.no>. Røros kommune.

Statistisk sentralbyrå. <https://www.ssb.no>. Statistisk sentralbyrå.

Stiftelsen Bryggen. <https://stiftelsenbryggen.no>. Stiftelsen Bryggen.

Tolga kommune. <https://www.tolga.kommune.no>. Tolga kommune.

Travelshift Marketplaces ehf. <https://norwaytravelguide.no>. Norway Travel Guide.

Tripadvisor, LLC. <https://www.tripadvisor.com>. Tripadvisor.

UNESCO. <https://ich.unesco.org>. UNESCO: Intangible Cultural Heritage.

UNESCO Norge. <https://unesco.no>. UNESCO Norge.

UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme.

<http://www.peopleprotectingplaces.org>. People protecting places.

UNESCO World Heritage Centre. <https://whc.unesco.org>. UNESCO: World Heritage Convention.

Universitetet i Oslo. <https://www.norghistorie.no>. Norghistorie.

Verdensarvrådet for Røros bergstad og Circumferensen. <https://verdensarvradet.no>.

Världsarv i Sverige. <http://worldheritagesweden.se>. Världsarv i Sverige.

Visit Bergen. <https://www.visitbergen.com>. Visit Bergen.

Wikimedia Foundation. <https://en.wikipedia.org>. Wikipedia.

Sosiale medier

Folkeaksjonen Nei til bil og bybane over Bryggen. Facebookgruppe.

<https://www.facebook.com/groups/2397434293675463/>.

Nei til bybane over Bryggen. Facebooksamfunn.

<https://www.facebook.com/NeitilbybaneoverBryggen>.

Verdensarvstedet Bryggen (World Heritage Bryggen).

<https://www.facebook.com/worldheritagebryggen>.

Verdensarvstedet Bryggen (World Heritage Bryggen). «I dag er det den internasjonale dagen for kulturminner, også kjent som verdensarvdagen.» Facebook, 18.04.2020.

<https://www.facebook.com/worldheritagebryggen/posts/1555356941295737>.

Region Gotland. Visby World Heritage. Facebook.

<https://www.facebook.com/VisbyWorldHeritage>.

Region Gotland. Visby världsarv. Instagram. https://www.instagram.com/visby_varldsarv/.

Rørosmuseet. Rørosmuseets Facebookside. <https://www.facebook.com/Rorosmuseet>.